

hAYDAROV, N. \\ui.o\\

**PSIXOLOGIYA
IANLARINI QITISH
MinODIKASI**

l

AIOOAUN"

4- „ ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA RTA
^j MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

F.I.HAYDAROV, N.I.XALILOVA

PSIXOLOGIYA FANLARINI QITISH METODIKASI

zbekiston Respublikasi Oliy va rta maxsus ta'lim vazirligi
tomonidan quv q llanma sifatida tavsiya etilgan

I \v_r': v_a:.ubxon:'Si i

TOSHKENT - 2007

F-Haydarov, N.Xaliyeva. Psixologiya fanlarini qitish metodikasi. T., «Aloqachi», 2007, 176 bet

Mazkur quv q Uanmada psixologiya fanlarini qitish metodikasning predmeti, maqsad va vazifalari, qitish shiari dS tiplan, qirish uslublari, psixologiya sohalarini tfqwfirSaS usullar shumngdek, nazariy va amaliy psixologiyani o < q £ S metodik xususiyatlari borasidagi nazariy materiallaTni qamM> oigan. Shunmgdek, o<quv qo llanma qitish jarayoni bilan b o g ^ | L S ' qammb olmasdan, balki talabalar quv faoliyati, unmg tuzihsW X bdan ohb bonladigan mustaqil ishlarni boshqarish, sirtqi ta'lim quv faohyati va u arni adabiyotlar bilan ishlash maialarS dok mulohazalar yontib berilgan. <<*<u<uigld aoir

mrtiJlSS" ^ ! o m o n i d a " y o z i l g a n «Psixologiya fanlarini qitish metodikasi* oquv q llanmasi hozirgi kunda rivojlanayotgan paxolog.ya fani sohalarini akademik litsey, kasb-hunar taCSadfr quv yurtlanda qitishning dolzarb masalalariga bag' shlanib pedagogika va psixologiya fakulteti talaba va magistraSri sSnInngdek psixologiya fam qituvchilari uchun m ljallangan. > amn £ O ! * >

Taqrizchilar. E.N.SATTOROV - psixologiya fanlari nomzodi, dotsent;
N. .KOMILOVA - psixologiya fanlari nomzodi, dotsent.
Mas'ul muharrir: Psixologiya fanlari doktori,
M.G.DAVLETSHIN - professor.

ISBN 978-9943-326-17-0

© «ALOQACHI» nashriyoti, 2007-y.

KIRISH

Respublikamiz miqyosida ta'lim va tarbiya ishlarini takomillashtirish, uni jahon andozlari darajasiga chiqarish, ta'lim sohasidagi yangiliklarni amaliy hayotga tatbiq etish muhim masalalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish, ularda fan asoslariga nisbatan ko'nikma, malaka, bilimlarni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor vazifalardan hisoblanadi. Shuningdek, o'qitish jarayoniga yangi texnologiyalarni joriy etish orqali o'qituvchi faoliyatini tashkil qilishning uning samaradorlik oshirishiga ta'sir ko'rsatadi.

Aynan psixologiya fanining tarmoqi sifatida rivojlanayotgan psixologik fanlarni o'qitish metodikasi mazmun-mohiyati jihatidan ta'lim muhojalarini metodik xususiyatlarini va o'qitish usullaridan foydalanish maqsadlariga ta'xtalib qilib qoladi. Shuningdek, o'qituvchilarning ta'limning muhim an'anaviy usullari, nazariy va amaliy fanlarni o'qitish metodikasi, ixtirachi ta'limda o'qitishning mazmuni hamda amalga oshiriladigan faoliyat xususiyatlarini qamrab oladi.

O'qituvchilarning ta'limda psixologiya o'qitish metodikasiga doir mayzu, muammolar, ta'lim nazariyalari, ta'limning interaktiv metodlar, talabalarning mustaqil ishlari, nazariy adabiyotlarni o'rganish, pedagogik nazoratning xususiyatlari qiziqishni topgan.

Hozirgi kunda jahon andozlari darajalarida o'qitish jarayonini tashkil qilish muhimligini inobatga olib, o'qituvchi qo'llanmasi mazkur masalalarni ta'limda qamrab olgan holda o'qitish jarayonini muvaffaqiyatli olib borishini ta'minlaydi.

PSIXOLOGIYA FANLARINI QITISH METODIKASI FANINING PREDMETI

Metodika—pedagogik fanlar, shuningdek, ijtimoiy tizim talab qiladigan, pedagogika fani k rsatgan umumiy rta va oliy ta'limning maqsad vazifalariga mos ravishda ishlab chiqiladi.

Dars berish metodikasi-bu quv fani xususiyatining sharti sifatida ta'lim va tarbiya jarayonining tizimi haqidagi k rsatmadir.

Bu tizimni bilish qituvchiga psixologiyaning tarbiyalovchi va rivojlaniruvchi maqsadlarini va qitish jarayonini boshqarish imkonini beradi. Psixologiyani qitish metodikasi barcha psixologiya sohaları uchun umumpedagogik qoidalarni ajratib k rsatish bilan birga psixologik materiallarini rganishning ziga xosligini moslashtirishga asoslanadi. Psixologiya qitish metodikasi qituvchining quvchilarga psixologiyaga doir bilimlarni ongli mustahkam ravishda egallab olishlari uchun quv materialini yetkazishning oqilona usul va vositalarini k rsatadi. Shu bilan birga pedagogika — qituvchi uchun retseptlar va k rsatmalar t plami emas, balki ilmiy fan hisoblanib, uning qoidalari psixologiyani qitish jarayoni qonuniyatlarini shunga mos ravishda ishlab chiqishga asoslanadi.

Metodika quv jarayoni mazmunini, ta'lim va tarbiya usullari va shakllarini rganadi. Metodikaning barcha b limlari bir-biriga bo liq b ladi. Metodika quv faoliyatida q llaniladigan usul va vositalar shuningdek, qitishning noan'aviy uslublarini belgilab beradi. Shu tariqa, metodika quyidagi savollarga javob beradi: Psixologiyani nima uchun rganish kerak? Nimaga va qanday qitish kerak? Qanday qilib va nima bilan tarbiyalash kerak?

Psixologiya quv fani sifatida qitish shakli va usullarining ziga xosligi bilan farq qiladi. Psixologiya quv fani sifatida maqsadi, hajmi, tuzilishi, usullari va ifoda etilishi b yicha farqlar mavjud. Psixologiya fanining maqsadi — fan tomonidan q lga kiritilgan ma'lumotlar va qonuniyatlar haqida quvchilarga, talabalarga axborotlarni yetkazishdan iborat. quv darsini olib borishga vaqt cheklangan b lib, bunda quvchilar ortiqcha ma'lumotlar bilan band etmay mustahkam ilmiy asosdagi bilimlar va muammolar bilan tanishtiriladi. quv fanida bilimlar tuzilishi va ulami bayon etilishi shakllari boshqacha, b lib, bu haqda K.D.Ushinskiy quyidagi fikrni ilgari suradi: «Fanni ilmiy va pedagogik bayon etish - bu ikkita turli

narsalardir va butun dunyo pedagoglari ilmiy tizimlarni pedagogika fanini qayta ishlash ustida faoliyat olib bormoqdalar*. Shunday qilib, quv fani maktab, kollej, institut, umumiy ta'lim muassasalari va quvchilarning yosh xususiyatlariga mos qonuniyatlari bilan belgilanadigan, mutaxassislik doirasidagi kerakli fanlardan tanlab olingan bilimlarni zida birlashtiradi.

Metodikaning fan sifatida rivojlanishi qituvchining shaxsiy tajribasi asosidagi metodik fikrlari, pedagogik mahoratdan ilmiy umumlashtirish, tadqiqotlarda asoslangan subyektiv ijodiyotdan obyektiv ilmiy nazariyaga tib borishda davom etdi.

Umuman olganda, har bir qituvchi guruhlar va sinflarda hamda yillar davomida metodik usullar samaradorligini tekshirib zi dars tish jarayonini rganib boradi. Eng muhim metodik yangiliklarni oldingilarga bo lagan holda eng qulay usullarini ishlab chiqib, uni omalga oshirishdan iboratdir.

Psixologiyani qitish jarayonida ishlab chiqilgan qonuniyatlar asosida metodika fan sifatida belgilandi. Metodika zining rganish obyektiga ega b lib u psixologiyaning tarbiyalovchi jra rivojlantiruvchi qitishning barcha masalalarini qamrab oladi. Uning boshqa quv fanlari metodikalaridan farq qiluvchi jihati psixologiyani rganish xuausiyatlari, sabablari ziga xosliklari mavjud b lib shunga bo liq ravishda qitish usullari qoilaniladi. Fan zining kashf etgan qonuniyatlari asosida hodisalarning bo liqlik sabablarini tushuntirib beradi va shu bilan bu hodisani ma'lum sharbitlarda deyarli takrorlash Imkonini beradi. Metodikada bunday qonuniyatlarga quyidagilarni klrtish mumkin:

- psixologiya quv materiallari tuziHshi va mazmunida fanlarni blrlashtirib olib borish;

- k nikma va mahoratlarini asta-sekin rivojlantirib borib quvchilar, talabalarning anglab yetgan mustahkam bilimlarni egallashlari;

- quv materialining asosiy roli va dars berishning shakl va uiullari unga mos kelishi;

- qitish jarayonida tarbiyaning barcha tomonlarini bir-biriga Hoi'llqligi;

- dars tish jarayonining yaxlitligi va tizimligi.

Ana shu qonuniyatlar asosida psixologiya qitish metodikasida larblyalovchi funksiyasining umumiy tizimi aniqlandi, ular quyldugilardan iborat:

- psixologik tushunchalar tizimi;

- qitish usullari tizimi;

- psixologiyani qitish jarayonida tarbiya va ta'limni rivojlantirish ll/Imi;

- quv ishlarining shakli, tizimi;
- dars tishning moddiy bazasini yaratish bilan bo liq tizimi.

Metodika amaliy tekshirib k rilgan ilmiy nazariyani beradi, u kuchni tejab sarflash va quv vaqtidan t ri foydalanish orqali qitishga imkon beradi. Metodika ta'lim va tarbiya maqsadlarini tushunib yetish, bu maqsadlarga olib boruvchi butun pedagogik jarayonni k ra olishni, dars berishning eng samarali va qulay shakllari, metodlari va vositalarini egallab olishga imkon beradi.

«Birgina nazariyasiz pedagogik tajribaning zi — deb ta'kidlaydi K.D.Ushinskiy, - bu tibbiyotda tabiblikning zidir*. Bilimi y q qituvchi k pincha bir qator pedagogik xatolarga y l q yganidan s ng, metodikada ancha yillar oldin ma'um b lgan narsalarni kashf etadi. Metodik nazariyani bilmay turib qituvchi k pincha zi puxta egallab olgan, lekin qitishning muhim b lman tomonlariga berilib ketib, har doim ham butun tizimni qamrab olish imkoniyatiga ega b lmaydi, buning natijasida qitishning tarbiyalovchi va rivojlantiruvchi maqsadlariga erisha olmaydi.

Bilim, mahorat va o'qituvchining shaxsiy qiyofasi, sinf e'tiborini mohirlik bilan jalb etishi qitish sifatini oshiradi, lekin shu bilan birga qituvchining qitish san'ati tu ma qobiliyatlariga bo liq deb xulosa chiqarishga asos b la olmaydi. 6'qituvchi fanning faqatgina ilmiy mazmuninigina bilishi kerak, degan fikr ham not ri. Bunday qarashlar nazariya va metodikaga fan sifatidagi munosabatiga salbiy ta'sir k rsatadi. O'qituvchining pedagogik ijodi u metodika nazariyasini yaxshi egallab olganidagina yuksak samara berishi mumkin. Metodika qituvchi uchun ijod qilishga, turli usullarni bilib olishga, qitish va tarbiyalashda qulay uslub va vositalarni egallashlariga keng yoi ochib beradi.

Psixologiya yosh fiziologiyasi, falsafa, pedagogika bilan uzviy bo liq boiadi va psixologiyani qitishda bu bo hqlik rnatiladi. Falsafiy pedagogik bilimlar qituvchilar uchun juda zarurdir. Metodika xususan psixologik ziga xoslik bilangina belgilanmaganligi, balki quvchilarning yosh xususiyatlari bilan ham belgilanganligi sababli yosh psixologiyasiga ham tayanadi. Tushunish, tasawurlarining t riligi tushunchasi va mahoratlarning rivojlanishi, bilimlarini mustahkamlash, quvchilarning yosh psixologiyasi asosida amalga oshirilishi kerak. Psixologiya qitish metodikasi pedagogik fan hisoblanib, pedagogika bilan didaktika y nalishi b yicha uning hamma fanlar uchun umumiy b lgan va tarbiya y nalishi b yicha uzviy bog'liq hisoblanadi.

qitish tamoyillarini bilish quv fanini samarali qitish uchun zarurdir. Tamoyil deganda — odatda, biror bir faoliyatda tayanilishi kerak boigan ba'zi bir dastlabki qoidalar tizimi tushuniladi.

Didaktik tamoyillar yoki qitish tamoyili qitish maqsadlari va quvchilarning ranganish faoliyati qonuniyatlari bilan uzviy bo'lganidir. T.A. Ilina qitish tamoyillaridan quyidagilarini k rsatadi:

1. K rgazmalilik tamoyili.
2. quvchilarning qishda ongliligi va faolligi tamoyili.
3. qitishning tushunarlik tamoyili.
4. O'qitishning ilmiyligi.
5. quvchilarning individual xususiyatlari va yoshini hisobga olish tamoyili.

6. Muntazamligi va izchillik tamoyili.
7. Bilimlarni mustahkam egallash tamoyili.
8. Ta'limning hayot bilan bo liqligi tamoyili.
9. qitish jarayonida tarbiyalash tamoyili.

Oliy va rta maktabning zamonaviy didaktik tamoyillari (L.D.Stolyarenko b yicha):

1. Rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi ta'lim.
2. Ilmiyligi va tushunarlikligi, yoshga bo liqligi.
3. qituvchining rahbarlik roli ostida quvchilarning ongli va (jodiy faolligi).

4. K rgazmaliligi va ijodiy fikrlashini rivojlanishi.
5. Ta'limning tizimlilik va muntazamliligi.
6. qitishda mustaqil ta'lim olishga y naltirish.
7. Ta'limning hayot va kasbiy faoliyat amaliyoti bilan bo liqligi.
8. quvchilarning qitish natijalari va idrok etish qobiliyatlarini rivojlanishining mustahkamligi.

9. qitishning ijodiy hissiy ta'siri:
10. qitishning jamoatchilik xususiyatlari va quvchilar Individual xususiyatlarini hisobga olish.

- II. Ta'limni insonparvarlashtirish va ijtimoiylashtirish.
12. Ta'limni kompyuterlashtirish.
13. Ta'limning integrativligi, fanlar rtasidagi bo liqliklarni hisobga olish.

14. Ta'limning inovatsionligi.

Eng muhim didaktik tamoyillar:

- ta'lim ilmiy va dunyoqarash xarakteriga ega b lishi;
- ta'limni muammolilik xususiyatiga ega b lishi;
- ta'lim k rgazmali b lishi;
- ta'lim faol va ongli b lishi;
- ta'lim tushunarli b lishi;
- ta'lim muntazam va ketma-ket tartibda b lishi;
- qitish jarayonida ta'limda, quvchilarni rivojlantirish va tarbiyalashni uzviy birlikda amalga osnirib boorish.

Oliy maktabda qitish tamoyillari:

- oliy ta'limning b lajak mutaxassis shaxsini rivojlantirishga qaratilganligi;
- zamonaviy oliy quv yurti ta'limini fan (texnika), ishlab chiqarish (texnologiya) zamonaviy va kelajakdagi rivojlanish an'analari mazmuniga ega b Ushi;
- oliy quv yurtida quv jarayoni umumiy, guruhli va individual shakllarda tashkil etishning optimal umumlashganligi;
- mutaxassislarni tayyorlashning turli bosqichlarida qitishning zamonaviy metod va vositalarini q llash;
- mutaxassislarni ularning kasbiy faoliyati aniq sohasida talablarga javob bera oladigan qilib tayyorlash, ularrung raqobatga* bardosh bera olishlarini ta'minlash.

Zamonaviy oliy ta'limning muhim elementi metodologik tayyorgarlik hisoblanadi. Fan va amaliyotning rivojlanishi axborotlar oqimining rang-barangligi shaxsda barcha zarur narsalarni zlashtirish va egallab olishga kuch va imkoniyat etmaydi. Shuning uchun u shunday quv materialini zlashtirishi kerakki, uning hajmi qisqa b la turib uni yuqori ma'lumotlar bilan qurollantirsin va ikkinchi tomondan, keyinchalik bir qator sohalarda muvaffaqiyatli ishlashiga imkon bersin. Bu yerda oliy quv yurtida ilmiy bilimlarni tanlab olish masalasi paydo b ladi. Lekin buning zi yetarli emas. Shu bilan birga talabalarda umumiy intellektni, turli vazifalarni hal etish qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirish muhim b lib qoldi.

Oliy quv yurtlarida qitishning ziga xos alohida tamoyillari mavjud:

- oliy quv yurtidan keyin amaliy ishlashi uchun zarur b lgan bilimlarga qitish;
- talabalarning yoshi, ijtimoiy — psixologik va individual xususiyatlarini hisobga olish;
- ta'lim va tarbiyani kasbiy y naltirilganligi;
- ta'limni fan, ijtimoiy va ishlab chiqarish faoliyati bilan uzviy bo lanishi.

SHARQ ALLOMALARI ASARLARIDA QITISH USULLARI

Sharqning qomusiy olimlari Abu Rayhon Beruniy, Abu AU Ibn Sino, A.Forobiy, Davoniy, Jomiy asarlarida ta'lim-tarbiya, qitish masalalari atroflicha bayon qilib berilgan. Shuningdek, mutafak-kirlarimiz tomonidan ta'lim jarayonida qitishning qaysi usul vositalaridan foydalanish lozimligi uqtirib. tilgan. Keltirilgan fikrlardan k rinadiki dastlab shaxs amaliy bilimlarga keyinchalik esa

nazariy bilimlarni q lga kiritishi lozimligi borasidagi oyalar ilgari surilgan.

Qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy asarlarida qitish usullari masalasiga alohida t xtalib, quvchi shaxsiga ta'lim berishda k proq qaysi tomonlarga e'tibor berish kerakligini bayon qilib beradi. Jumladan, olim tomonidan quyidagi qoidalar ilgari suriladi:

I qitishda yodlatish emas, balki tushunish mantiqiy fikrlash, xulosalar chiqarish, y liga amal qilish lozimligi.

II qitishda quvchining qiziqishi, intilishini hisobga olinishi va muallim z shogirdlariga xushmuomalali b lishi.

III qitishda turli usul, metodlarni q llash ya'ni qarab chiqish, qilmagan mavzularni qib olish kerakli joylarini qayta qib olish, umuman yana qib chiqish va tushunib olish.

IV quv qurollarini, kitoblarni e'tibor bilan avaylab, asrab tutish, bu kitoblar insoniyatning boyligi ekanligi.

Beruniy yoshlarni qitish uchun qituvchi tanlashni birinchi va asosiy ish deb bilgan. U bolalarni yoshligidanoq aniqro i 5—6 yoshidan qitish tarafdori edi. Buning uchun qituvchi xushmuomalali, rostg y, z fanini yaxshi biladigan pokiza, toza ozoda yurish va turishida namuna b lishini talab etadi. Bu oya t ri va adolatli talabdir. Agar tarbiyachi rnak b lmasa, aytgan gapiga zi rioya qilmasa, uning tarbiyasi samarasizdir.

Beruniy ta'lim tarbiyaga quvchilarning diqqatini jalb qilish, mash ulotlar davomida quvchini zerikib qolmasligi uchun ta'lim olishning turli y llari, shakl va metodlari ustida t xtalgan. U shunday deb yozadi, «Bizning maqsadhniz quvchini toliqtirib q ymaslikdir. hadeb bir narsani takrorlash zerikarli b ladi, materialga nisbatan salbiy munosabat shakllanadi. Agar quvchi bir masaladan, boshqa bir masalaga tib tursa, u xuddi turli-tuman bo -ro larda sayr qilgandek boiadi, bir bo dan tar tmas, boshqa bir bo boshlanadi. Kishi ularning hammasini k rgisi va tomosha qilgisi keladi. Har bir yangi narsa kishiga rohat ba ishlaydi deb behuda aytilmagan». Olimning s zlarida uning bilim berish y Uari haqidagi qarashlari ham bayon etilgan.

Birinchi — ilmiy bilimlar turli mavzulardan iborat b lishi, quvchini zeriktirmashgi, xotirasiga malol kelmaslikni k zda tutadi.

Ikkinchi — bunday usul boshqa tadqiqotchilarning qib rganuvchining mehnatini yengillashtirishga qaratilgan.

Uchinchi — borliqdagi hodisalarni har tomonlama rganmudan ilmiy bilimlar doirasini aniqlab olish qiyin boiishini ti'kidlaydi.

Beruniy ilm olishga kirishni quyidagicha ta'kidlaydi: «Ilm dMrgohiga kirar ekansan, qalbingni, k ngilni ozdiruvchi illatlardan,

odamni k r qilib q yadigan holatlardan, chunonchi, qotib qolgan urf-odatlardan, hirsdan, raqobatdan, ochk zlikning quli b lishdan z hakimligi uchun kurashishdan ozod b lmo ing darkor».

Beruniy quvchiga bilim berish uni xat savodli qilish haqida gapirar ekan, bu rinda qo ozning paydo b lishi, yozuv va uning vujudga kelish xususiyatlari, turli belgilar quv qurollari haqida alohida-alohida t xtalgan. Uning ta'kidlashicha har bir xalqda ta'lim berishning ziga xos tomonlari b lib, hammasida, ham qitish eng awal alifbedan boshlanadi.

Qomusiy olim Beruniyini ta'kidlashicha bilim olish jarayonida insoniyat yaratgan bilimlarni egallash lichun quvchida intilish va qiziqish b lish kerak.

flm olishning muhim y llaridan biri kisbi zini hammaga d st, yaxshilik qila bilish darajasiga yetkazishdan boshlanadi. Bilimlarni yakka holda emas, balki jamiyat a'zolari bilan birga yashab olish mumkin. Chunki, ilmlar insoniyat jamoasining mahsulidir. Yakka kishi zi uchun kerakli bilimlarni yarata olmaydi. Kishi tabiati bilmagan va bila olmagan narsasini bilishga chdir.

Beruniy ilm olish y li bilan dunyoni bilishning turli bosqichlarini k rsatadi:

1. T liq bilim olishda narsalarning chegaralari ma'lum b ladi.
2. Narsalarning b laklarini umumlashtiruvchi chegaralarigacha ma'lum b ladi, lekin bunda ham tafsilotdan holi b lmaydi.
3. sha tafsilotlar atroflicha biluvchi va bilinuvchi sifatida birlashadi, lekin bu holat zamon ichida b lib turadi.
4. Atroflicha bilish holati zamon ichida b lmaydi, endilikda narsalarni, voqealarni bilishda zarur vosita b lgan ism sifatarga, laqablarga ehtiyoj qolmaydi.

Beruniy tomonidan ilgari surilgan fikrlarda bilimlilik orqali nodonlikdan xalos etish masalalari bayon qilingan. quvchini qitish muomalali, rostg y, savodxon, shogirdlariga prinsipial, yumshoq muomalali b lishi kerak. MuaUim quvchini doimo t ri y lga boshlashi, sezgir va talabchan b lishi lozimligini uqtiradi.

Beruniy muallim shogirdlariga yumshoq muomala qilishi, ularga t ri y l k rsatishi, yaxshi y lga y llashi, niyatini t ri qilishi, zini katta olmay, ochiq k ngil b lishi haqida ta'lim bergan.

Beruniy qitish muaUimning qib rganishi, takrorlashi bilan bevosita bo liq ekanligini alohida uqtirgan. Shuningdek, kitob qishning usul va metodlariga alohida e'tibor beradi. Kitoblarni shunchaki emas, balki flkrlarni kichik b limlarga b lib qish, hamma qilgan joylarni umumlashtirib, qayta qish haqida ham ibratli materiallarni bayon etadi.

Beruniy qitishda faqat induktiv y l bilangina emas, balki deduktiv y l bilan ham ish tutmoq lozimligini ta'kidlaydi. Bunda olim har qaysi metodni joyida q lllamoq zarurligini yaxshi bilgani k rinib turibdi. Bunday qish tafakkurni stirib, bilishning sifatini yaxshilaydi, aqliy bilimni boyitadi.

Beruniy dastlab quvchining ongli qishi, matnning hajmi kichik, mazmuni sodda, keyinchalik esa hajmi katta, mazmuni murakkabroq b lgan matnlarni qishga kirishishi qish jarayonida taqqoslash-qiyoslashga e'tibor berish quvchilarning ongli bilimiga asos solishini eslatib tgan.

Olim qilganlarning barchasini qaytarib qish deganda, asosan xato qilmay, s zlarni buzmay, ortiqcha tovush ishlatmay, b inlarni tushirib qoldirmay, s z ur usini z rmda q llab, t ri qishni ta'kidlaydi. qishning tez, t ri va ifodali b lishi, qish davomida bolaning z- zini kuzatib borishi, xatosiz tez va t ri qishiga yordam beradi.

Beruniy bilimlar ustozlar tomonidan r gatiladi deb biladi. U nazariy bilimlarni quvchiga singdirish usullari haqida t xtalib, muallim z ishiga asosan qiziqarli suhbat usuli bilan yondashib, shogirdning fanga, kasbga rganilayotgan ilmga havasini uy ota olishini, ta'limning asosiy vazifalaridan biri deb bildi.

Buning uchun ba'zan muallim z shogirdlarini majbur qilishi mumkin deb bildi.

Ibn Sino bilim olishda bolalarni maktabda qitish zarurligini qayd etar ekan, ta'limda quyidagi tomonlarga rioya etish zarurligini ta'kidlaydi:

- bolaga bilim berishda birdaniga kitobga band qilib q ymaslik;
- ta'limda yengildan o irga borish orqali bilim berish;
- olib boriladigan mashqlar bolalar yoshiga mos b lishi;
- qitishda jamoa b lib maktabda qitishga e'tibor berish;
- bilim berishda bolalarning mayl, qiziqish va qobiliyatini hisobga olish;

— qitishni jismoniy mashqlar bilan q shib olib borish.

Talabaga bilim berish o'qituvchining mas'uliyatli burchidir. Shunga k ra, Ibn Sino o'qituvchining qanday b lishi kerakligi haqida flkr yuritar ekan, shunday y l y riqlar beradi. Bular quyidagilardan IboMt:

- bolalar bilan muomalada bosiq va jiddiy b lish;
- berilayotgan bilimning talabalar qanday zlash-
- Irtb olayotganligiga e'tibor berish;
- tuMimda turli metod va shakllardan foydalanish;

- talabning xofeasi, biUmbmi egallash qobiliyatini va shaxsiy xususiyatlarini biish;
- fanga qiziqтира olishi;
- berilayotgan bilimlarniig eng muhimini ajratib bera olishr
- bilimlarni talabalarga tushunarli qilib, uning yoshi'aaliv darajasiga mos ravishda berishi;

u «~u har - ^ r so,znin S bolalar Wssiyotini uy onish darajasida bo lishga enshish zarur, deydi olim.

Ibn Sino ta'kidlashicha bilishda qaysi metodlardan foydalanmasin, u o zaki ifodali bilimlarni tushuntirishmi turli ko nmshlardagi suhbatmi, tajribalarmi, baribir talabada haqiqiy bilim hosil qilish, mustaqil qobiliyatini rivojlantirish, olgan bilimlarini amahyotga tatbiq eta olish qobiliyatini tarkib toptirishni asosiy maqsad deb bilgan.

Davoniy fikriga k ra bola tarbiyasining keyingi davri maktabda boshlanadi. Muallim aqlli bola tarbiyasidan yaxshi xabardor b lgan yuksak fazilat egasi b lishi lozim. Olim talaba bilan muallim ortasidagi munosabatga alohida t xtaladi. Agar ota uning organzmini jismoniy jihatdan tarbiyalashga sababchi b lsa, muallim uiung ma'naviy tarbiyasi kamolotga yetishiga sababchidir. Haqiqatni olganda, uning fikricha muallim ma'naviy padar hisoblanadi. Agar kishinmg ruhi o'z badaniga qanchalik yaqin b lsa, muallim ham taroiya borasida shunchahk ota-onaga yaqin turadi.

Davoniy bolalarning kasb-hunar egallashi t risida ham etiborga sazovor fikrlar bildirganlar. Muallim talabalarning qobihyatim qaysi kasb bilan qiziqishini juda yaxshi bilishi lozim. Agar bola ma'lum bir kasb hunar yoki bilim bUan shu ullansa uni har tomonlama q llab-quwatlash va bilim yoki kasbni egallash uchun kerakli shart-sharoitni yaratib berish lozim, har bir kishining - deb yozadi Davoniy, hamma kasbrti egallashga qobiliyati b lmaydi balki muayyan odamning biror kasbga qobiliyati b ladi.

Yuqoridagi fikrlardan k rinib turibdiki, fan asoslarini egallashda qitish usullarining ahamiyati beqiyosdir va quvchi shaxada nazariy va amaliy bilimlami shakllanishiga metodik vosita bo hb xizmat qiladi.

ZBEKISTON PSKOLOGLAW TADQIQOTLARIDA QITISH MUAMMOLARI

i, i, ^3, i""^ ^ imini ^bdm tashkil ^uish o'1UV faoliyatini takomillashtinsh, quvchi shaxsini psixologik jihatdan rivojlantirish hozirgi kunda dolzarb masala hisoblanadi. Bu borada zbekiston psixologlaridan M.G.Davletshin, B.R.Qodirov, E oziyev

R.I.Sunnatova, S.Jalilova, E.Haydarov, Z.T.Nishonovalar tomonidan bu borada tadqiqot ishtirokchilari olib borilib ta'lim muassasalarida qitish, tarbiya berish masalalari atroflicha yoritib berilgan.

M.G.Davletshin z tadqiqotlarida talabalarning qish faoliyatidagi k hikma, malakalarini hosil b lishi va psixik qobiliyatlarning rivojlantirish masalalarini Ugar surdi. Shuningdek, uning shogirdlari tomonidan tadqiqot muammosini ilmiy dalillar asosida asoslab berganlar.

Jumladan, M.G.Davletshin, S.X.Jalilovalar tomonidan hozirgi zamon ta'limining asosiy y naliqlari sifatida quyidagilar belgilangan:

a) ta'limning har bir darajasini uzluksiz ta'lim tizimining tarkibiy qismi sifatida anglash. Bu y naliqlar maktab bilan oliy quv yurti rtasidagi aloqa muammolarinigina emas, balki talabalarning kasbiy tayyorligini oshirish vazifasini hisobga olgan holda oliy quv yurti bilan mutaxassisning ishlab chiqarish faoliyati rtasidagi aloqani ham k zda tutadi;

b) «Ta'limni industrialashtirish* ya'ni kompyuterlashtirish va texnologiyalashtirish asosida hozirgi zamon jamiyatining aqliy faoliyatini kuchaytirish;

d) ta'limning hozirgi vaqtgacha ustunlik qilgan axborot beruvchilik shakllaridan faol qitish metodlari va shakllariga tish. Bu y naliqlar «Xotira maktabi»dan «tushunish maktabi*», «tafakkur maktabi»ga tishdan iborat;

e) quv tarbiyaviy jarayonni tashkil qilish va feosi^rishning qat'iy belgilangan nazorat usullaridan rivqjlantiruvchi, feollashtiruvchi, takomillashtiruvchi usullar va yin usullariga tish. Bu ess ta'lim oluvchilarning tashkiliy-ijodiy, mustaqil faoliyatini q llab-quvvatlash va uni rivojlantirishni taqozo etadi.

f) ta'lim oluvchi va muallim rtasidagi zaro ta'sirini tashkil etish, ta'lim oluvchilarning birgalikdagi jamoa faolliqi sifatida tashkil qilish zaruriyati qayd qilinadi- Bimda asosiy uru , qituvchining bilim berish faoliyatidan talabaning bilim olish faoliyatiga tkaziladi.

Psixolog E.G'oziyev tomonidan ham quvchilar quv faoliyatlari xususiyatlari takbalar q^h jarayonteri va undagi qiyinchiliklar masalalari tadqiq qilingan. Uning « quv faoliyatini boshqarishi* nomli quv q llanmasida quv jarayonini boshqarish, bu borada xorij tadqiqotlari quvchi shaxsi va aqliy taraqqiyot, intellekt muammolari tahlil qilingan. Shuningdek, olim tomonidan tafakkur muammosi keng doirada talqin qilinib, yoshga xos tafakkur jarayonlarini rivojlanish k rsatkichlari tadqiqot natijalari asosida yoritib berilgan.

Ma'lumki talabalarning yetakchi faoliyati qish hisoblanadi. quv faoliyati jarayonida mutaxassislarni tayyorlashning asosiy

maqsadlariga erishiladi. qish faoliyati talabaniing psixik jarayonlarini xususiyatlari rivojlanishiga kasbiy muhim bilimlar, k nikmalar va malakalarni egallashga ta'sir k rsatadi. Agar qish ijodga aylansa, talabalarning hissiy sohasiga ijobiy ta'sir qiladi, diqqat va xotirasini rivojlantiradi, qoniqish hissini yuzaga keltiradi, faoliyatga nisbatan qiziqishi ortadi.

A.A.Abdurazzoqov va E.P.Nazirovlarning tkazgan tadqiqotlaridan ma'lum b lishicha birinchi va ikkinchi kurslarda auditoriyada beriladigan vazifalarga qiziqish kuchli b ladi. Yuqori kurslarda esa auditoriyadan tashqari vazifalarga va mutaxassislikka bo liq fanlarni chuqur rganishga qiziqish kuchayadi. Shuning uchun talabalarning quv faoliyatini rivojlantirishda ularning bu xususiyatlarini e'tiborga olish maqsadga muvofiq.

Talabalarning quv faoliyatini rgangan E.G'oziyev rahbarligida uning shogirdlari tomonidan z r qiziqish bilan rganildi. Jumladan, A.X.Ruxiyeva VTalabalar quv faoliyatida z- zini boshqarishning psixologik xususiyatlari* mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasida umumlashgan quv faoliyatining usullari sistemasi orqali quv faoliyatini boshqarish deganda maqsadga y naltirilgan, rejalashtirilgan, nazorat qilinadigan sistemalashtiriladigan, tashkil qilinadigan mustaqil bilim olishga qodir b lgan faoliyatni tushuniladi. Tadqiqotda z- zini boshqarishning barcha komponentlarining tarkibiy qismlari xususiyatlarga egaligi professional qiziqishini takomillashtirish va faoliyatni amalga oshirishda uchraydigan t siqlarni yengish orqali talaba quv faoliyati subyektiga aylanishi isbotlangan.

RLSunnatova ilmiy izlanishlarida shaxsda z- zini boshqarish va tafakkur operatsiyalari tadqiq qililib, bu borada tadqiqot ishlari olib borildi. Olim tomonidan ta'lim muassasalarida qitish ishlarini tashkil qilish va uni shaxs rivojlanishiga ta'sir masalalari yetarlicha yoritib berildi. Shuningdek, olti yoshli bolalarni maktab ta'limiga tayyorligi, moslashish xususiyatlari, psixik rivojlanish masalalari atroflicha tahlil qilingan.

Z.T.Nishonova tadqiqotlarida aynan smirlik davri quv faoliyatlarini egallash masalalari yoritib, muallif bu borada tafakkur sifatlarini rivojlanishi, bilimlar egallashning asosi ekanligini tadqiqot natijalari asosida k rsatib tadi.

RLHaydarov tomonidan rganilgan muammo quv faoliyati motivlari masalasiga ba ishlangan b lib bu borada qishloq va shahar maktablari quvchilarining qish motivlarini rivojlanishi b yicha i/dqiqot ishini olib bqrdi. Tadqiqot natijalaridan shuni k rish mumkin-ki, smirlik davrida qish motivlarini namoyon b lish xususiyatlari ya'ni bilish, ijtimoiy, tashqi, ichki motivlari yoritiladi. Shuningdek, ularning zaro farqlar b yicha dinamikasi k rsatiladi.

Ma'lumki, shaxsda qishga nisbatan ijobiy xususiyat bilimga qiziqish, intiluvchanlikni yuzaga chiqishi ichki turtki sabablar ya'ni motiviarga bo'liqligi asoslab berilgan.

S.X.Jalilovanning «Pedagogika instituti talabalarida shaxsiy sifatlar shakllanishining psixologik xususiyatlari» mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasida talabalarda shaxsiy sifatlar shakllanishining dinamikasini aniqlashga uringan. Pedagogika institutlaridagi ta'lim jarayonida talabalarni sistemali ranganish shuni k rsatadiki, «retrospektiv», «real», «ideal» va «refleksiv» - «men»ni bir-biri bilan taqqoslash talabalarning shaxsiy-ehtiyoj sohasiga hamda ularning shaxsiy professionallashuv jarayoniga ta'sir qiladi. Tadqiqotlardan olingan ma'lumotlar asosida pedagogika institutlarining talabalarini psixologik-pedagogik tayyorlashni takomillashtirish b yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan b lib, bu tavsiyalar milliy psixologiya va pedagogikaning eng yaxshi an'alarini hisobga olgan holda tuzilgan.

Muallifning ta'kidlashicha, pedagogika oliy quv yurtida b lajak qituvchilarni pedagogik-psixologik jihatdan tayyorlash, takomillashtirish talabalardagi z kasbiga b lgan psixologik qarashni qayta qurish hamda «ideal qituvchi» b lajak qituvchi shaxsini rivojlantirishning asosiy vositasi ekanligi sababli talabalarning uzluksiz amaliyotda qatnashish jarayonini sifat va miqdor jihatdan kuchaytirish lozim. S.X.Jalilovanning fikricha, talabalarni -i:ologik-pedagogik tomondan tayyorlashda mash ulotlarning usul va tut>»ni awglambor, talabalarning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga, ula-mng zlariga, atrofdegilarga, jamiyatga b lgan subyektiv munosabatlarini ptixologik jihatdan qayta qurishlariga y naltirilgan b lishi kerak.

Yuqoridagi fikrlardan k rinib turibdiki, qish, qitish masalasiga e'tiborning ortishi bu boradagi keng doiradagi tadqiqot ishlari olib borilishiga turtki b ladi. quv faoliyati masalasining mohiyat mazmuni rganilgan b lsada, yosh olimlarimiz tomonidan uning rganilmagan jabhalari b yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

QITUVCHI KASBINING PSKOLOGIK XUSUSIYATLARI

- qituvchilik inson jamiyati tarixi boshlangandan e'tiboran davom etib, shu bilan birga hamma vaqt jamiyat va jamoatchilik tomonidan e'tiborga loyiq e'zozlab kelingan kasbdir.

« qituvchi-deydi Al Forobiy - aql-farosatga, chiroyli nutqqa ega b lishi va quvchilarga aytmoqchi b lgan fikrlarini t la va aniq ifodalay olishni bilmo i zarur». U z fikrini davom ettirib, « qituvchi va rahbarning vazifasi dono davlat rahbari vazifasiga xshaydi, shu sababli qituvchi eshitgan va k rganlarining barchasini eslab qolishi, aql-farosatga, chiroyli

nutqqa ega bo'lishi quvchilarga aytmoqchi bo'lgan fikrlarini ta'la va aniq, ifodalab berishni bilmoqchi bo'lozim. Shu bilan birga zaror nomusini qadrlashi, adolatli bo'lishi lozim. Ana shundagina u insoniylikning yuksak darajasiga ega bo'ladi va baxt uchun qisqasiga erishadi» deb ta'kidlaydi.

Qomusiy olim Abu Ali ibn Sino fikricha, « qituvchi matonatli, sof vijdonli, rostg'ay va bolani tarbiyalash metodlarini, axloq-qoidalarini yaxshi biladigan odam bo'lmog'chi bo'lozim. qituvchi quvchining butun ichki va tashqi dunyosini rganib uning aql qatamlariga kira olmog'chi bo'lozim».

Nosiriddin Tusiy zining « qituvchilarni tarbiyalash ta'limida* asarida shunday deydi: « qituvchi munozaralarini olib borishda isbot qilishni bilishi, z fikrlarining ta'lim riligiga ishonishi, nutqi esa mutlaqo toza, jummalari mantiqiy ifodalanadigan bo'lishi lozim. qituvchi nutqi hech qachon va hech qayerda zaharxandalik, qo'pol yoki qattiq bo'lishi mumkin emas. Dars paytida qituvchining zini tuta olmasligi ishni buzishi mumkin».

Yusuf Xos Hojib Qosh ariy «Men a'zolar kasalligini davolashdan oldin odamlarning ruhiyatini davolashni zarur deb topdim. Bunga men qituvchilik yo'li bilan erishaman, bunga mening ishonchim komil. Chunki a'zolar kasalligi bilan yuzlarcha, minglarcha odamlar halok bo'lsalar, nodonlik bilimsizlik tufayli n ming va yuz minglarcha odamlar halok bo'ladilar...»

Jomiy bola dunyoqarashiung kamol topishida maktab va muallimning roliga katta baho beradi. Uning fikriga qaraganda, muallim aqlli, adolatli, zida barcha yuksak fazilatlarini mujassamlashtirgan bo'lishi Ushi kerak. zini nomunosib tutgan odam, hech vaqt bolalarga bilim bera olmaydi, degan fikrni bildiradi.

Ulu shoirimiz Alisher Navoiy ham qituvchi mehnatini xolisona baholab «Agar shogird podsholikka erishsa ham unga (muallimga) qulluq qilsa arziydi». «Haq yo'lida kim senga bir harf rga tmish ranj ila, aylamak bo'lmay ado oning haqqin yuz ganj ila» kabi satrlarni bitgan.

Allomalarimiz tomonidan bildirilgan qimmatli fikrlari hozirgi kungacha zaror ahamiyatini yo'qotgan emas. Shuningdek, ta'lim jarayonida qituvchi shaxsi, uning kasbiy xususiyatlari borasidagi fikrlar atroflicha bayon qilingan.

qituvchining rmi va uning vazifalari sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalash ishiga jamiyat va jamoatchilik tomonidan e'tibor qaratilishining naqadar muhim ahamiyatga egaligi bilan belgilanadi. Zamonaviy qituvchi ijtimoiy psixolog bo'lmamasligi mumkin emas. Shuning uchun ham u qituvchilar rtsidagi zaror munosabatlarni yo'lga solish, bolalar

jamoasida ijtimoiy-psixologik mexanizmlardan foydalanishni bilishi zarurdir.

qituvchi pedagogik jamoa a'zosi sifatida pedagogik faoliyatni uyushtirishda bevosita ishtirok etib, turli fan qituvchilari va sinf rahbarlarining metodik birlashmalarida ishlaydi, topshiriqlarni bajaradi. Har bir qituvchi qituvchilarning ota-onalari va jamoatchilik oldida ma'ruzalar qilib, suhbatlar olib borar ekan, demak, u pedagogik bilimlar tarbiyatining hamidir. Vazifalarning shu qadar kengligi uchun ham jamiyatning qituvchilar oldiga qo'yadigan talablari xilma-xildir.

Ma'lumki pedagogik faoliyat — kishi mehnatining eng murakkab sohalardan biridir.

Jamiyat tomonidan qo'yiladigan talablardan eng muhimi qituvchi shaxsi va uning kasbi bilan bog'liq xislatlarga qaratilgan.

qituvchining eng muhim shaxsiy xislatlari quyidagilardir:

— ijtimoiy javobgarlikni yuksak darajada his etish;

— oliyanobligi, aql-farosati, ma'naviy pok va ma'rifat bilan yicha yuksak maqsadlarga mos kelishi, bunday xislatlarni jamiyat xohishi bilan yicha bolalarga singdirib berishi;

— zini qo'lg'ala olishi, sabr-toqatli, matonatligidir.

Jamiyatning qituvchilik kasbiga qo'yadigan asosiy talablari quyidagihadir:

— shaxsni ma'naviy-ma'rifiy tomondan tarbiyalashning milliy uyushonish mafkurasining hamda umuminsoniy boylıklarining mohiyatini bilishi, bolalarni mustaqillik o'zlariga sodiqlik ruhida tarbiyalashni bilishi, o'z vatani, tabiatiga va oilasiga bog'liq muhabbati;

— keng bilim saviyasiga ega bo'lish, barcha sohalarga doir bilimlar bilan qurollanishi;

— yosh pedagogik psixologik, ijtimoiy psixologiya va pedagogika yosh fiziologiyasi hamda maktab gigienasidan chuqur bilimlarga ega bo'lishi;

— o'zi dars beradigan fan bilan yicha mustahkam bilimga ega bo'lib, o'z kasbi sohasida jahon fanida erishilgan yutuq va kamchiliklardan xabardor bo'lishi;

— ta'lim va tarbiya metodikasini egallashi;

— o'z ishiga iqtisodiy yondashishi;

— bolalarni bilishi, uning ichki dunyosini tushuna olishi;

— pedagogik texnikani (mantiq, nutq; ta'limning ifodali vositalari) va pedagogik taktga ega bo'lishi;

- o'qituvchining o'z bilim va pedagogik mahoratini doimiy ravishda oshirib borishi.

Kpchilik psixologlar shu bilan birga zbekistonlik psixolog olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda zamonaviy qituvchilar uchun zarur xislatlarni aniqlab olish imkoniyatini beradi. Rus psixologlaridan N.V. Kuzmina, V.Slastenin, F.N.Gonobolin zbek psixologlaridan RZ.Gaynutdinov, M.G.Davletshin, SJalilova, AJabborov, M.Qoplanova va boshqalar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar qituvchilik kasbining turli jihatlarini atroflicha keng batafsil k rsatib berish imkoniyatini yaratadi. Bevosita qituvchi shaxsiga taalluqli b lgan professiogramмага asosiy e'tibor qaratilgan. Professiogramma — ma'lum tizimga keltirilgan, mehnatni psixologik tomondan rganishga va undan kelgusi amaliy faoliyatda foydalanishga qaratilgan qisqa va har tomonlama batafsil k rsatib berilgan hujjat. Professiogramma psixologik jihatidan ishlab chiqarilgan faoliyatni tavsifnomasining kelgusi amaliy ishlar uchun zarur b lgan barcha tomonlarini z ichiga olishi kerak.

M.G.Davletshin rahbarligida psixologik tadqiqot ishlarini olib borgan M.Abdullajonova, E.Gladkova, A.Mashkurov, T.Hamroqulov, E.Xidirov va boshqalarning ilmiy izlanishlari zbek tili va adabiyoti, zbek maktablarida rus tili va adabiyoti, * matematika, jismoniy tarbiya qituvchilari va maktabgacha tarbiya muassasalarining tarbiyachilari kabi qator mutaxassisliklar b yicha qituvchi professiogrammasining taxminiy modelini (namunasini) aniqlab olish imkoniyatini berdi.

Har bir mutaxassislik b yicha qituvchining ixtisoslashgan tavsifnomasini nazarda tutgan professiogrammasi tuziladi, Jumladan, maktabning qituvchi-murabbiysi professiogrammasini misol qilib keltiramiz. Professiogrammada muhim xislatlar borgan sari bir muncha ortib borishini hisobga olgan holda qituvchining quyidagi xislatlarini k rsatib tish lozim:

1. qituvchining shaxsiy xislatlari:

- bolalarni yaxshi k rish, ularni sevish;
- amaliy psixologik aql-farosatlilik;
- mehnatsevarlik;
- jamoat ishlarida faollik;
- mehribonlik;
- kamtarinlik;
- odamiylik, dilkashlik;
- uddaburonlik. mustahkam xarakterga ega b lish;
- z bilimni oshirishga intilish.

2. Kasbga xos bilim:

- ta'lim va tarbiya jarayoni mohiyati bilan uning maqsad va vazifalarini tushunishi;

— psixologiya asoslarini, ayniqsa, yosh psixologiyasi pedagogik psixologiya asoslarini bilishi;

— etnopsixologik bilimlarni egallash;

— hozirgi zamon pedagogikasi asoslarini bilish;

— hozirgi zamon pedagogikasining metodologik asoslarini egallaganligi;

— maktab yoshidagi bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini tushunishi;

— z fanini qitish metodikasini bilishi;

— quvchilarga tarbiyaviy ta'sir etishning samaradorligini bilishi;

— ota-onalar va jamoatchilik bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning mazmunini bilishi.

3. 6'z kashiga xos xislatlari:

— milliy qayta qurish mafkurasi bilan mustaqil davlat mafkurasini tushunishi;

— zamonaviy maktabda olib boriladigan quv tarbiya jarayonida umuminsoniy boylıklar, milliy an'analar va urf-odatların ahamiyatini tushunishi;

— qituvchining kuzatuvchanligi;

— z diqqat e'tiborini taqsimlay olishi;

— pedagogik fantaziyalar (xayol)ning rivojlanishi;

— ziga tanqidiy munosabatda b lishi;

— zini q lga ola bilishi, zini tuta olishi;

— pedagogik takt;

— nutqning emotsional ifodalanishi.

4 Shaxsiy pedagogik uddaburonligi:

— dars mash ulotlari uchun zarur materiallarni tanlay bilishi;

— quvchilarning bilish faoliyatini boshqara olishi;

— ta'lim va tarbiya jarayonida quvchilarning taraqqiy etib borishini istiqbolli ravishda boshqara olishi;

— pedagogik vazifalarni shakllantirish va tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishni bilishi;

— bolalar jamoasiga rahbarlik qilishda z faoliyatini rejalashtirishni bilishi;

— z maqsadlarini rejalashtira olishi;

— zining ta'lim tarbiyaviy ishlariga tayyorlanish tizimini rejalashtira olishi.

5.Tashkilotchilik malakalari:

— bolalar jamoasini uyushtira bilishi;

— turli sharoitlarda bolalar jamoasini boshqara olishi;

— bolalarni nimalardir bilan qiziqtirib, ularni faollashtira olishi;

— amaliy masalalarni hal etishda zini bilim va tajribalarini ustalik bilan tez q ilay olishi.

6. Kommunikativ malakalari:

- bolalarni ziga jalb etishni bilishi;
- bolalar va ota-onalar bilan maqsadga muvofiq pedagogik munosabatlarni tiklashni bilishi;
- bolalarni jamoalararo va jamoa ichidagi zaro munosabatlarini tartibga solishni bilishi;
- bolalar va ota-onalar bilan tashqaridan aloqa bo - lashni bilishi.

7.Gnostik malakalari:

- bolalarning asab psixik taraqqiyot darajasini aniqlay bilishi;
- zining tajribasi va pedagogik faoliyat natijalarini tanqidiy tahlil qila olishi;
- boshqa qituvchilarning tajribalarini rganib, undan (nazariy va amaliy tomondan) t ri xulosa chiqara olishi;
- psixologik va pedagogik adabiyotlardan foydalanishni bilishi;
- quvchilarni t ri tushunib, ularning xulq-atvori sabablarini tushuntirishni bilishi.

Mnsoniy xislatlari:

- pedagogik mahoratini takomillashtirishga intilishi;
- quvchilarni tarbiyalash dasturini ishlab chiqish va uni amalga oshirish qobiliyati;
- zini, quvchi rniga q yib b lib tgan hodisalarga uning nazari bilan qaray olishi;
- awalgi voqealar hodisalar va tarbiyalanuvchi shaxsiga yangicha qaray olishi;
- zining quvchiga pedagogik ta'siri natijalarini oldindan k ra bilishga intilishi.

Shunday qilib, k rsatib tilgan modelning asosiy tuzilishi tariqasida quyidagilar keltiriladi:

- shaxsning jamoatchiligi va kasbiy y nalishi;
- pedagogik mahorat va qobiliyati;
- xarakterning psixologik xususiyatlari;
- bilish faoliyati;
- qituvchi shaxsining bolalarni kasbga tayyorlash ishlari darajasidagi umumiy taraqqiyoti.

Professiogramma yoshlarga zlarining kelgusida qituvchilik kasbini t ri va ongli ravishda tanlab olishlariga yordam beradi.

Pedagoglik kasbi ma'lumki har kimning ham q lidan kelavermaydi. Pedagogik faoliyatdagi yutuqlarga faqat shu kasbga

qiziqqan, shu faollik bilan shu ullanishga moyil oqibat natijasida esa pedagogik qobiliyatga ega bo'lgan kishilargina erisha oladi.

Qobiliyat — bu kishining biror faoliyatga yaroqliligi va shu faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishdir.

Pedagogik qobiliyat - bu qobiliyat turaridan biri bo'lib, kishining pedagogik faoliyatga yaroqliligini va shu faoliyat bilan muvaffaqiyatli shu ulla olishini aniqlab beradi.

Uzoq yillar olib borilgan tadqiqotlar, pedagogik qobiliyatlar murakkab va katta psixologik bilimlardan iboratligini kuzatib beradi. Ana shu tadqiqot ma'lumotlaridan foydalanib, pedagogik qobiliyat tuzilishida muhim bo'lgan qator komponentlarni ajratib kuzatish mumkin.

Didaktik qobiliyatlar — bu bolalarga quvvat materialini aniq va ravshan tushuntirib, oson qilib yetkazib berish, bolalarda fanga qiziqish uy olib, ularda mustaqil faol fikrlashni uy ota oladigan qobiliyatdir. Didaktik qobiliyatga ega bo'lgan qituvchi zarurat tu ilganda qiyin quvvat materialini osonroq, murakkabro ini soddaroq tushunishi qiyin bo'lganini tushunarliroq qilib quvvatlariga moslashtirib bera oladi.

Akademik qobiliyatlar — matematika, fiziks, biologiya, ona tili, adabiyot, tarix va boshqa shu kabi fanlar sohasiga xos qobiliyatlardir. Qobiliyatli qituvchi z fanini faqat kurs hajmidagina emas, balki atroflicha keng, chuqur bilib bu sohada erishilgan yutuqlar va kashfiyotlarni doimiy ravishda kuzatib borib, quvvat materialini mutlaqo erkin egallab unga katta qiziqish bilan qaraydi hamda ozgina bo'lsada tadqiqot ishlarini olib boradi.

Kuchlilik tajribaU pedagoglarning aytishlaricha, qituvchi z fani bo'yicha bunday yuksak bilim saviyasiga erishishi boshqalarni qoyil qilib hayratda qoldirishi, quvvatlarida katta qiziqish uy ota olishi uchun yuksak madaniyatli har tomonlama keng bilimdon bo'lishi lozim.

Perseptiv qobiliyatlar — bu quvvatining tarbiyalanuvchining ichki dunyosiga kira bilish, psixologik kuzatuvchanlik, quvvat shaxsini vaqtinchalik, psixik holatlari bilan bo'liq nozik tomonlarini tushuna bilishdan iborat qobiliyatlardir.

Nutq qobiliyati - kishining z tuyu hislarini nutq yordamida shu bilan birga mimika va pantomimika yordamida aniq va ravshan qilib ifodalab berish qobiliyatidir.

Tashkilotchilik qobiliyati — bu birinchidan, quvvatlar jamoasini uyushtira bilish, unda jamoani jipslashtira olish va ikkinchidan, zining shaxsiy ishini tashkil qila olish qobiliyatidir.

Avtoritar qobiliyat — qituvchining rostg ylik, irodaviy uddaburonligi, zini tuta bilishi, farosatligi, talabchanligi kabi irodaviy xislatlari hamda qator shaxsiy xislatlarga shu bilan birga quvchilarning tarbiyasida javobgarlikni his etish uning e'tiqodi, quvchilarga ma'naviy va ma'rifiy e'tiqodni singdira olishga ishonch kabi xislatlarga ham bog'liqdir.

Kommunikativlik qobiliyati — bu bolalar bilan muloqotda boiishga quvchilarga yondashish uchun t ri yoi topa bilishga ular bilan pedagogik nuqtayi nazardan maqsadga muvofiq zaro aloqa bog'iashga pedagogik taktning mavjudligiga qaratilgan qobiliyatdir.

Pedagogik takt psixologiyasini rganishida psixolog I.V.Straxov benihoiya katta hissa q shgan. Uning fikricha, bunda muhimi — quvchilarga ta'sir etishning eng qulay usullarini topa bilish tarbiyaviy ta'sirni q llashda maqsadga muvofiq pedagogik choralarga e'tibor berish, aniq pedagogik vazifalarni hisobga olgan holda, quvchi shaxsining psixologik xususiyatlari va imkoniyatlari hamda mazkur pedagogik holatlarini hisobga olish zarurdir.

Pedagogik xayol — bu kishining quvchilar shaxsini tarbiyaviy tomondan loyhalashtirganda z ish harakatlarining natijasini oldindan k ra bilishda namoyon boiadigan maxsus qobiliyatdir.

Diqqatni taqsimlay olish qobiliyati - bu qobiliyat bir vaqtning zida diqqatni bir qancha faoliyatga qarata olishda namoyon b lib, qituvchi ishida oyat muhim ahamiyatga egadir.

Yuqorida k rsatib tilgan qobiliyatlardan tashqari qituvchi inson shaxsining maqsad sari intilishi uddaburonlik, mehnatsevarlik, kamtarlik kabi qator insoniy xislatlarga ega b lishi lozimdir.

TALABALAR QUV FAOLIYATI PSIXOLOGIYASI

Ta'lim psixologiyasi shaxsning bilimlarni egallash, mustahkamlash uslublaridan iborat faoliyat jarayonini qamrab oluvchi qator savollarning tuzilishini rganadi, shuningdek, ularning natijasida odamning individual tajriba, bilim, malaka va k nikmalari shakllanadi. Inson dunyo bilan hamkorlikdan nimadir yangi narsa rganish va z ehtiyojlarini qondirish uslublarini takomillashtirib borganligi sababli ham bilim olishga b lgan intilish insonning butun umri davomida ta'qib etib boradi, chunki odam har bir amaliy bilimni hayotdan rganadi. Boshqacha qilib aytganda, ta'lim olish har bir faoliyatda mavjud boiib, u subyektning shakllanish jarayonini z ichiga qamrab oladi. Shunday qilib, taiim olish yetarli darajada keng tushunchadir, u z ichiga nafaqat taiim olishning uyushtirilgan

shakllarini, (maktab, kurslar, oliygoh), balki inson tomonidan kundalik hayotda egallanayotgan bilim va malakalarni ham o'z ichiga oladi.

Boshqa faoliyat turlari bilan ham yin va mehnatdan zining maxsusligi mohiyati bilan ajralib turuvchi bu faoliyatni psixologik faoliyat sifatida yondashilganda, qish faoliyatining uyushgan shakllarini ko'rsatiladi. Uning eng muhim jihati shuki, u istalgan boshqa bir faoliyatga insonni tayyorlaydi va uning asosi bilan hisoblanadi.

Psixologlarning bu boradagi izlanishlariga ko'ra, bolalarning (taxminan 50 yillardan boshlangan) va bu sohada hali u darajada sezilarli ishlar qilingan emas. Ammo qish faoliyatini tashkil qilish uchun asos yetarli darajada shakllangan va ular qitish nazariyasining aniq savol-muammolariga psixologiyaning bir yoqlama yondashishiga yo'l qo'yadi.

qitish faoliyati nazariyasining asosi nima va u psixologiya qitish metodikalarini ishlab chiqishda qanday ahamiyatga ega?

Avvalambor, psixologiyaning qaysi sohasida ishlashdan qafiy nazar, qituvchi qish faoliyati nazariyalarining asosiy qonun qoidalarini bilishi zarur. Bu bilim egallab olish qoidalari va qitish metodikalarini tashkil qilish uchun juda muhim. qish faoliyati psixologiyada ilmiy tushuncha sifatida bir yaqqol ifodaga ega emas. Rus pedagogikasi va psixologiyasining «klassik» nazariyalarida — bu «kichik maktab yoshdagi yetakchi faoliyat», «ijtimoiy faollikning asosiy shakli» sifatida e'tirof etiladi.

D.B.Elkonin va V.Davidovning ta'kidlashicha, qish faoliyati - bu quvchining nazariy bilimlar— zlashtirishga qaratilgan va fikrlashning sishini ta'minlaydigan faoliyatlaridan biri sifatida ko'rsatiladi. qish faoliyati quvchining o'ziga amalga oshirib zini o'zgartirish uchun maxsus tashkil qilingan faoliyat bilan bog'liqdir. qish faoliyatining muhim qismi quv topshiriq hisoblanadi. Topshiriq yechilish jarayonida, har bir amaliy mashg'ulotdagi kabi, quvchi tomonidan ranganilayotgan obyektida yoki bu haqdagi tasavurda ma'lum bir o'zgarishlar yuzaga keladi, ammo natijada subyektning o'ziga o'zgaradi. quv topshiriq i subyektida oldindan berilgan o'zgarish sodir bilan bog'landagina yechimi topilgan deb hisoblash mumkin. qish faoliyati jarayonida (yosh avlod) quvchilar kattalarning tarbiyasiga tayanadi, ranganadi. Har bir yosh avlod dunyo haqidagi bilimlarni bevosita uni o'z rabin turgan borliqdan oladi, ammo yoshlar bu bilimlarni o'ziga yaratmaydi, balki ularni katta avlodlardan «narsa (buyumlar), maxsus lashkilot va yangi avlodning bu narsalar bilan bog'liq faoliyati orqali» o'ziga oladi.

Aynan mana shu «buyumlar bilan» maxsus uyushtirilgan faoliyati, Innoniyat tajribasi, katta avlodning ana shu buyum — mahsulotni yaratish bilan bog'liq yicha tajribasining egallashi qish faoliyatidir.

qish faoliyatining ahamiyati — bu « quvchilarni tashqi ol; bilan bo lovchi faoliyati»ning bevosita natijasidir. Bu quvchil faoliyati b lib qituvchi tomonidan tashkil qilingan va u bil hamkorlikda amalga oshiriladi.

quv faoliyati quyidagi umumiy tuzilishga ega: ehtiyoj topshiriq-motivlar-harakat-operatsiya.

Ehtiyoj quvchining u yoki bu predmetni nazariy zlashtirishg qaratilgan quv faolligidir. Nazariy bilimlarga aniq bir predmet rivo; va kelib chiqishi haqidagi qonun-qoidalar kiradi. Bularni faqa uyushtirilgan ta'lim-nazariy rganish faoliyatida zlashtirish mumkin.

qish faoliyati tuzilishining muhim elementlaridan biri qu topshiri idir. Uni bajarishda quvchilar aniq bir harakat va operatsiyalarni bajaradilan quv faoliyatleri har xil b lishi mumkin, ammo asosiy motiv b lib (maxsus) rganishga qiziqish hisoblanad' qish faoliyatining amalga oshirilishini quvchi tomonidai! bajarilayotgan, ma'lum bir motiv bilan boshqarilayotgan quv faoliyati, yoki quv topshiri ini yechishga qaratilgan operatsiya tashkil etadi. Bu faoliyatning maqsadi — nazariy bilimni egallashdir.

Xullas, quv topshiriqlarini yechish va quv faoliyatini maxsus tarkib topishi, uning tuzihsh xususiyatlariga bo liq b ladi. quv topshiri ining mohiyati nimada? Psixologlar quv topshiri ining qafiy farqlanishi xiima-xilligi va hayot davomida yuzaga keladigan amaliy mash ulotlarning turli-tumanligi haqida k p yozishgan. Agar har bir amaliy mash ulot yechilishi alohida fanlarning zgarishiga olib kelsa va bu maqsad b lsa, unda quv topshiri ini yechishdan maqsad predmetni zlashtirish emas, balki bu zgarishlarni kiritish orqali uslublarini zlashtirishdir. Masalan, texnik televizor buzilganida tuzatsa, politexnika instituti talabasi bu ishni amaliy mash ulotda bajarar ekan, u nafaqat buni tuzata oiadi, balki uni bartaraf etish usullarini ham rganib oladi. Natijada, ish bilan birga qish faoliyatida subyekt sifatida yangilik oladi va zgaradi. Ammo teleapparatura sozlovchisi b lish uchun birgina buning zi kifoya emas, u har tomonlama mutaxassis b lish uchun bu ishni yana bir necha bor takrorlashi zarur va aynan qish faoliyatining vazifasi shundaki, quvchi topshiriqning qandaydir bir-biriga xshash javobini emas, balki, har qanday turli bosqichdagi topshiriqlardan prinsipial javobini topa olishni bilishdir. qituvchi esa, quvchi oldiga shunday topshiriq q yishi kerakki, u turli umumiy va aniq vaziyatlarda quvchini muammoni umumiy yechimini topishga y naltirishi kerak.

Maktab va oliygoh talabalari amaliyotda nazariy bilimlarni tajriba asosida rganib borishadi. Jumladan, matematik masala misolida xususiy masalaning aniq bir yechimidan, quv topshiri ini umumiy yechim y li bilan ishlashni k rishimiz mumkin.

Talabalar tomonidan psixologiyanirganilayotganda qituvchi ularga inson faoliyati bilan bog'liq bir qator topshiriqlarni tuzishi va ularga berishi mumkin. Uning barcha savoli bir xil, ya'ni «Bu faoliyat bo'lib hisoblanadimi?». Buning natijasida talabalar faoliyat tushunchasini zlashtirib olishlari lozim. Biz bilamizki, quv fanlar tizimida, haqiqatan ham bilimni zlashtirish uchun quv jarayonini quv topshiriqlarini yechish tizimiga aylanishi lozim. Boshqacha qilib aytganda quv topshiri ini yechish epizodik emas, balki qish faoliyatida egallangan nazariy bilimlarni amaliyotda q ilab, rganishi, qituvchi tomonidan berilayotgan tayyor bilimlarni kitoblardan olishi emas, balki quvchining zi faol faoliyat yuritishi lozim.

quvchi tomonidan quv topshiri ini yechilish jarayonining zi — bu quv faoliyati deyiladi. Bu jarayonning tarkibiy qismi bo'lib, a) qituvchi tomonidan quvchi oldiga quv topshiri ining q yilishi; b) quvchi tomonidan topshiriq yechimini qabul qilinishi; d) tilayotgan fani bilan bog'liqlikni izlash maqsadida quvchi tomonidan quv topshirigining qayta k rib chiqilishi; e) ajratilgan munosabatni modellashtirish; f) bu munosabatni «sof holda» rganish uchun modelni zgartirish; g) umumiy usul bilan yechiladigan topshiriqlar tizimining qurilishi; h) awal bajarilgan harakatning nazorat qilinishi va keyingi harakatga tishi; i) baholash (z- ziga baho berish) hamma harakatlarning yaxshi bajarilish uslubini quv topshirigi yechilishining umumiy uslubini zlashtirish va boshqalar.

Barcha yuqoridagi elementlarning ketma-ketligi quv topshiri ining bajariishida talabaning qish faoliyatini tashkil etadi.

Eksperimental va nazariy tekshirishlar tkazilgan maktablarda qish faoliyatining asosiy nazariy muammolarini ishlab chiqqan jamoat psixologlari nazariyasi faoliyat va psixikaning birlik prinsipidan samarali foydalanganlar. Ammo umumiy nazariyani qitish mumkin, q Uanilishi ma'um oldini olish choralari nafaqat maktab ta'liniining, balki qitishning boshqa turlariga kattalar (talabalar) tajribasi asosida qurilgan.

« qish faoliyati» tushunchasining paydo boiganligiga k p b lgani y q, k pi bilan 20 yil awal, bu quvchilarning bilim saviyasi kriteriyalari tavsianomasini ishlab chiqilishi bilan bo liq b lgan. quv faoliyatining t laligicha k rib chiqish zarurati bilan u nafaqat bilim, k nikma, malaka va ular ortidagi usullar, quvchilarning quv materiali bilan harakat operatsiyalarini, balki, quvchi tomonidan quv materialining qabul qilinishi, uning zi tomonidan nazorat qilinishi, z- ziga baho berishini ham z ichiga oladi.

qish — bu mustaqil faoliyatni bajarish, buni quv materialiga ijodiy yondashmasdan, quv topshiri ini zini tahlil qilish va zini

baholay bilmasdan bajarib b lmaydi. qishga rganish - bu quv faoiyatini bajarish talaba uchun zarur topshiriq b lib hisoblangan.

Har bir oliyohdagi psixologiya qituvchisining oldiga q yilgan muhim topshiriq — talabaning quv faoliyatini shakllantirish yoki uni psixologiyasini rganishga qaratilgan. Taiaba zi mustaqil ishlashni, zining idroki, aqli bilan ish yuritishni bilmas ekan, u doimo qituvchining o zidan chiqqan tayyor bilim va k nikmalarni zlashtirishga harakat qiladi va kitobdagi ilmiy, tushunchalarni mexanik tarzda yodlab oladi, ammo uning zi biror marta ham bu bilimlarni amaliyotda q llay olmaydi. Bu esa uning kishilar bilan ongli, t ri psixologik muloqot rhatishga va faoliyatni y Iga q yishga, psixologik fikr yuritishga rgana olmasligiga sabab b ladi.

Talaba faoliyatini qanday shakllantirish lozim? Bu nar bir talabani psixologiya fanini t ri rganishiga bo liqmi? Biroq qishning mohiyati nimada? Psixologiyada bu muammo quyidagicha izohlanadi; qanday qilib awal quvchiga noma'lum, noaniq b lgan, uning ongida b lmagan narsa unga ma'lum b ladi, obyektivdan subyektivga tadi, idealdan materialga aylanadi?

Yuqoridagi savollarga javob aynan t ri bilim olishga y I k rsatadi. Bu muammo yechimi bilan yirik psixologlar 50-yillarda tadqiqot ishlari olib borganlar. Xususan, P.Ya.Galperin va uning shogirdlari «Qanday qilib, inson ongidan tashqarida b lgan, uning aqli ichki xususiyat b lib qolgan, ya'ni uning ongini mahsuli sifatida aql xususiyatiga aylanadi?»*, degan savolga javob izlashi asta-sekin quyidagi xulosaga olib keldi: P.Ya.Galperinning aqliy harakatlarning shakllanish konsepsiyasida keltirib tiladi.

Bu konsepsiya katta umumpsixologik ahamiyatga ega, chunki u yuqorida q yu ari savollarga javob berib qolmay, balki hayvonlar psixoiogiyasidan farqli b lgan, inson psixologiyasi evolutsiyasi tamoyillarini, psixologik faoliyat turlari va shakllari, uning qonuniyatlari hamda shakllanishi haqidagi ma'lumotlarni ham zida mujassamlashtirgan.

Bu nazariyalar bilan bo liq holda ylangan harakatlarni shakllantiruvchi faoliyat - qish faoliyati deb k rib chiqilgandi. ylangan harakatlar - insonning har bir amaliy va bilishga y naltirilgan faoliyati, individual tajribada shakllanib, istalgan bir qator zgarishlarni boshidan kechiradi. P.Ya.Galperin konsepsiyasida qish maxsus harakatlar turi sifatida k rib chiqiladi, ularni bajarish quvchida yangi bilim va malakalarni hosil qiladi. Shu sababli, bu nazariya tarafdorlari qish maqsadi bu bilimlar bilan ishlay olish, lekin faqat bilimlarni zi kifoya emas, — deb bilishadi. Har bir qitish insonni «nimadir qilishga rgatish»ni z oldiga maqsad qilib q yadi.

Bunda z kasbiy vazifalarni bexato bajaradigan mutaxassislik **Uflun**, amalga oshirishning qaysi elementlari mustahkam y riqnoma **b llb** hisoblanishini bilish lozim. Bu elementlar t plami (y riqnomalar), rganuvchining (faoliyatining y riqnomasi) rga-**ttilh** faoliyatining eng asosiy y riqnomasi boiishi lozim.

•Harakatning asosiy y riqnomasi — bu faoliyat — harakatini btjarayotgan kishining asosiy tayanchi boiib hisoblanadi». rganuvchi **bu** muayyan bir harakatni bilmagani va bu harakatni bajarishga endi rganayotgani uchun ham, (rgatuvchi) qituvchi uning qoiiga mniium bir harakatni bajarishda tayana oladigan y riqnomalarni berlshi lozim.

Boshqacha qilib aytganda, biror bir faoliyatga ilk bora q l lirayotgan kishi, agar q lida maium bir asosiy harakat y riqnomasi boisa, u bemalol bu ishni t ri, lekin juda sekin bajara oladi. Shunday qilib, u har qanday yangi ishni, har bir yangi faoliyatni bajarishga, u trigonometrik topshiriq, xoh u orfografik jihatdan t ri xut yozish, yoki yangi samolyotni yi ish boimasin psixologik hodisaning tahlilini bajarishga rganib oladi.

P.Ya. Galperin ta'kidlashicha: «Insonning har bir harakatining nuzorat, bajaruv va moiial qismlari mavjuddir. quv jarayonida quvchi yoi-y riqni moiialga qarab faoliyatni bajaradi va bu qituvchi tomonidan nazorat qilinadi. Y riqnoma ham qituvchi tomonidan beriladi».

Bu konsepsiya asosida qitish faoliyatini tashkil etishning yaxshi nutija berishi nafaqat P.Ya. Galperin izdoshlari tomonidan, balki uning maktabi tomonidan ham isbotlangan.

Psixologiyani qitish metodikasida bu borada erishilgan imkoniyatlarni ishlatish ehtiyoji mavjud. Birinchidan, pedagogik oliygohlarda (fakultet y nalishiga qarab) maxsus maktab fan sohalariga moslab talabalar tomonidan laboratoriya va amaliy darslarda metodikalar ishlab chiqish; (maktablardagi qitish xususiyatiga qarab) ikkinchidan, psixologiya fanini oliygohlarda aynan shu metodika va nazariyalar asosida tish; uchinchidan, psixologiya qituvchisi tushviquot ishlarini olib borishda, yuqoridagi konsepsiya asosida va umuman qitishning faol metodlari asosida amalga oshirishda cheksiz imkoniyatlari mavjud.

Taiim psixologiyasining yana bir y nalishi boiib nazariy yuksaltirishga asoslangan subyektning faolligi shakli deb aytiladigan quv faoliyati hisoblanadi, u avlodlarning ijtimoiy tajribasi natijasida individual rivojlanish shartiga qaratilgan boiadi. D.B.Elkonin quv fuoliyatining muhim qismi boigan quv topshiri ining yechimini topish natijasida faoliyatni bajaruvchi subyektning zgarishi, uning dimyoqarashi, bilimi, malakalarini shakllanishiga sabab boiishini

k rsatib bergan. V.V.Davidov, quv faoliyati - bu nazariy bilimni egallashni zi, qish faoliyatining shakllanishiga esa mustaqil qish va ijodiy yondashish sabab b lishini aniqlagan.

D.B.Elkonin va VVDavidov 1960-1970-yillarda qitishni rivojlantirish tizimini ishlab chiqadilar va maktab amaliyotida sinab k rdilar. Uning asl mohiyati b lib nafaqat qituvchilarni quv jarayonida ma'lum bir bilimlar bilan qurollantirish, balki ularni har qanday ilmiy ma'lumot bilan ishlay olishga rgatish b lib ham hisoblanadi. Bu maktab namoyondalarining asosiy maqsadi insonlarni fikr yuritishga rgatish lozimligidan iborat, shuniag uchun quvchilarda zamonaviy fikr yuritish asoslarini egallashlari ilgari suradilar. Boshqacha qilib aytganda, qishni shunday tashkil etish kerakki, doimo u «rivojlanuvchi xarakterga» ega b lishi lozim.

Demak qish - bu fikr yuritishga rganishdir. Rivojlanuvchi qitish oyasi sha yillarda boshlan ich maktab dasturiga (uni egallab olish 3 yil maboynida b ladi 4 yil emas) va 5—8-sinflar (alohida predmetlar) rganadigan alohida fanlar dasturiga ham kiritilgan edi. 1996-yilda bu dastur bilan 1000 dan ortiq qituvchilar ishlagan.

D.B.Elkonin — Davidov sistemasi b yicha eksperimental sinflarda «asosan quv faoliyatining shakllanish jarayonining tavsifnomasi, intellektual rivoji, quvchilar jamoasi va shaxsning rivojlanish sifati bilan bu qitish jarayonlarining an'anaviy sharoitdagi rivojlantirish, qitish oyasi tizimi tavsifiomasi bilan k rib chiqilganda t ri keladi». Bu natijalar tavsifnomasi an'anaviy qitish tizimida odatda, rejalashtirilmaydi va qitish natijasi sifatida yuzaga chiqmay bohanadi.

D.B.Elkonin — Davidov oyaviy tizimida qitish natijalari tavsifnomasi z ichiga quyidagi k rsatkichlarni oladi; a) qish faoliyatining shakllanganlik darajasi; b) quvchilarning intellektual rivojlanish darajasi; d) quvchilar jamoasining va shaxsni rivojlanish darajasini; e) qitish oxirida quvchilarning bilim, malaka va egallagan k nikmalar darajasi.

Biz k rganimizdek, tavsifnomalar ichida, deyarli yakka va asosiy an'anaviy tizimda qitishning sifati k rsatkichida bilim hajmi darajalari mavjud emas. Bundan k rinadiki, rivojlantiruvchi qitish tizimi tomonidan bilimning zarur va keraklilari inkor etiladimi? Albatta y q, bu yerda e'tibor bilim soniga emas, shaxsning qanday bilim, malaka va k nikmalar, uslublari va boshqa sifatli jihatlarini egallaganiga qaratiladi. Axir bilim shaxsni rivojlanishiga hissa q shish va faqatgina qitish maqsadi b lib qolmasligi kerak.

Shunday qilib, quv faoliyati — subyektlar faoliyatini zgartiruvchi, hech narsani bilmagandan biluvchiga bilim, malaka va k nikmalarni

egallagan shaxsga aylantirishdir. Shuning uchun hara quv faoliyati z- zini zgartirish, zini namoyon etish faoliyati deb aniqlanishi mumkin va buning predmeti sifatida quvchilarning ijtimoiy tajriba orttirish orqali egallagan tajribalarini olish mumkin. Ijtimoiy tajribaning egallangan b lagi va bu awalgi tajribani zgartirish hisobiga quv faoliyatining mahsulini tashkil etadi.

Yana bir bor ta'kidlash joizki: quv faoliyatining predmeti, mahsuli maqsad va natijasi b lib faqat bilim berish hamda egallashgina emas, balki quvchining intellekti, shaxsiy sifatleri va olgan bilimining natijasi b lgan bilim, malaka va k nikmalari hisoblanadi. quv faoliyatining asosiy vazifasi b lib quvchining ilmiy nazariyalari asosida mustaqil fikr yuritishga rgatish hisoblanadi.

Agar rta, oliy yoki boshlan ich maktab fikrlashga rgatish lozim b lsa u holda buni qanday amalga oshirish lozim? Bu savolga javob berish' uchun fikrlash psixologiyasidan kelib chiqqan holda yondashishi lozim. Zamonaviy ilmiy tasawurlar b yicha fikrlash — bu shunday maxsus muammoning yechimiki, uning ba'zi shartlari yuzada yotadi, (yoki yuzaki) boshqalari esa mavjud b lmaydi. Fikrlash bu — predmet tahlilining kuzatishlardan yashirin b lgan munosabatlarni namoyish etishga (ochishga) qaratilgan psixologik faoliyatdir. Agar topshiriqning barcha shartlari yoritilgan b lsa, u holda fikrlash talab etilmaydi va inson bu topshiriqni xotira yoki bevosita qabul qilish, shuningdek,

ziga xos qarorga olib boruvchi y l bilan hal etishi mumkin. Fikrlash topshiriq b lganda, (savol) tayyor javob xotirada ham va diqqatda ham b lmaganida ishga tushadi. Shunday qilib, inson muayyan vaqtda muammoli k ringan vaziyatga tushib qoladi, noaniq va noma'lum b lgan narsani yoritish fikrlashni taqozo etadi. Aynan shu narsaga talabalar va quvchilarni rgatish lozim. Fikrlashga rganish — bu bilimlar rtasidagi tafovutni yechish, quvchi ega b lgan va ega b lmagan ammo yuzaga kelgan muammo — topshiriqni yechishda unga asqotadigan bilimlardir.

Bu boradagi tavsiyalar M.I.Mahmutovning « qitish muammolari» kitobidan rin olgan. Xuddi shu nom bilan chop etilgan I.Ya.Langerning brashurasi ham mavjud. Ularning har ikkisi ham pedagogik fanlar doktori b lib, vaziyatni «Pedagogik nuqtayi nazaridan ta'riflaydi. Langerning ta'rifiga k ra, «bu shunday qitishki, bunda quvchilar quv materiallari asosida tuzilgan tizimli muamm lar va muammoli topshiriqlarni yechishga jalb etiladilar*. Muammoli qitishda bilimlar quvchilarga tayyor holda berilmaydi, — deb yozadi M-IMahmutov, balki, muammoli vaziyat jarayonida ularning zi tomonidan rganish faoliyatida egallanadi. Psixologlar T.V.Kudryavsev va A.M.Matyushkin bu fikrni aniqlashtirgan holda: muammoli qitish faqatgina quvchi oldiga muammoli vaziyatni

q yish bilangina faollashtirilmaydi. Zamonaviy fikrlash psixologiyasining imkoniyatlari nafaqat quvchilar oldiga muammoli vaziyatni q yish, balki ular uchun muammoni yechimini topish va bu muammo yechimini boshqarish imkoniyatini ham beradi. Demak, muammoli qitishning psixologik nuqtayi nazaridan ahamiyatga molik tomoni bu quvchilarni oldiga faqatgina muammoli vaziyat-topshiriq q yish emas, balki bu muammolarni psixologik bilimning fikrlash qonuniyatlari asosida yechishga rnatish hamdir.

Bunda qitish nazariyasida muammo, muammoli vaziyat, muammoli topshiriq, muammoli savol, muammoli mash ulot kabi tushunchalar k p uchraydi — xuddi muammoli qitish tamoyili sifatida. Bu tushunchalarga qanday ma'no'lar singdirilgan?

Muammo (grekcha — $\mu\alpha\mu\omicron\upsilon$) — topshiriq) — nazariy yoki amaliy savol, qaysiki unga tayyor javob y q, shuning uchun ham rnatish, tekshirish javobni topish uchun kerak b ladi. Odatda, kishi oldida muammolar biror bir eski metodlar bilan yechib b lmaydigan topshiriq paydo b lganda kelib chiqadi. O'qitish maqsadida qituvchi, metodik muammolari, metodist tomonidan quvchi oldiga atayin q yilgan b lishi mumkin. qitish jarayonidagi muammo hayotiy muammoning modelidir.

Muammoli vaziyat — bu subyektning muammo bilan t qnashgandagi psixik holati, u tomonidan qiyinchilik sifatida aniq yoki not liq idrok qilinayotgan va uni yechish uchun yangi bilimlar talab etilishi bilan bo liq b lgan intellektual muammodir. Muammoli vaziyatda paydo b lgan yangi bilimlar subyektning egallashga qaratilgan ehtiyoji shaxsning rnatishga b lgan faolligidir.

Muammoli vaziyat subyektda yuzaga kelgan muammoni rnatishga b lgan munosabatini bildiradi, biroq bu shunday munosabatki, unga k ra uni yechish y lni bilmaydi, bu y lni esa topish lozim. Ammo topish ehtiyoji faqatgina muammoni aniq his etishdagina yuzaga keladi. Gap shundaki, ma'lum bir muammoga duch kelgan subyekt uni ma'lum vaqtga qadar shunchaki bir qiyinchilik deb ylaydi, lekin muammo deb hisoblamaydi, qachonki qandaydir alohida y l bilan yechish lozim b lgandagina muammo sifatida nazarda tutiladi.

Shunday qilib, obyektiv mavjud b lgan t siq subyekt tomonidan muammo sifatida qabul qilinmasligi ham mumkin ekan. Axir fikrlash faoliyati subyekt muammoni aniq his etgandagina ishga tushadi. A.N.Leontev tomonidan quyidagi misol keltiriladi; Aviamodel to'garagiga qatnashuvchi quvchilar katta qiziqish bilan uchadigan aviamodellarni yasab edilar. Instruktor ulardan uchish nazariyasini rnatib kelishlarini talab etdi. Ammo, eng qiyin va mayda ishlarni ham bajargan quvchilar uchish nazariyasi bilan deyarli qiziqmagan

edilar. Nazariyani bilish zarurligi haqidagi hech qanday tashviqot foyda bermadi va quvchilar uchish nazariyasiga doir kitoblarni qib turib ham faqat amaliyotga taalluqli b lgan joylarni tushinar va eslab qolar edilar. Nimaga bolalar nazariyani rgana olmadilar? Chunki uni bilmaslik ularni hech qanday muammoli vaziyatga q ymas va amaliyotda xalaqit bermas edi. Topshiriqni bajarishda quyidagi usul taklif qilindi, ya'ni aviamodelni yasovchilar uni yasabgina qolmasliklari, balki uni uchirishlari ham lozim deb zgartirildi va natijada, model 2 metr ham uchmay t xtab qolganida, nega bunday b ldi degan muammoli vaziyat yuzaga keldi. Shunda instruktor ularga nazariyani tushuntirib berdi va endi bolalar muammoli vaziyat yordamida nazariyani ham rganish lozimligi, uning ahamiyati qanchalik katta ekanligini tushunib yetdilar.

K pincha shunday b ladiki, awal t la t kis anglamagan qiyinchiliklar asta-sekin muammoli vaziyatga aylanadi va shaxsni fikrlash faolligini oshirib, yangi bilimlarni, yangi uslublarni egallash ehtiyojini tu diradi.

Psixologlarning aniqlashicha, fikrlash jarayoni aksariyat hollarda muammo, savol, harakatlanish yoki qarama-qarshilikdan boshlanadi. Aynan shunday muammoli vaziyatda subyektning fikrlash faoliyatining darajasi aniqlanadi. Ammo yuqoridagi fikrlar bilan har qanday muammoli vaziyat fikrlashning faolligini k rsatib beradi deb ayta olmaymiz. Vaziyatni muammoli deb qabul qilishdan tashqari subyekt boshida qandaydir bilimlar zaxirasi b lishi lozim. Masalan, «referent guruh* nimaligini bilmagan talaba ijtimoiy psixologiyadan q yilgan savolga javob bera olmaydi: bir vaqtning zida bir guruh ham «referent», ham «katta», ham «kichik» ham «professional», «tabiiy» b la oladimi? Bundan shuni anglash mumkinki, individ tomonidan muammoli deb qabul qilingan vaziyat hali t ri y naliqda muammoni yechish uchun fikr yuritish imkoniyati b lmaydi. Unda boshlan ich bilimlar zaxirasi b lmasa, u nima haqida ylash, fikr yuritish lozimligini bila olmaydi. Demak, muallif yoki qituvchidan muammoli vaziyatni yechish bilimlari agar awaldan talabaga berilmagan b lsa, u holda shu muammoli vaziyat bilan birga berilishini talab etish lozim.

Muammoli vaziyatlar obyektiv va kundalik hayotda juda k p yuzaga keladi va bu subyektdan ishga ijodiy yondashish va umuman t ri fikrlashni talab etadi. Buning uchun yana oliygohda qish davrida harakatlar qarama-qarshiligidan kelib chiqadigan muammoli vaziyatlardan chiqib keta olishni ham bilish lozim.

qish jarayonida esa bunday muammoli vaziyatlar qituvchi, metodist, muallif tomonidan yuzaga keltiriladi.

PSIXOLOGİYADA DARS TISH METODLARI

Pedagogik jarayon bevosita pedagog tomonidan tashkil etiladi. Pedagogik jarayon qacarda va qanday pedagog tomonidan tashkil etilmasin, u bari-bir bitta tuzilishga ega b ladi: ya'ni maqsad-tamoyillar mazmuni-metodlari-vosita-shakli.

Maqsad — pedagog va quvchi intilayotgan birgalikdagi pedagogik harakatlarning yakuniy natijalarini aks ettiradi. Tamoyillar-maqsadga erishishning asosiy y naliishlarini aniqlash uchun m ljalangan. Mazmuni — bu tanlangan y naliish b yicha q yilgan maqsadlariga erishishi uchun quvchilarga beriladigan ajdodlar tajribasining bir qismidir. Ta'lim mazmuni - maxsus tanlab olingan va jamiyat tomonidan (davlat tomonidan) tan olingan ma'lum sohada muvaffaqiyatli faoliyat uchun zlashtirilishi zarur b ligan insoniyatning obyektiv tajribasi elementlarining tizimidir. Ta'lim mazmuni — quv muassasasi erishishga intiladigan yakuniy natijadir, bilimlar, mahorati, k nikmalari, shaxsiy sifatleri kategoriyalarida ifoda etiladigan sha darajasi va sha yutuqlaridir. Metodika — bu mazmuni yetkaziladigan va qabul qilinadigan pedagog va quvchining harakat vositalari, mazmuni bilan moddiylashtirilgan predmetli «ish» usuli sifatida metod bilan birgalikda foydalaniladi. Pedagogik jarayonni tashkil etish shakli unga mantiqiy yakunlanganlik, tugallanganlikni beradi. Pedagogik jarayonning dinamikligiga uning uch tarkibi zaro bogiiqligi natijasida erishiladi: pedagogik, metodik va psixologik. Pedagogik tuzilishning asosiy jarayonlarini tashkil etish masalalarini hal etib ta'lim va tarbiya, uning maqsadlarini, shaklini, mazmunini va shu kabilarni aniqlashni ta'minlaydi. Metodik tuzilishini yaratish uchun maqsad bir qator masalalarga b linadi, unga binoan pedagog va quvchilarning faoliyat bosqichi ketma-ketligi tartibi aniqlanadi. Masalan, metodik tuzilishiga tayyorlanuvchi yoi-y riq k rsatishi, kuzatish joyiga harakatlanish, obyektni kuzatishni/k rganlarini qayd etishni z ichiga dladi. Pedagogik jarayonlarning pedagogik va metodik tuzilishlari uzviy ravishda bir-biri bilan bo liqdir. Bu ikki tuzilishdan tashqari pedagogik jarayon yanada murakkab boigan - psixologik tuzilishni ham z ichiga oladi. Psixologik tuzilish esa quyidagi komponentlarni qamrab oladi:

- 1) idrok etish, fikrlash, anglash, eslash, maiumotlarni zlashtirish jarayonlarini;
- 2) quvchilarning qiziqishlari, ishtiyoqlari, qish sabablari, hissiy kayfiyatleri dinamikasini;
- 3) jismoniy va nerv—psixik keskinlikni kuchaytirish va rasaytirish, faollik dinamikasi, ishchanlik qobiliyati va toliqishini.

Shunday qilib, darsning psixologik tuzilishi uchta tarkibiy qismdan iborat:

- 1) idrok etish jarayonlari;
- 2) bilim olish sabablari;
- 3) keskinlik.

qitish metodlari pedagogik jarayon tuzilishida zining alohida miga ega. Ularni quv materiallarini ishlab chiqish yordamida ma'lum maqsadga erishishga qaratilgan qituvchi va quvchilarning zaro aloqalari usullarini navbatma — navbat almashinishi tushuniladi. «Metod» s zi (grekcha — biror narsaga y l) — maqsadga erishish usuli, bilim olish usulidir.

qitish shakli — bu qituvchi va quvchilarning bilim olish davomidagi uyushtirilgan zaro aloqalaridir. Adabiyotlarda quyidagi qitish shakllari k rsatiladi: frontal, individual, guruhli, sinfda — dars paytida, kechki (hamda shunday shakllari ham mavjudki dars, ekskursiya, seminar, ma'ruza, amaliy mash ulot, ishlab chiqarish amaliyoti, imtihonlar, maslahat). Metodni shakldan farq qiladigan asosiy k rsatkichi bilim olish usuli k rsatilganligi va o'quvchining zi ishtirok etishga bo liqligidir.

Pedagogik adabiyotlarda « qitish metodi» tushunchasini rmini aniqlash borasida hech bir fikr aytilmagan. Masalan, Yu.K.Babanskiy shunday deb hisoblaydi: « qitish metodi deb ta'lim masalalarini hal etishga qaratilgan qituvchi va quvchilarning tartibga solingan va zaro bo langan faoliyati usuliga aytiladi». T.A.Ilina qitish metodi deganda « quvchilarning idrok etish faoliyatini tashkil etish usuli», deb tushunadi.

Didaktika tarixida qitish metodlarini turlicha guruhlarga ajratish yuzaga kelgan — s z bilan, amaliy, k rgazmali - bu usullar eng k p tarqalgan hisoblanadi.

Har qanday usullar va metodik uslublar pedagogika amaliyotida uslublar bilan amalga oshiriladi. Metodik uslublar — qitish jarayonida qituvchi va quvchilarning alohida harakatlarini ifoda etuvchi u yoki bu usulning elementidir. Metodik uslublarning turh-tumanligi ularni tizimlashtirishni talab etadi. Ular mantiqiy, tashkiliy va texnik xususiyatlarga ega b lishi mumkin. Birinchi navbatda turli usullarda q llanilishi mumkin b lgan uslublarga ajratish mumkin.

Barcha uslublarda ham bir xil mantiqiy uslubkrdan foydalaniladi: belgilarini ajratish, hodisalarni (obyektlami) xshashligi va farqi b yicha taqqoslash, xulosalar, umumlashtirish va boshqalar. Bu holat quvchilar fikrlashi va ularning ishdagi mustaqilliklarini rivojlantirishda hamma usullar imkoniyatlarini muhim darajada belgilaydi. Tashkiliy uslublar quvchilarning e'tiborini, idrok etish va

faoliyatlarga y naltiriladL Texnik uslublarga turii uskunalar, yordamchi vositaiar, metodikalardan foydalanish kiradi.

Mash ulotlarda har bir usul k plab xususiyat va turlarga ega b lgan metodik uslublar bilan ochib beriladi. Idrok etish qiziqishlarini uy otish va rivojlantirish, mehnat madaniyatini tarbiyalash uslublarini k rsatish mumkin, lekin ular uchta asosiy guruh metodik uslublar bilan amalga oshiriladilar. Metodik uslublarning k pligi va ayniqsa, ulaming birga b lishi qituvchilarning ijodiy tashabbuskorligini va pedagogik mahoratlarini k rsatadi. Ijodiy ishlovchi pedagog yangi uslublar kashf etadi hammaga ma'lum uslublarni zgartiradi, yanada yaxshiroq ta'lim va tarbiyaviy samaraga erishadi.

S zli usullar. Suhbat masalalari hal etishda qituvchilar va quvchilar ham ishtirok etishi bilan ta'riflanadi. Suhbatning maqsadi quvchilarning bilimini hal etilishi kerak b lgan masalaga y naltirilishi bilan belgilanadi. Suhbat natijasida quvchilar qituvchi rahbarligi ostida ma'lum xulosaga kelishlari, umumlashtirishlari kerak. U qituvchilarga noma'lum materiallardan qurilmasligi kerak: quvchilarda b lman bilimlarni ulardan qiynab talab etishga vaqtning bekorga tkazish mumkin emas. Suhbat yakunlovchi yoki umumlashtiruvchi darslarga va ilgari bilimlarini yangilari bilan bo lovchi darslarda, ayniqsa, ahamiyatga ega boiadi.

Har qanday suhbatning asosiy tuzilish elementi qituvchining savollari hisoblanadi. Ular bayon etilayotgan materialdan tabiiy kelib chiqishi va quvchilarning diqqati muhimlarini zlashtirishga qaratilishi kerak, ilgari tayyorgarligi yoki quvchining haqiqiy mavjud shaxsiy tajribasiga tayanishi kerak. qituvchi quvchilar faolligini ularga beriladigan savoUarni murakkablashtirib borish yordamida suhbatda ishtirok etishlari darajasini asta oshirib boradi. qituvchining savollari quvchilarning bilimlaridan zlari mustaqil foydalanishlariga rгатishlari kerak. Savollarning mos ravishda t ri q yilishida javoblar ham rivojlanadi, murakkablashadi, quvchilar yanada mantiqiy masalalami yechib boradilar. Bu esa aqliy rivojlanishning muhim tomom* hisoblanadi.

Savol — javob usnida bayon etilganida quvchiga z diqqatini uzoq vaqt jalb etishi kerak b lmaydi, chunki murakkab fikrlar uning oldida qismlarga ajratilib ifoda etiladi, ularni zlashtirish doimiy tekshirib boriladi.

Hikoya qflish usuli biror bir hodisalar yoki odamlar hayotidan hodisalarini, buyuk kashfiyotlar tarixi, olimlar hayoti, umuman inson ongi, uning psixologiyasini rganish bilan bogiiq ijodiy faoliyati haqida boisa psixologiya mash ulotlarida q llaniladi. Ba'zi hollarda qituvchining hikoyalari mash ulotlarda sujetli va obrazli k rinish

oladi. Aynan hikoyada javob yoki pedagogikada shunday ataluvchi s z bilan tasvirlash q llaniladi.

Hikoya qilish boshqa usullar kabi induktiv qurilishi mumkin, bunda bir qator ma'lumotlardan umumlashtirish kelib chiqadi yoki deduktiv, bunda umumiy holat ma'lumotlar bilan tushuntiriladi.

Tushuntirish — hikoyadan farq qiladi — quv materiallarini faktlarni tahlil qilish va xulosalar ifoda etib isbotlash asosida aniq bayon etish hisoblanadi.

Amaliy ishlarni bajarish b yicha qisqacha, aniq k rsatmalar tkazish ham tushuntirish hisoblanadi.

Maktab ma'ruzasi faqatgina katta sinflarda (kollejlarda) q llaniladi. Shunda ham qituvchi butun dars davomida materialni aytib berish bilan shu ullanmaydi: dars paytida u quvchilardan s raydi, topshiriq beradi va uy vazifasini tushuntiradi.

Har qanday usuldan foydalanishda ham qituvchi quvchilar nutq madaniyatiga katta e'tibor beradi. Ayniqsa, s zli usullarda uning rivojlanishini k zda tutish juda muhim. O'quvchilarga beriladigan savollar asta-sekin murakkablashtiriladi. quvchilar awaliga qisqacha, keyin esa keng javob berib, mustaqil ravishda taqqoslaydilar, xulosa chiqaradilar, mulohazalarni bayon etadilar. Keyinchalik quvchilar ilmiy mavzularda qisqacha xabarlar va hisobotlar bilan ishtirok etishga r gatiladilar.

K rgazmali usullar. K rgazmali usullarni umumiy yaqqollik, pedagogik tamoyil bilan aralashtirish kerak emas. Darsni k rgazmali usullar bilan tkazganda k rgazmali qurollarga yordamchi emas, balki asosiy rin beriladi.

Amaliy usuUar. Psixologiya fanida q llaniladigan ilmiy tadqiqotlar usuli bevosita ta'sir k rsatadi. Ma'lumki, ilmiy psixologik tadqiqotlarda q Uaniladigan k plab usuUar ichida, eng k p q llaniladigani aynan kuzatish va tajriba hisoblanadi, ya'ni narsa va hodisalar inson psixikasini bevosita laboratoriya va tabiiy sharoitlarda rganish bilan bo liq usul hisoblanadi.

Kuzatish — bu hodisalar berilishiga aralashmay turib, psixik jarayonlarni tabiiy sharoitlarda maqsadga muvofiq bevosita his etib qabul qikshdan iborat. quvchilar kuzatishni k chada, uyda va darsda shu bilan birga kuzatishni quvchilar bevosita qituvchi rahbarligi ostida, mustaqil, o zaki yoki yozma topshiriqlar b yicha olib borishlari mumkin.

Psixologik fan sohasida ilmiy tadqiqot vazifalarining va maktabda psixologiya qitishning turlicha b hshiga qaramasdan (psixika va ongning yangi faktlari va qonuniyatlarini ochish) maktabda (kollej, litseyda) psixologiyadan dars tish usullari quvchilarni ilmiy tadqiqot metodikasi boshlanishi bilan tanishtirishi yaqqol k rinib

turadi. Shuningdek, kuzatishlar ularni amalga oshirish muddati bilan ikki guruhga ajratiladi.

Qisqa vaqi n uzoq raqt davotn etadigan usullar. Qisqa vaqtlilari t laligicha darsga qaratiladi va tarqatilgan materiallar bilan bajariladi. Uzoq vaqtlilari darsdan tashqari vaqtda tkaziladi, lekin ularning olib borilishi va natijalari darsda namoyish etiladi. Bu jarayonda z- zini kuzatish muhim rol ynaydi. Tajriba ham qisqa vaqfli va uzoq davom etadigan k rinishda b ladi. Tajriba ishlarini quvchilar odatda, mash ulotlardan tashqari vaqtda olib boradilar. quvchilar uylarida oddiy tajriba tkazishdan boshlab tajribalar olib borishga, bo chada, maktabda yanada murakkabroq va uzoq davorri etadiganlariga tayyorlanib boradilar.

Psixologiyani qitish usulini tanlash tasodifiy ixtiyoriy b lishi mumkin emas. Uni ikki muhim pedagogik talablarga rioya qilib amalga oshiriladi: birinchidan, quv materiali; ikkinchidan quvchilar yosh va psixologik xususiyatlari hisobga olinadi. Psixologiyadan dars tishda idrok etish faoliyati turlari va fikrlash shakllarini y naltirish maqsadida qitishning k p k rinishli usullaridan foydalanish zarurdir. Hozirgi zamonaviy faol qitish usullarida k rsatilgan fikrlash turlarini shakllantirishni boshqarish maqsadida foydalanish uchun eng qiziqarli b lgan uchta usulini k rsatamiz. Bular dasturlashtirilgan qitish, muammoli qitish va interaktiv (kommunikativ) qitish usullaridir. Bu usullar ishlab chiqilishi va tarqalishi tarixiga t xtalib tirmay, ularning har biri an'anaviy qitish usullarining cheklanmaganligini va yangi «faol» usullar bilan yaratiladigan t siqlarni yengib tishga urinish sifatida paydo b lganligini ta'kidlash mumkin. Masalan, dasturlashgan qitish metodlari a anaviy qitishning maqsad, vazifalarni yechish usullarini, ra batlantirish shaklini va darsni bilishini nazorat qilishni aniqlash va operatsiyalashtirishni hisobiga qayta tashkil etishni k zda tutgan. Muammoli qitish usuli qitish jarayonining dasturlashtirish metodlari y nalishtida haddan tashqari rasmiylashtirishga maium miqdorda javob bergan. Bu metodlar, dasturlashtirish aspektiga emas, balki quvchi shaxsi tushib qolgan vaziyatga e'tibor beriladi. Ularni tashkil etilishi va boshqarish markazida quvchining muammoli vaziyatda ishtirok etishi hisobiga ular fikrlash faoliyati sababi va usullarini qidiradilar. Interaktiv qitish usullari bilimlarni inson zaro munosabatlari va aloqalarini tashkil etish yordamida zlashtirish jarayonini boshqarish usullariga murojaat etadi. Shu bilan qitishni boshqaruv markaziga qitilayotgan odamning zini, uning quv jarayonining boshqa real ishtirokchilari bilan zaro aloqalarini qamrab oladi. O'qitish — bu ijtimoiy, jamoatchilik jarayoni boiib, juda individual emasligini tan olgan holda q yilishi dastlabki qadam boidi.

Bu usullardan har biri ziga xos harakatlar y i indisi yaratilib, ular bilan quvchilarning idrok etish faoliyatini rivojlantirish jarayonini boshqarish vositasi sifatida usul mazmuni ifoda etiladi va uning ta'sir chegaralari belgilanadi.

Dasturlashtirilgan qitish metodlari tizimi — bu dasturning dozalashtirilgan qadamidir. Muammoli qitishning algoritmi - muammoli vaziyat va uning turlari, evristik dasturlar va boshqalardan iborat. Interaktiv qitish — jamoa b lib bahslashish, quv — rolli yinlar, dialoglar ssenariysi va muammoni jamoa b lib birgalikda hal etishda poliloglar (zaro munosabatlarni bosqich va davrini k rsatib) masalani birgalikda hal etuvchilar rtasida («M03roBoft urrypM* misollaridan biri) zaro munosabatdan iboratdir. Muammoni jamoa b Ub hal etish algoritmi, evristika va ssenariysi, ularning har birini q llanilishi doirasiga mosligini hisobga olgan tizimidagina qitishni boshqarish maqsadida amalga oshirilishi mumkin b lgan k p turli usullari sifatida qaralishi kerak. Rasmiy va norasmiy fikrlashni shaldlantirish uchun faqatgina algoritmlar kamlik qiladi va aksincha, oddiy k riikmaga qitish uchun murakkab evristika mos kelmaydi. Muammoni jamoa b lib hal etish esa «vaziyatni hal etish» va intuitsiyani yuzaga keltirish vazifasiga mos keladi.

Birgalikdagi quv faoliyatining umumiy xususiyatlari shaxsni tubdan zgartirish hisoblanib, shaxsning rivojlanish qonuniyatlarini qayta qurish zlashtirilgan mazmuniga munosabati sifatida, zlashtirilgan zaro aloqalar ham qadriyatli k rsatmalar, ma'noli y naUshlar, qitish maqsadi va qitish ishtirokchilari rtasidagi zaro munosabatlar usullarini zida ifoda etiladi.

Shaxsning holatlardagi zgarishi faoliyatni zlashtirishning yangi bosqichiga va quvchi talabalar bilan zaro aloqalarning yangi shakllariga tishiga sabab b ladi. quvchilar, talabalar idrok etish faoliyatini faoUashtirishga yordam beruvchi usullar orasida quv — rolli yin alohida rin tutadi. Bu tushunchaning mohiyati b yfcha quvchilar, talabalar tomonidan shartU ravishda va quv maqsadida odamlaming haqiqiy faoliyatlarini qayta takrorlash (xshatish) dan iborat b ladi. quv — rolU metodni boshqa usullardan farq qiluvchi muhim belgisi, unda har bir quvchining jamoa b lib — yna- layotgan sujetning ma'lum rolini qabul qilib olib va bajarishi y li bilan haqiqiy vaziyatni qayta tashkil etish, amalga oshirish jarayoni hisoblanadi.

quv — rolli yinda quyidagi amaliy mahoratlar shakllantiriladi:

1. Mustaqil bilimlarni egaUash mahorati.
2. Masalani yechishdagi evristik, shu jumladan, umumiy mahoratlari.
3. Sinfiarda aniq — fan masalalarini mustaqil yechish mahorati.

quv — rolli yinda quvchilarda ilgari salbiy yoki spetsifik munosabat uy otgan nazariy qoidalar (qonunlar, qoidalar, tushunchalar) yaxshi zlashtiriladi. quv - rolli yinning xususiyati unda masalani yechish jarayonini jamoaviy xarakterdaligi k zda tutiladi. Natijada, shunday namunalarda qitish uchun sharoit yaratiladiki, bunda b sh quvchilar kuchliroq quvchilarni kuzatadilar va zlari ham ularning namunalari b yicha harakat qiladilar. Rolli — yinda quvchilarga javob aloqasi ahamiyath b ladi, unda ular haqiqiy hayotda odamlar zlarining qilmishlari oqibatleri haqida qanday qilib bilib olishlarini tasavur qiladilar va bilib oladilar. Buning natijasida quvchilarni z- zini boshqarish asosida qitish imkoniyati yuzaga keladi.

quv — rolli yinlarning samaraliligini uning ishtirokchilarining yin paytida masalani hal etishda faolliklari keskin sib borishi, ishtirokchilarning faolligini sishi manbayi esa savollarning kuchliligi hisoblanadi.

QUV FAOLIYATINI TASHKIL ETISH SHAKLLARI

Ta'limni tashkil etishning asosiy shakli maktabda dars va oliy maktabdagi ma'ruza hisoblanadi. Biror bir talimni tashkil etish shakli quv ishlari masalasi va usullariga qarab tuzilishini va modifikatsiyasini zgartirishi mumkin. Misol uchun, dars — yin, dars — konferensiya, dialog, amaliyot va muammoli ma'ruza, binar, ma'ruza — telekonferensiya va boshqalar. Maktabda darslar bilan birga boshqa tashkiliy shakllar ham q llaniladi (laboratoriya praktikum, mustaqil uy ishi, fakultativ, t garak). Ma'lum nazorat shakllari ham mavjud b lib ular: o zaki va yozma imtihonlar, nazorat va mustaqil ishlar, nazorat, test topshirish, suhbat tkazish shular jumlasidandir. Oliy maktabda ma'ruzadan tashqari qitishning boshqa tashkiliy shakllaridan ham foydalaniladi - seminar, laboratoriya isbi, amaliy mash ulot talabalarning mustaqil ishi, ishlab chiqarish amaliyoti, boshqa quv yurtida yoki chet el quv yurtida stajirovkada b lish va shu kabilar. Ta'limning natijalarini baholash va nazorat qilish shakli sifatida imtihonlar, nazoratlar, baholash reyting tizimidan, referat, kurs ishlari va diplom ishidan foydalaniladi.

Dars tiplari quyidagilardan iborat:

1. Aralash dars. Uning tuzilishi: tashkiliy qismi, uy ishini tekshirish, yangi materialni rgatish, yangisini ilgari rganilgan material bilan solishtirish va mustahkamlash, amaUy topshiriqlarni bajarilishi, darsga yakun yasash va uyga topshiriqlar berish.

2. Yangi materiallarni rganish darsi odatda, katta sinf quvchilarini qitishda q llaniladi. Ushbu turdagi dars doirasida

quyidagi darslar olib boriladi — ma'ruza, muammoli dars, dars — konferensiya, kino dars, dars — tadqiqot.

3. Bfiihlarni mustahkamlash, k nikma va malakalarni shakllaotirish darsi seminar, amaliy, ekskursiya, mustaqil ishlar hamda laboratoriya amaliyoti k rinishida olib boriladi.

4. Umumlashtirish va tizimlashtirish darsi fanni t liq zlashtijish uchun muhim ahamiyatga ega b lgan dasturning asosiy masalalari b yicha quv materialining katta qismlarini tizimli takrorlashga qaratilgan. Bunday darsni tishda qituvchi quvchilar oldiga muammoni q yadi, q shimcha ma'lumotlar olish manbalarini k rsatadi hamda xshash masala va amaliy mashqlar beradi, topshiriqlar va ijodiy xarakterdagi ishlarni topshiradi. Bunday dars paytida quvchilarning uzoq vaqt davomida — chorak, yarim yillik, quv yili davomida bir necha mavzular b yicha bilim, mahorat va k nikmalari tekshiriladi, baholanadi.

5. Bilim, mahorat va k nikmalarni nazorat qilish hamda tuzatish darsi qitish natijalarini baholash uchun, quvchilarning bilim darajasini diagnostika qilish, quvchilarning z bilimlarini q llashga tayyorliklari, qitishning turli vaziyatlarida mahoratlari va k nikmalarini tekshirish uchun m ljallangan. Bunday darslarning k rinishlari o zaki yoki yozma s rov, diktant, masala va misollarni ifoda etish yoki mustaqil yechish, amaliy ishlarni bajarish, imtihon, mustaqil yoki nazorat ishi, test olish b lishi mumkin. Yakuniy dars natijalariga qarab keyingi mash ulot odatiy xatolarni, bilimdagi kamchiliklarni tahlil qilishga, q shimcha topshiriqlarni belgilashga ba ishlanadi.

Maktab amaliyotida darsning boshqa turlaridan — dars musobaqa, maslahat, bir-birini t ldirish ma'ruzasi, fanlararo dars, yin kabilardan foydalaniladi.

Har qanday ma'ruzaning umumiy tuzilishini asosi — bu mavzuni bayon etish, rejani va mustaqil ishlash uchun tavsiya etiladigan adabiyotlarni k rsatish, keyin esa - k rsatilgan ishning rejasiga qafiy amal qilishdir. Ma'ruza qishga q yiladigan asosiy talablar sifatida quyidagilar shart deb hisoblanadi.

- Ifoda etilayotgan ma'lumotlarning yuksak ilmiy darajadiligi, odatdagidek dunyoqarash ahamiyatiga egaligi.

- Zamonaviy ilmiy ma'lumotlarning aniq tizimlashtirilgan va metodik qayta ishlab chiqilgan hajmlari.

- Bildirayotgan fikr-mulohazalarining isbotlanganligi va asoslanganligi.

- Keltiriladigan ishonchli isbotlar, misollar, tekstar va hujjatlarning yetarhcha b Ushi.

- Fikrlari aniq, tushunarli bayon etilishi va eshituvchilar fikrlashlarini faollashtirish, muhokama etilayotgan **muammolar** b yicha mustaqil ishlar uchun savollarning q yilishi.

- Q yilgan muammoni hal etish uchun turli nuqtayi nazarlarni keltirib chiqarish, xulosalarni ifoda etish.

- Kiritilayotgan termin va nomlarni tushuntirish: fikr-mulohazalarni talabalarga eshitishga, fikrlash va ma'lumotlarni qisqacha yozib olishga imkon berish.

- Auditoriya bilan pedagogik aloqa rnatish mahorati.

- Tekst, konspekt, bloksxemalar, chizmalar, jadvallar, grafiklar, asosiy materiallarini q llash.

Yuqoridagi flkrlarga asoslanib m ruza quyidagi turlarga ajratiladi:

1. Kirish ma'ruzasi quv fani haqida birinchi yaxlit tasavurni beradi va talabalarni ushbu kurs b yicha ishlash tizimiga y naltiradi. Ma'ruzachi talabalarni kursning vazifasi va masalalari bilan tanishtiradi. quv fanlari va mutaxassislar tayyorlash tizimidagi uning roli va rni bilan tanishtiradi. Kursning va fanning rivojlanish davri, amaliyoti, bu sohadagi yutuqlar, mashhur olimlar nomlari b yicha qisqacha ma'lumotlar beradi, tadqiqotlar istiqbolli y nalishlarini ifoda etib beradi. Bu ma'ruzada kurs doirasidagi ishlar metodik va tashkiliy xususiyatlari k rsatib beriladi hamda talabalarga tavsiya etiladigan quv-metodik adabiyotlar tahlili beriladi, shuningdek, hisobot shakli va muddati belgilanadi.

2. Axborot-ma'ruza tushunib olish esda qolishi kerak b lgan bilimlar zaxirasini talabalarga ilmiy ma'lumotlarni bayon etish va tushuntirishga qaratilgan. Bu oliy maktab tajribasida eng odatiy b lgan turdir.

3. Obzorli ma'ruza - bu aniqlashtirish va detallashtirishsiz fan ichidagi va fanlararo aloqalarni ochib berishdagi bayon etiladigan ma'lumotlarni anglab yetish jarayonida k p sonli assotsiativ bo liqliklarga asoslanishi mumkin. Yuqori darajada hisoblangan ilmiy bilimlarni tizimlashtirishdir. Odatda, bayon etiladigan nazariy qoidalar asosini butun kursning yoki uning katta bo'limining ilmiy-tushunchali va konseptual asosi tashkil etadi.

4. Muammoli ma'ruza. Bu ma'ruzada bilimlar masalaning, savol yoki vaziyatning muammoliligi orqali beriladi, shu bilan birga idrok etish jarayoni qituvchi bilan hamkorlik suhbatlari bilan tadqiqotchilik faoliyatiga yaqinlashadi. Muammoning mazmuni uning yechimini izlashni tashkil etish y li bilan yoki an'anaviy va zamonaviy nuqtayi nazarlarni q shish va tahlil qilish y li bilan ochib beriladi.

5. Ma'ruza-vizual-aloqa. Ma'ruza materiallarini TV vositalari yoki audio-video texnikalari yordamida k rsatib yetkazib berishdan

iborat b ladi. Bunday ma'ruzani qish k rilayotgan materiallarni keng va qisqacha izohlab berishdan iborat b ladi.

6. Binar ma'ruza — bu ma'ruzani ikki qituvchi suhbat shaklida qish turi hisoblanadi, ya'ni ikki ilmiy maktab vakillari sifatida yoki olim va amaliyotchi, qituvchi va talaba rtasida va boshqalar.

7. Oldindan xatolar k zda tutilgan ma'ruza — talabalarni berilayotgan ma'lumotlarni doimiy kuzatib borishga ra batlantirishga m ljallangan (mazmunida xatoni izlash: metodologik, metodik, orfografik). Ma'ruza yakunida tinglovchilarni diagnostika qilish va y l q yilgan xatolarni tahlil qilish amalga oshiriladi.

8. Ma'ruza-konferensiya — oldindan q yilgan muammo 5—10 minut davom etadigan axborotlar tizimi bilan ilmiy-amaliy mash ulot sifatida tkaziladi. Har bir chiqishi qituvchi taklif etgan dastur doirasida tayyorlangan mantiqiy yakunlangan matndan iborat b ladi. Beriladigan matnlar birgalikda muammoni har tomonlama yoritib beradi. Ma'ruza yakunida qituvchi talabalarning mustaqil ishlari va chiqishlarini t ldirib yoki taklif etilgan ma'lumotlarga aniqlik kiritib yakun yasaydi va asosiy xulosalarni shakllantiradi.

9. Ma'ruza-konsultatsiya — turlicha ssenariyda tkazilishi mumkin. Birinchi varianti «savol-javoblar» usulid" amalga oshiriladi. Ma'ruzachi butun ma'ruza vaqti davomida bir b lim yoki bir kurs b yicha talabalarning savollariga javob qaytaradi.

Bunday ma'ruzalarning ikkinchi varianti «bahs-munozara» usuUda tkazilib bu uch xilda olib boriladi: ma'ruzachi yangi quv ma'lumotlarini bayon etadi, savol q yiladi, q yilgan savolga javob izlashda tortishuvlar, muhokama tashkil etiladi.

Maktabda quv jarayonini tashkil etish turlarining juda k pligi va turli tumanligiga qaramay ularning har bir turi va k rinishi ma'lum didaktik masalalar to'plamini hal etadi va z vazifasini bajaradi. Ularning turU-tumanligi amalda maktab va oliy quv yurtlari qituvchilarining ijodi va mahorati haqida xabar beradi, z ishlari samaradorUgidan mafaatdorliklarini bildiradi. Shunga k ra quv ma'ruzasi uning tuzilish komponentlari haqida ma'lumot berishi lozim.

I. quv ma'ruzasi tuzilishi (V.Ya.Lyaudis b yicha)

1. Ma'ruza mavzusi, mavzusini tanlashni asoslash.

2. Mavzuning butun kurs tizimidagi rni va ahamiyatini aniqlash (konspekt).

3. Mavzu b yicha adabiyotlarni tanlab olish (qituvchi uchun adabiyotlar, talabalarga tavsiya etiladigan adabiyotlar).

II. Ma'ruzani tashkil etish shakllari

1. Auditoriya (tinglovchilar tayyorgarligi xususiyatlari va darajasi).

2. Ma'ruzaning maqsadlari (butun fan mazmunini birlashtiruvchi) ma'ruzaning mazmuni, asosiy oyalari.

3. Asosiy mazmunini amalga oshiruvchi ma'ruzaning vazifalari: a) vazifaning tarkibi va ketma-ketlik tartibi; b) vazifalarning xususiyatlari: informatsion-analitik, tizimlashtiruvchi, muammoli; d) k rsatilgan vazifalarni hal etish uchun talabalarga zarur b lgan vositalar; e) q yilgan masalalarni hal etishda tinglovchilarda qituvchi yuzaga keltiradigan emotsional holatlari va munosabatlari.

4. Ma'ruzani tashkil etish shakli: a) fikmi monologik bayon etish; b) evristik suhbat elementlari bilan monolog; d) evristik suhbat; e) audio-video namoyish etish vositalariga tayanilgan monolog; f) dialog-tortishuv (muhokama etilayotgan muammo b yicha ikki qarama-qarshi nuqtayi nazarni ifoda etuvchi ikki qituvchining tortishuvi).

III. Ma'ruza mazmuni

1. Ma'ruza mazmuni rejasi va konspekti.

2. Yaxlitligi, *tizimliliigi, ketma-ketligi, tushunarliliigi, yaqqolliligi, isbotliliigini ta'minlovchi quv vositalari va didaktik uslublari (konspekt chetida ajratib k rsatiladi).

IV. Ma'ruza davomida qituvchining yaxlitlik obrazi

1. Ma'ruza mazmunining har bir b limi b yicha masalalarni yechish jarayonida qituvchining talabalar bilan hamkorlik qilish usullari (birgalikda masalalarni yechish, namunaga taqlid qilish, sheriklik).

2. Bayon etishning tipik shakli (leksika, grammatika, stilistika).

3. qituvchining auditoriya bilan emotsional munosabati, noverbal munosabat vositalari (imo-ishora, mimika, patomimika, vokal mimika, intonatsiya, ovozi balandligi, sur'ati, tezligi, pauzasi).

I. Seminar mash ulotlari tuzilishi

I. Mash ulot mavzusi

1. Mavzu tanlashni asoslab berish.

2. Kurs dasturidagi rmini aniqlash.

3. Mash ulot maqsadi, vazifalari: ta'limiy, tarbiyaviy, metodik.

4. Adabiyotlarni qib chiqish, hajmi, matnning murakkabligini hisobga olib adabiyotlarni tanlashni asoslab berish.

II. Seminarni tashkil etish shakli

1. Auditoriya tayyorgarligi xarakteri bilan bo liq seminar tkazish shaklini tanlashni asoslab berish:

a) savol-javobli;

b) reja asosida keng suhbat;

d) zaro tanqidiy baholab axborot berish;

e) yozma referatlarni munozara elementi bilan muhokama qilish.

f) guruhli muhokama: y naltirilgan, erkin quv-rolli yin.

2. Talabalarni adabiyotdagi mavzu, masalalar, obyektlar, mash ulot xususiyati, muhokama ishtirokchilari rollarini taqsimlash, referatlar, hisobotlar, talabalar, mavzuni muhokama qilish shakli va xususiyatiga dastlab y naltirish dasturi.

III. Mash ulot borishini rejalashtirish va konspektlar tayyoriash

1. Mash ulot mazmuni dasturi: mavzuning asosiy b limlari, uning vazifalari, k rilayotgan muammoni hal etilishi davomida asosiy qarama-qarshiliklarni qayd etish.

2. Dastur b limlari mazmunini konspektlashtirish. K rilayotgan nuqtayi nazarlarni asosligi va isbotlanganligi, qarama-qarshiliklarni aniqlashni ta'minlovchi didaktik uslublarni k rsatish. Guruhli muhokama shaklini k zda tutuvchi qoidalar va vazifalarni k rsatish. Mash ulotning turli bosqichlarida guruhlar aloqalari uslublari.

3. Seminar mash ulotida muhokama etilgan mavzu b yicha xulosalar,

4. Seminar mash ulotini tkazgandan keyin uning borishini rganib chiqish.

Laboratoriya va amaliy mash ulotlar psixologiya kursini qitishning ajralmas qismi hisoblanadi. Ularda na'ruzalarda olingan nazariy bilimlarini faollashtiradi, mustahkamlaydi va aniqlashtiradi. Laboratoriya mash ulotlarida talabalar psixologik tadqiqotlarning oddiy usullari va k nikmalarini zlashtiradilar, ulardan keyinchalik maktabda kundalik ishlarida foydalanishlari mumkin b ladi.

Bu yerda ular tkaziladigan tajribalarda tekshirilayotganlar sifatida ishtirok etadilar va ularni mustaqil tkazishga rganadilar. Tajribalarda ishtirok etish va turli test topshiriqlarini yechish talabalarda alohida qiziqish uy otadi, chunki bu ularga zlarini anglab yetishga, mavjud psixologik sifatlarini rganishga, zining rivojlanganlik darajasini aniqlashga imkon beradi.

Turli psixologik masalalarni yechishda ham talabalar z bilimlarini amalda k rsatishlari mumkin. Shunga xshash masalalarni hal etib, talabalar yana bir bor b lajak amaliy ishlari uchun psixologik bilimlarning zarurligiga ishonch hosil qiladilar. Amaliy mash ulotlarda masalalardan foydalanish qituvchiga ham quv materialini zlashtirib borishi va shu bilan bu jarayonni nazorat qilishni kuchaytirishga yordam beradi.

Amaliy mash ulotlarda kompyuter texnikasidan foydalanish talabaning butun intellektual imkoniyatlarini maksimal darajada jamlaydi, faqatgina nazorat qilish va amalga oshirishni ta'minlaydi, bu talabani ziga baho berishini shakllanishiga va uning shaxsini tarkib topishiga yordam beradi.

Laboratoriya va amaliy mash ulotlarni tkazishda q llanilishi mumkin b lgan ishlarning turli xillari mavjud. Ularning har biri aniq

mash ulotni tanlab olish, mash ulot mavzusini va qituvchining real imkoniyatiga, shu jumladan, texnik imkoniyatlarga ham **boiiq** boiadL Umumiy talablar esa qituvchining talabalarni tayyorlash hamda har bir mash ulot oldidan tekshirish kiradi.

Tajriba ishlarini bajarish uchun talabalar ikkita daftarga ega boiishlari kerak: ish davomida yozuvlarni qayd etib borish uchun va ishlari natijalarini yaxshilab ishlab chiqib, tartibga solib hisobot berish uchun kerak boiadi. Hisobot daftarida bayonnoma rasmiylashtiriladi. U yoki bu usul bilan maktabda olingan maumotlar asosida mash ulotlarni maktab materiallarida tkazsa yaxshi boiadi. Bu psixologiya b yicha quvchi bilimlarini chuqurlashtiradi va aniqlashtirish imkonini beradi, yosh psixologiyasi masalalariga qiziqishini oshiradi.

QITISHNING INTERFAOL METODLARI

Psixologiya qitish metodikasi fanida interfaol usullarni ta'im jarayoniga qo'lashning psixologik jihatlarini mazmunan yoritishga asoslanadi. Shunga muvofiq qitish metodikasida qitishning asosiy konsepsiyalari ishlab chiqilib interfaol usullarni q' llanilishi mazkur masalalar negiziga asoslanadi.

Mazkur konsepsiyalardan asosiylari quyidagilardan iborat:

a) qitish uning shakllarini shakllanishi qituvchining faol faoliyati — quv faoliyati hisoblanib, bunda qituvchi bu faoliyatning tashkilotchisi ro'lda ishtirok etadi;

b) quv faoliyatining predmeti va natijasi faoliyatining subyekti quvchi hisoblanadi, u faohyat hisobiga qayta tashkil boiadi predmet sifatida va qitish yakunida zgartirilgan k rinishda namoyon boiadi (quv faoliyatining natijasi sifatida);

d) muvaffaqiyatli quv faoliyatining asosiy k rsatkichi, uning natijasi quvchining fikrlash mahoratini rganish va amaliy masalalarni ijodiy hal etish ilmiy va amaliy muammolarda erkin va mustaqil yoi topa olishni tushunish hisoblanadi, shu bilan birga bilimlarning fikrlash materiali va vositasi boiib xizmat qiladi;

e) quv faoliyatining birligi quv masalasi hisoblanadi. Hayotda yuzaga keladigan boshqa hamma masalalardan uning predmetini o zgartirishga emas balki amaldagi subyektning zini zgartirishga birinchi navbatda uning fikrlash harakatlar usullarini egallab olishga qaratilganhgi bilan farq qiluvchi quv taktikasi hisoblanadi;

f) quv faoliyati jarayoni quvchining tashqi predmetni mazmunida z harakatlarini ichki aqliy k rinishga (interiorizatsiya) tkazilishi k rinishidagi quv masalalarini hal etish b yicha

harakatlaridir, ya'ni uianu. o zniing shaxsiy bilimlar, mahorati va k nikmalarini hosil qilib olishidir;

g) bilish mahorat va k nikmalarni zlashtirish - bu aqliy harakatlar hisoblanadi, ular individ tomonidan shakl obraz k rinishida tashqi vositalarga tayanilgan holda (predmetlar yordamida y l topish yoki s z bilan yordamlashish) bajariladi va quv faoliyati natijasida zlashtirilgan, qayta tashkil etilgan «sobiq» tashqi predmetli harakatlardan iborat.

Insonlar psixologiyasining birgalikdagi munosabat va harakatiga asoslangan qitish interfaol qitish usuli deyiladi. Individ sifatida alohida qiydigan emas, aksincha, guruh bilan birga faoliyat yurituvchi, savollarni zaro kelishib bahslashib muhokama qiluvchi bir-birini q z atib va faollashtirib boradigan quvchi va qituvchi faoliyati markaziy rinni egallaydi.

Interfaol usulni q llaganda hammasidan k ra bellashuv, raqobat, tortishuv ruhiyatini intellektual faolligiga kuchli ta'sir etadi. Bu insonlar uyushgan holda muammoni yechishni izlaganlarida namoyon b ladi. Bundan tashqari, shunday psixologik omillar ta'sir qiladigan, atrofdegilar tomonidan bildirilgan har qanday fikrga zining shunga xshash, yaqin yoki aksincha mutlaqo qarama-qarshi fikr bildirishga da'vat etadi.

Bunday mash ulotlar vaqtida qituvchidan ancha k p ijodkorlik va faollik talab etiladi. Oldindan ma'lum yoki ancha k p ijodkorlik va faollik talab etuvchi kitobdan qiganlarini hikoya qilish shaklidagi dars passiv darajada tadi. Interfaol usuli nafaqat ta'limda balki, tarbiyada ham ayniqsa yaxshi natija keltiradi, ilmiy nuqtayi nazardan qaraganda qituvchi muhokamaga ta'sir qilganda nafaqat fikr bildiradi, balki muammoga zining shaxsiy munosabatini, axloqiy mavqeyi va dunyoqarashini bildiradi. Talabalar bahsida qituvchini ishtiroki turlicha b lishi mumkin. Lekin har qanday holatda ham zini fikrini tkazmasligi kerak. Yaxshisi bahsni boshqarishda yaxshilab hisoblab chiqilgan usul, sermahsul fikrlashni, yechimini topishda ijodiy izlanuvchanlikni talab etuvchi y lni muammoli savol q yish orqali boshqarish lozim. qituvchi z nuqtayi nazaridan chiqarishda fikr bildiradi, faqat talabalar fikridan xulosa chiqarish bilan isbotlash va xato fikrlarni rad etish kerak. Bu usul bilan bahsni nafaqat mazmuni intellektual - bilish, nazariy savollarni y llash mumkin, shuningdek, hamkorlikda sermahsul faoliyatlarini tuzish, talabalar shaxsiga z ta'siri bilan quv faoliyatini quv tarbiya jarayoniga aylantirishi mumkin.

Shu tartibda, interfaol qitish usuli, talabalarning hamkorlikdagi faoliyati qituvchining bahslardagi ishtiroki tufayli dars jarayonini nafaqat hamkorlikdagi faoliyati b ladi, balki shaxsning ijtimoiy

munosabatlarining real ijodiy sermahsul faoliyatiga aylanadi. qishdagi hamkorlik z- zidan talabalar tomonidan zlashtirilgan bilim, t ridan-t ri ularning ichki dunyosiga ta'sir etadi va dars jarayonini asosiy tarbiyaviy funksiyasi hisoblanadi.

Hamkorlikdan tuzilgan sermahsul faoliyatni uchta alohida faol usul Tiomi bilan ajratish mumkinmi? Umuman olganda, dars jarayonini tarbiyaviy funksiyasini hisobga olganda mumkin. Lekin bunday qilish kerakmi? Bu maqsadga muvofiq hisoblanmaydi, zero interfaol usul bu qituvchi va talabalarning birgalikdagi ijodiy (sermahsul) faoliyati, shaxsning hamkorlikdagi jarayonigina emas, shuningdek, bilish izlanish jarayonini yuzaga kelishi hamdir. qituvchi shu narsani doim esda tutishi lozimki, bahsda savollarni z holicha qilmasdan, faqat faol bilishning y nalishi «talaba-talaba» hamkorligi bilan chegaralanib qolmasdan, doim « qituvchi-talaba» tizimini q shilishi muhimligini nazarda tutish kerak.

Interfaol qitish usuliga quyidagilar kiradi: 1) evrestik suhbat; 2) bahs usuli; 3) aqliy hujum; 4) davra stoli; 5) ishbilarmon yinlar usuli; 6) amaliy ish b yicha tanlov muhokamasi va boshqa alohida qituvchi bilan q llanuvchi — zavqli interfaol qitish usullari kiradi. Ularning mazmuni bilan qisqacha tanishib chiqamiz.

Interfaol qitishning bir usuli everstik suhbat b lib, lotincha — «t playman, izlayman» ma'nolarini anglatadi. Bu suhbat usuli b lib qadimgi grekcha k rinishi Suqrot suhbatini deb nomlangan qitish tizimiga asoslangan. Shu y l bilan mohirona savollar tuzish va quvchini q yilgan savolga mustaqil ravishda t ri javob topishga y naltirish kerak. Bu qitish usulini Suqrotnikidan farqi uning keng doirada jonligidir. Lekin uning s zshiz xshashlik tomonlari ham mavjud, z tavsifiga k ra olinayotgan funksiyasi bevosita ularni faol ylash orqali quvchilarni mohirona savol berishga qaratilganligidir.

z y nalishining psixologik tabiatiga k ra — evrestik suhbat bu jamoaviy fikrlash yoki suhbat, muammoning yechimini izlovchi sifatidagi suhbatdir. Shuning uchun pedagogikada bu usul muammoli qitish usullaridan hisoblanadi, shu qatorda muammoli izlanuvchi deb mmlanuvchi suhbatdan everstik suhbat psixologik tomondan hech ham farq qilmaydi. Pedagogika ular orasida shaxsiy miqdoriy chegara tkazadi. Agar evrestik suhbat faqat qaysidir mavzuni bitta elementiga tegishli b lsa, muammoli izlanishda esa — muammoli vaziyatlar k p. Biroq bunday farqlanish tr^qidni k tarmaydi, amaliyotda suhbatni haqiqiysiga aylantirishsa mash ulotlarda «faqat bitta* va «k p» muammolar orasidagi bu k rinmas farqni sezish mumkin emas: qituvchi va auditoriya orasidagi suhbat k p savolli suhbatga aylanadi va mavzuga tegishli suhbat bilinmasdan bahsga tadi. Lekin endi bu qitishning boshqa usulidir, bunga keyinroq t xtlamiz. Gap

shundaki, suhbatda fikrlab izlanish jamoaviy izlanishga aylanadi va muammoning yechimini izlashda fikrlar almashinuvi, turli variantlar, orasidagi xulosalar hamkorlik va hamfikrliylk bir-birini faollashtiradi.

Shuning uchun mantiqan bu usul interfaol qitish usuli sifatida k rib chiqiladi.

Suhbatni evrestik suhbatga aylantirish uchun q yilgan savollar ham boshqa muammoli qitish usullari rioya qiladigan shartlarga b ysunadi. Evrestik suhbatga aylanish jarayonida esa, muammoli vaziyatni keltirib chiqarilgan interfaol qitish usullaridan birini amalga oshirishdan b lak narsa emas.

S nggi ishlarda bahs interfaol qitish usuli sifatida q llanila boshlandi.

Bahs usuli yoki quv bahslari evrestik suhbat kabi namoyon b ladi, t riro i maxsus dasturlashtirilgan erkin nazariy savoUarni muhokama qiladi, odatda, savol q yish bilan evrestik suhbatni boshlanishi kabi boshlanadi. Uni doimo bahsga aylanish — darsdagi me'yoriy holatdir. Psixologik nuqtayi nazardan qaraganda bahs qanday xususiyatga ega?

Birinchidan, bahs — bu faoliyatning dialogik shakli b lib, turli fikrlar orasida boradigan shiddatii kurashni, suhbatni yuzaga keltirishdir. Fikrlar almashinuvi oddiy suhbatdagi kabi izchil va salmoqli ketmaydi, bahsda esa bir fikrni boshqasi uilan t qnashuvi bir muncha asabiy k rinishga ega. Bahsni alohidaligi shundaki, bahslashuvlarning fikri bu bahslashayotganlarni faol fikrlashlarini yuzaga keltiruvchi yoki fikrni dalil bilan isbotlashdir.

Ikkinchidan psixologik jihatdan shunisi qiziqki, ayni fikrlar t qnashuvi baxsni yuzaga keltiradi, u esa baxsga olib keluvchi turli xil fikrlarni tu ilishidir. Bahs va fikrlashni - faoliyatdagi sababli bo lanish deb tushunishadi, bunday yondashuv L.S.Vigotskiy tomonidan ilgari surilgan, lekin nutq faoliyatini tekshirganlarida bunga t xtalib tmaganlar, ayniqsa, muammoli bahsdagi fikrlash va diologni zaro bo liqligini analiz qilmaganlar.

Odatda, fikrlash orqali bahsda e'tirozchini gapiga javob tu iladi, shuning uchun turli fikrlar bahsni yuzaga keltiradi, deb taxmin qilinadi. Natijada, esa vaziat mutlaqo aksincha: bahs munozara fikrni tu diradi fikrlashni faollashtiradi, quv bahslari esa ustiga ustak quv materialini fikrlash mahsuli sifatida anglab zlashtirishni ta'minlaydi. Bunday psixologik alohidalik bahslashuv va fikrlashni zaro bo liqligi A.K.Markov izlanishlarida k rsatilgan.

Munozarani vaziyatga aloqadorligi mulohaza qilishni faollashtiradi, ularni dalillar tizimiga aylantiradi. Afsuski, psixologning bunday xulosasi natijasida bu usuli na maktab, na pedagogika — psixologiya

oliy quv yurtlari amaliyotida keng doirada q llanilish imkoniyatini bermayapti.

Bahs usuli darslarning guruhiy shaklida amaliy mash ulotlarda yoki laboratoriya mash ulotlarida, talabalar gapirish imkoniyati bilan darslarda foydalaniladi. Ba'zan ma'ruzada ham foydalaniladi, unda ma'ruzachi mavzuga oid savollar bilan auditoriyaga murojaat qilishi orqali yuzaga keladi. Bahsni ma'ruza darslarida t la q llab b lmaydi, lekin auditoriyadan savollarga javoblarni tezlik bilan javob oladigan natijasida, ulardan mazkur muammoga fikr bildirish orqali q llash mumkin. Endi bu munozarali savolga javob berish, jamoaviy fikrlash va ma'ruzachini xulosasini tinglash psixologik muhitni yaratadi. Turli xil dars shakllarida bir necha munozarali savollarni q yishni namuna sifatida k rsatamiz. Dastlab ma'ruzada q llanilgan munozarali savoldan boshlaymiz. Ma'ruzachi tashkiliy qismda nazariy faoliyatga ba ishlangan savolni talabalar oldiga q yadi. «Biz hozirgina faoliyatni mavjudotni rab turgan borliq bilan z ehtiyojlarini qondirish uchun qiadigan hamkorligi ekanligini aniqladik. Bunday faktlar faoliyatni turli xilligi hisoblanadi: nafaqax r sayr vaqtida oyoqlariga dam berish uchun rindiqqa tirdi; chumoli z iniga lgan pashshani olib ketayapti; tuyaqush kallasini q yniga tiqib olib nafas olayapti; talaba «faoliyat» tushunchasini rganayapti, vaholangki, unga nima b lganda ham quruq yodlash emas, aksincha, tushunib esda olib qolish kerakligini ogohlantirishgandi; quvchi adabiyot darsida uyga yodlash uchun berilgan she'rni rganyapti; q mondon z q shiniga qanday harakat qilish kerakligini aytish uchun; raqibini hammasini kutayapti; ular kutish vaqtida biror bir faoliyat bilan band deb b ladimi? Ana shu hamma vaziyat haqida kim nima ylayotganini darrov aytishingizni s rayman». Keyin qituvchi aytgan subyektlarini harakatini ketma-ketlikda tkaza boshladi («nafaqax r», «chumoli», «tuyaqush», «talaba», « quvchi», «q mondon») talabalar esa «ha» yoki «y q» deb javob berdilar. Barcha «faoliyat» tushunchasini ham ancha tushuntirish talab etishini va bu mavzuga boshqa darslarda yana t xtalish lozimligiga amin b ladilar, lekin bu yetarli b lib, ma'ruzachi maqsadga erishadi. U t?!abalarini faoliyat tushunchasini psixologik asosini faqat lu aviy ma'nosini yodlab olish emas, balki jiddiy hayotiy vaziyatlarda tahlil qilinadigan ish ekanligiga ishontirdi.

Seminar mash ulotida: talaba mavzu rejasida k rsatilgan «Vaqtning idrok qilish* b yicha tajriba tkazib referat bilan chiqish qildi, psixolog D.B.Elkonin tkazgan izlanishlar, vaqtning qadriga yetish b yicha turli vaziyatlarda insonlarning vaqtning idrok etishi b yicha ma'lumotlarni berdi. qituvchi guruh oldiga savol q yadi: «Bu ma'lumotlarni qituvchi amaliy ishlarda qanday q llashi lozim?».

- quvchilarning vaqtini subyektiv baholashga hukm qilishi, darslar qiziqarliligi yoki zerikarliligi?» deb tavsif qilishi mumkinmi? Aytgancha, talaba «R» bayon etganlari qancha davom etdi? Birinchidan talaba R. bayon qilganlariga qiziqish uy o'tib, haqiqiy vaqtini kichraytirib baho berishdi.

Ikkinchidan, birdaniga bir qancha talaba psixologlar tomonidan ochilgan qonuniyatlarni q'llash imkoniyati fikrni asoslashga yordam beradi. Tadqiqot sifatida quyidagi ish amalga oshirildi ya'ni maktab quvchilariga darslar qiziqarliligi yoki yoqimi, qaysi darslarda (qaysi fan qituvchisi)dagi zerikarli yoki aksincha qiziqarli va h.k., ularni qanday baholash mumkin? Lekin baholash kerakligi, foydaliligi degan savoiilar borasida bahslashdilar. Buni qanday ranganish mumkin? Kimgadir matematikada tirish qiziqarli b'lmasa, kimgadir kim bilan hech narsa qilish yoqmaydi ba'zi qituvchilar darslarni doim qiziqarli . jddifer. Balki ichimizdan kinidir z JMji^f*, qiziqish uy ota ofmasligini sezib qolar? Barchada shu va shuiiga xshash fikrtar savollarga qiziqish uy o'tayotganini bilishimiz mumkin, lekin bahs endi boshqa mavzu b'yicha ketyapti: idrokni bilish jarayonlaridan biri ekanligi haqida emas, darslar qiziqarli yoki zerikarliligi haqida. Albatta, tashxisni aniqligi bilan bo'liq emas. Kundalik hayotda turli xil vaziyatlarga duch kelamiz va z imkoniyatlaringizdan kelib chiqib, ularni qib ranganamiz (kuzatib) tashxis q'yamiz yoki psixiatrga maslahatga boramiz, bu kitobdan qishdan k'ra yaxshiroqdir. Bularni hammasini amaliyotchi psixolog ranganishi lozim. Hozir z ta'riflaringizni qib eshittirish orqali biz bir-birimizdagi mavjud bilimlarimizni almashamiz.

Darslarda ularni k'rib chiqib, biz s'z mantiqiy tafakkurimizni stiramiz, psixologik kuzatuvchanlikni tarkib toptiramiz.

Laboratoriya mash ulotida: qituvchi matematika fakulteti talabalariga «Tafakkur» mavzusi b'yicha, mantiqiy tafakkurni baholash uchun matematik materialda bir necha test berdi. Mana ulardan ba'zilari: « isht o'irligi 500 g va unga yarimta isht q' shiladi. Umumiy o'irlik qancha? 3 kg teng baliqni oichagandan s'ng kesib dumi tomonini sizga berishdi. Boshqa (bosh) k'rinishidan kichikroq tomoni kimgadir tegdi. Baliqning o'irligi qancha edi? Agar baliqning dumi 4 kg boisa, boshi ham 4 kg boisa, tanasi dumi, bosh qismining o'irligiga teng boisa, unda baliqning o'irligi qancha?» talabalar matematik bu vazifani yecha oladilarmi? Buni biz hozir muhokama qilmaymiz (zero, hech kim birdaniga yechimini topa olmaydi). Bu yerda bizni tafakkur sifatlarining tasnifi haqidagi fikr qiziqtiradi. qituvchi tomonidan q'yilgan munozarali savol quyidagicha: «Har 3 ta vazifani tez yechishga imkon beradigan, tafakkurlashning umumiy usulini toping va vazifaning har birini tez hal

qilishda sizga tafakkuming qaysi sifati yetishmaganini tushuntirib bering». Dastlab, muhokamadagi bu savolga taqlidga asoslanib, birmuncha sodda javob varianuarini berishdL Keyin suhbat mulohaza chegaisjga ega b la boshladL ONptiivchuing tuitki beradjgan savollaridan: «Nimaga shunday ybysiz?», «Sizning fikringiz nimaga asoslanadi?», «Bu sizning taxminingizmi yoki bu fikr shunday ekanugmi isbouab beia obsJzmi?» va hJL shundan s ng talabalar z fikriarini asoslasfa uchun tafakkur psixologiyasi b yicha z bitimlarini safarbar qilishga urinishadL

Talabalaming k pchfligida psixologik atamalami q llashda ishonchsizUk, matematik atamalami adashtirish kuzatildi (masalan, tez, t liq tafakkuriash y nalishida «algebrlik» yoki «arifinetik» jarayonlami tez-tez almashriraduar). Nihoyat, tkazugan har uchala vazuada ular ishonadigan tushunchalar «yarnuni» tashltil etadi, degan xulosaga kelishdL Bunday umumiylikni namoyon b lishi masalani tez hal etishga imkon beradi, zero, har qanday butunhk ikkita teng qismdan iborat ishtning o irhgi yoki bafiqning o irligining, bu yerda ahamiyati y q. Shunga xshash masalalami hal etishning umumiy usuli tafakkurlashning ham umumiy usulidir.

Shundan s ng qituvchi testdan olingan ma'lumotlarni izohlashga tdi. Ayni vaziyatda talabalami matematik qobiliyauari emas, balki ta&kkuming sifatini aniqlashga qiziqish uy otishini ta'kidlab, qituvchi olingan testning natijalarini psixologik mazmunini tushuntiradi. Shunga muvofik u quyidagicha rasman xulosani aytdL «Ana shu uchta masalani yechtshda namoyon bo'lgan tafakkuming bunday umumiy usulini, mantiqn/ tarakkuriash, deb ta'rinash mumkin, biroq bir vaqtning zida ham nazariy yoki empuik, ijodiy yoki sermahsul tafakkuriash hamdir. Amany foydalanish jarayonida bu usul ilk bor siz uchun ijodiy tafakkurlash hisoblanadi. Agar siz bu usulni zlashtirgan b lsangiz shunga xshash masalalami yechishda mahsuldoriik yetarli b Iadi. Har qanday tarkibli turli xil masalalami yechishda nazariy tafakkurlashdan fbydalanish mumkin, zero, bu umumiy ahamiyatga ega. Unda bu tafakkur qachon empirik hisoblanadi? Variantlarai t ri yechishga harakat quadilar.. Keyinchalik, topilgan bu usulni boshqa masalalarda ham q llash mumkin va umunuy xulosa chiqarishda bundan foydalanish mumkin. Shunda empirik topihna nazariy xususiyatga ega degan xulosaga olib keladi va boshqa masalalarni yechishda q Hanilgan bu tafakkuriashning umumiy usuli nazariy xususiyatga ega b ladi*.

qituvchi yuqoridagi xulosaga tadqiqot natijalari asosida keldi.

Endi shu rinda savol tu iladi: talabalar bilan «Tafakkur» mavzusi b yicha yuzaki dars tish deyarii mumkin emas, bahs usulini bu yerda nima aloqasi bor? Bunga quyidagicha javob' berish mumkin.

T ri bu babsga xshamashgi mnmtm Jelrin asosry xususiyati shundaki bahsiashisfa xusasiyatiga ega talabalarni ylashga majbur qilgan, tayyorgarliksiz birar xulosaga keltirgan va ilmiy adabiyotlarni o'qishga y naltinivchi savomi q yisfaisiida namoyon b bdL Bunday y nahirisfa z- zidan ahanuyatM dahldir. Lekin baribk asosiysi munozaralar talabalarni yiasiiga majbur qflyapti: tafakkuriashni talab ctuvchi va mwnozarali muammo qanday b hsh kerak degan savolga, rahim pedagogik imiammom maatmt fikriashga rganishini hal etadi. Shtming uchun o zalri bahs snatida bam munozara b Imasligi mumkin. Shunday qilib, bahs usufi, hamma dars shakUari, ma'ruzadan tortib laboratoriya niasi^ulatlarigacha q Dash mumkin. Uni talahalarning qanchahk fikrlashlarini faoBashtiradi va zlashtirishda rejasmi qay darajaga k tarngani, savouami rganishga qiziqish uy otishi va ularni adabiyodar bilan mnstaqi isfalash jarayonida. chuqur kirib borishlariga qarab natijasi belguanadL

***A\$fiy mima»** usuii oliy quv yurdari amahyotida qitish usuli sifatida q Uashga tugurgani y q, bu usul boshqaruv tizuni, shuningdek, Omiy iyilaiikMar narijasida kefib chiqqan. U ayniqsa, iqtisodry boshqaruv fiiofiyati, menejmentda keng q Uaniladi.

qitishga bo fiq b Imagan hokla aqfiy hujum usulining mazmuni mohryati nimada? MiitaxasasJarmng fikricha, muammoning javobini qidirishda bevosita nriyaga kelgan fikrlar, taxminlar tasodifiy xshatishlar, sbuningdek, birdan kefib chiqadigan, mavjud kerak va nokerak bo lanishlarni asoslab berishlarini z ichiga oladi. Keyin diktofonga yozib olingan tasodifiy junua, fikrlarni diqqat bflan tahlil qflish y fi ayniqsa qiziqarli ya'ni aqfiy hujum usufiga yaqin b lganlari ajratib ofinadi va keyinchahk chuqurroq savol quyilib, muhokama qilish uchun foydalaniladL Aqliy hujumning ziga xos oltin qoidasi mavjud b fib — isfatirokchflar suhbatida davomida aytishganlaridan hech biriga shubha qilmarfik, aksincha har qanday fikrai bildirishda t la erkinfik yaratib berish lozim. Bunday psixologik erkinlik zini xotiriam ntishga ^uruh fikridan» uyalmaslikka omadsiz luqma tashlaaih bflan zuri n aysiz holaiga q yishdan q rmaslikka imkon beradL Bunday holatda (ayniqsa, ishtirokchnar bunga moslashganda) ko'cnirishi t n b lgan, hech nimaga yaramaydigan (ayni damda muammoni yechisfa uchun) ahmoqona, kutilmagan, lekin zarur b lgan, haqiqatdan intensiv fikrlar yuzaga keladL Ana shuning uchun ham aqfiy hujum uyusfatirfladL Lekin bu, menejment va ilmiy izlanishlarda t ri yechunni izlash uchun q Uanfladi. Bu usulni ofiy quv yurtlarida qanday q Uasfa nunnlrin? Aytish lozimki, imkoniyatlar diapozoni psixologiya qjtishda q Uash uchun yetarfi emas. Lekin aqfiy hujum usufi qaysidir muammo yechimining qiyinchiliklarini tushuntirish maqsadida q uash mumkin. Masalan:

iqtisodiy ba'zi muammolar (maoshning kechikishi, korxonalarining ixtiyoriy soliq t lash va h.k.) sotsiologiyada (siyosiy faoliyat reytingi interpritatsiyasi) pedagogikada (axloq va axloqsizlik rtasidagi qarama-qarshilik), psixoiogiyada psixikani rivojlanish qonuniyatlari va ta'lim-tarbiya amaiiyoti va h.k.

Aqliy hujumda, yosh va pedagogik psixoiogiyani qitishda foydalanishda quyidagilarni misol qilamiz. Seminar mash uiotida smirlik psixik rivojlanishida krizisi muammosi muhokama qilinmoqda, pedagogika kollejini tugatib boshlan ich sinf qituvchisi yoki maktab psixologi b lib ishlayotgan sirtqi b lim talabalari bunday krizisni amaiiy faoliyatlari davomida guvohi boiganlari uchun ularga bu jarayon yaxshi tanish edi. Bunday smirlar bilan ishlash davomida beriladigan tavsiyalarni ham bilar edilar. Alohida tavsiyalar zini oqlardi, ulardan k pchiligi esa, na taiimda na tarbiyada kutiigan natijani bermadi. Umuman ularda tish davrida boiadigan inqirozga uchragan smirlar bilan ishlash davomida k plab usullar va turii xil fikrlar k p edi. Bu haqida bilgan qituvchi aqliy hujum usulini qoilashdi: har qanday fikrni bildirishga ruxsat beradi, jumladan, «zararli» yoki «yaramaydigan» deb tanqid qilinadigan fikrlar shuningdek, har qanday yaqqol yoki yashirin tanqidiy fikrlarni bildirishni taqiqlaydi. Bundan tashqari, qituvchi «juda qiziqarli», «qiziqarli» va h.k. kabi z s zlari bilan ma'qullab turadi. X sh nima b pti? Krizisning tish davrida smirlar bilan qanday ishlash mumkinligi haqida 40 dan ortiq fikrlar bildirildi. Ba'zi fikr shu yerning zida boshqa fikrlar bilan bogiiq holda tu ildi, boshqalari shunchaki aytilgan s zlar edi, lekin k pincha bu shaxsiy malakadan iborat b lib, bu nimaga asoslanadi: «tanqid qilgani» tavsiyaga amal qilib, xato yoki noj ya maslahatlarni tanqidiy izohsiz, hatto qanday boiishdan qafi nazar unga z munosabatini bildirmay, shunchaki hisoblashidir.

Aqliy hujum nima beradi, ayni vaziyatda — bu usul qoilanishdan olingan foydaning real natijasi qanday? U shundan iboratki talabalar, bu yoshdagi bolalar bilan ishlash malakalari yetarli ancha mashhur pedagogik nazariyalardan va psixologik sishda duch keladigan krizisdagi smirlar hilan ishlash usullari b yicha maslahat va tavsiyalar berishdi. Bunday tavsiyalar orasida, fan va amaliyotda qoilasa boiadigan, kerakli natijalarga olib keladigan fikrlar ham mavjud. Shu yoi bilan keyingi faoliyat uchun foydali va asosiysi muloqot psixologiyasini rganishga taxminan shunday fikrlar yuzaga keladi. Usul va uslublarda ish k p, lekin smirlik davridagi krizis maktabdagi taiim-tarbiyani rad etishda davom etaveradi, zero, hamma uslub va usullar muammoni hal etavermaydi.

Bunday manfiy xulosa talabalarni jiddiy psixologik tahlil qilishga undaydi va quyidagi savolga javob berishni talab qitadi. Nahotki, maktabdagi bu muammodan qutilishning Qoji y q? Aqliy hujumdan s ng seminar mash ulotida, maktabda tavsiya etnadigan va foydalaniladigan k pchilik usullar samarasizligini psixoiogik sabablari muhokamasi boshlandi. Shu yoi bilan ayni vaziyatda aqliy hujum smirlar bilan ishlashning k plab usuli va y nalishlarini hisoblab chiqishga yordamlashdi va shu bilan birga talabalarni psixologik muammoni tahlil qilishga fikrlashga tayyorlaydi. Bunday mezonlar hozirgi zamon psixologiyasida k plab uchraydi, demak, aqliy hujum usuli bu kundalik ishimizda uchraydigan muammolarni yechishda talabalarni ijodiy yondashishlarida yordam beradi.

Davra stoli usuli pedagogikaga siyosatshunoslikdan kirib kelgan. «Davra stoli* siyosiy va ilmiy y nalish namoyondalari tomonidan tashkil qilinadi. Fikrlar almashinuvi qandaydir tegadigan nuqtalanni topishga imkon beradi, chunki ularning keyingi faoliyatida umumiy xulosani y naltirishga — ilmiy haqiqat yoki siyosiy tur unhkka erishishga xizmat qiladi. Dumaloq stol usuli qitishning nazany muammolami turli ilmiy aspektlar, turli kasb mutaxassisliklari yordamida muammoni k rib chiqishning samaradorligini oshirishda q Haniladi. Mana masalan, yuridik fakulteti talabalari uchun psixologiya b limida yurist shaxsi va faoliyatini rganayotgan talabalar uchun psixologiya qituvchisi «jinoiy xulq psixologiyasi* mavzusi b yicha seminar mash ulotini davra stoli usuli b yicha tekshirdi. Mash ulot davomida jinoiy xulq kafedrasidan yurist-qituvchi bilan bir xilda savollar berib fikrlarni aniqlashtirdi, izoh berdi, misollar keltirdi. Psixologiya qituvchisi esa «davra stoU»da boshlovchi hisoblandi, yurist - qituvchi fikrlarga ketma-ketlik bilan q shimchalar qildi. Bu zarur edi, chunki huquqiy savollar ayniqsa insonlaming aniq huquqlari (jabrlanuvchi yoki jinoyatchi, sudya, guvoh va hokazo) psixologik bahoni insonlarning jinoiy xulqni bu tomoni butun mash ulot predmeti hisoblanadi, zero, talaba yunstlarm jinoyatchilikni nafaqat huquqiy torhoni balki, psixologik tomoni ham qiziqtiradi. Bunday psixologik savollarni muhokamasi nafaqat yuridik fan vakili qatnashganligi uchun, balki jinoyatchilik borasidagi zlarining huquqiy bilimlarini psixologik tahlU uchun material sifatida q Uash mumkin b lgani uchun ham faol tdi. Shu yoi bUan mavzu ikki tomondan k rib chiqUdi — ya'ni huquqiy va psixologik, shuning uchun mavzu chuqur zlashtirilidi. Bu imtihonda z isbotini topdi. Boshqa mavzulardan k ra, talabalar berilgan mavzudan misollar keltirishdi. Ayniqsa, imtihon payitida bUetda qanday savol q yilishidan qat'iy nazar davra stoUda muhokama qUingan jinoyat xulq masalalari atroflicha ochib berildi. Yurist shaxsi va faoUyati

psixologiyasi yaxshi zlashtirilganini k rsatdi. Davra stoli usuli boshqa shaklda ham qoilaniladi. Masalan, psixolog guruhi bilan quv-metodik konferensiyani davra stoli usulida tkazishi mumkin. Muhimi umumiy psixologik ham sotsiologik chuqur tahlil talab etiladigan, mutaxassislik doirasida qiziqishlari jihatidan har tomonlama k rib chiqiladigan (ayni vaziyatda psixologik) mavzu tanlash kerak. Boshqa oliy quv yurtidan psixologiya mutaxassisligi b yicha taklif qilingan qituvchi va talabalar guruhi bilan shunga xshash mash ulot tkazilgan. Masalan: davra stoli amaliyotda xalqaro Oliy quv yurtlari bilan hamkorlikda tkazilgan. Germaniyalik yoki Fransiyalik psixolog-talabalar bilan Rossiyalik psixolog talabalar rtasida ijtimoiy psixologik muammo millatlararo munosabatlar muammosi muhokama qilindi.

Davra stoli usulini psixologiyani qitishda turli-tuman shaklini amalga oshirish mumkin. Agar bu borada muhim shart ya'ni uni qat'iy kuzatib borish — bu anglangan zaruriyat k p qirralli nazariy muammolarni diqqat markazdan amaliy hayotdan gavdalandirib k rib chiqishni yoddan chiqarilmasa b ldi. Agar bunday zaruriyat y q yoki bor b lsa, lekin har tomonlama anglanilgan b lsa, unda davra stoli odatiy, har kim zinikini gapiradigan seminarga aylanib qoladi va raqobat b la olmaydi.

Ishbilarmon yinlar usuli: dastlab qitish tizimlarida emas, balki boshqaruv amaliyotida paydo b lgan. Hozirda ishbilarmon yin usuli turli jabhalarda q Uanilyapti, ijodiy faoliyatda loyiha tuzishda, real vaziyatlarda jamoaviy ishlab chiqishda, shuningdek, harbiy ishlarda q llanilyapti. Aytmoqchi «Ishbilarmon yin» usuli qitish usuli sifatida aynan harbiy yin hisoblanadi, amaliyotchilar qadimdan q shinni qitish uchun real jangu jadaUarda emas, balki jang shartlariga taqlid qilib yin shaklida harbiy harakat olib borganlar.

yinlar asosan — bu q mondonni q shinni boshqarishga rgatadigah askarni esa jang sharoitlarda zini boshqarishga rgatadigan ishbilarmon yin usuhdir.

Oliy quv yurtlarida turli kasb mutaxassislarga ishbilarmon yinlari k proq boshqaruv faoliyatida qitish uchun foydalaniladi. Ba'zan bu usulni boshqaruvda «ishbilarmon yinlari» deb ataladi. Umumiy k rinishda ishbilarmon yini usulining mohiyati - deb yozadi, bu boradagi mutaxassislardan biri E.A.Xurskiy — biz intonatsiya usuli (taqlid qilish, aks ettirish) turli vaziyatlarni yin y li bilan boshqarish deyish mumkin. Vaholanki, bunday aniqlik qituvchi uchun quv-metodik q Uanmada berilgan, lekin gap ishbUarmon yin usulini real boshqaruv usuU sifatida emas, balki talabalarni boshqarishga rganish usuli sifatida ekanligi haqida ketyapti. Bizning nazarimizda ishbilarmon yin usulini nafaqat boshqaruvda q llash

mumkin, shuningdek, xulosa chiqarishni boshqarishda ham q Uash mumkin. Umuman olganda, bu usulning psixologik mohiyatini olsak, (har qanday) faoliyatga rगतish sifatida har qanday qitishda q llash mumkin.

Ishbilarmon yin usulining mohiyati shundaki, quvchilami qitish faoliyatini modeilashtirish sifatida rगतnishdan iborat, chunki b lajak mutaxassislar kasbiy vazifalariga javob berishga rगतadi. Agar pedagogika oliy quv yurtlaridagi qituvchilarni tayyoriash haqida gapiradigan boisak, unda psixologiyani qitishda quyidagicha vaziyatlar asosiy rol ynashi mumkin. «Dars», «orqada qolganlar bilan ishlash*», qishda orqada qolayotgan quvchi va xatolarni psixologik tabiatini psixologik sababini, masalan, diqqatni yoki matematikadan yozma ishda dars natijalarini tahlil qilish sharti va boshqalar. Bunda talabalar turli rollar bilan chiqish qilishlari mumkin: qituvchi, metodist, ta'lim departamenti inspektori, amaliyotchi talaba va hatto quvchini (aiochi, qoloq va h.) bunday ishbilarmon yinlar usuli oldindan rejalashtirilishi (ssenariy tuzish, roUarga b lish vaziyatni tanlash va h.) va amaliy mash uiotiarda tkazish mumkin.

Masalan, darsda quvchilar diqqatining rivojlanishi mavzusidagi amaliy mash ulotda ishbilarmon yin usuli qituvchi tpmonidan tashkil qilindi. Unda psixologiya qituvchilari va talabalari ishtirokida maktabda darsni tish oldindan berildi. Bu sinflar rus tilini yaxshi zlashtirmayotgan quvchilardan tuzilgan. S.V.Ivanov, A.N.Ivanova tomonidan ishlab chiqilgan yangi rus orfografiyasi metodikasini tajriba qilish uchun tuzilgan tanlanma sinflar edi.

Keyin talabalar mana shu dars va sinfhi kuzatishdan t plagan materiallari asosida ishbilarmon yinlar usuli tkazildi, ayni ekspremental xarakterga ega qitish q yilgan edi. Ular darsga katta qiziqish bilan munosabatda b lishdi, demak, ularning diqqati ham faolroq boidi.

Amaliyotchi talabalar qituvchi va quvchi faoliyatini diqqat bilan kuzatadilar, yozib boradilar, ishbilarmon yin uchun keyinchalikka material t playdilar. Ishbilarmon yinlar usulida ishtirok etishi uchun talabalarga rollar taqsimlanadi. Shunday qilib 3 ta talabaga qituvchi roli berildi (ular 2 soatli psixologiya darsidan amaliy mash ulot olib borishlari lozim edi). 7 ta taiabaga esa ta'lim departamenti inspektor — metodisti roli berildi va 2 ta talabaga maktab mudiri va ilmiy xodim roli berildi. Shu orqali ish uyini tashkil qilinib rtaga tashlangan muammo hal qilinadi.

Ishbilarmon yin usuli amaliy mash ulotda qanday tashkil qilinadi? qituvchi otlarga suffikslarni q shish mavzusi b yicha dars olib bordi. Boshqalar esa dars metodikasi b yicha z fikrlarini bildirishdi. Ularning xulosalarida tanqidiylik mavjud edi (asosan,

eksprement tkazuvchi qituvchini yobiy tomonlarini k p q Uanflganligi uchun) *mudir» va ilraiy xodim esa, z qituvchiining xato va kamchiliklarini oqlashga urinishdi. Suhbat nafaqat metodik nuqtayi nazardan muvaffaqiyatli chiqdi, shuningdek, psixologik asoslangan tanqidlar ham k p b idi. Psixologik tahlil qilish nuqtayi nazaridan ham diqqatni rivojlantiruvchi ijobiy vaziyatlar namoyon b ldL Isfabiiarmon yin usuli oxirida asosiy xulosaga kelinsa va u quyidagicha shakllangan edi. quvchilarning diqqati darsga va rगतilayotgan mavzuga nisbatan faol qaratilgan. quvchilar vazifani a'loga bajaraganlarida va bundan ma'naviy qoniqish olganlaridagina qiziqish hosil b ladi.

qituvchining diqqati bu faoliyatni t ri bajarishga qaratilgan ichki nazoratdir. Uni qituvchi vazifa bajarishga y naltirganda boshqariladi deb xulosa qilindi. Bu shuni anglatadiki, diqqatni stirish va tarbiyalash uchun quvchilarni iloji boricha t ri faoliyat bajarishga y naltirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Bu nafaqat mash ulotlarni qitishga tegishli, shuningdek, har qanday aqliy va amaliy faoliyatni rganish uchun ham kerak. Y naltirishga asoslangan faoliyat (P.Ya.Galpirin) ayni psixologik sharoitlarni yaratadi.

Ishbilarmon yin usuli ayni vaqtda boshqa usullarga k ra samaraliroq chiqdi. Chunki u talabalarni real vaziyatlarga q yib aniq shaxslarning rolini qituvchi, metodist, ilmiy mudir, direktor rollarini ynab aniq fikrlashga majbur qiladi va bu vaziyat quvchilar diqqatini, tafakkurini y naltiradi, yaxshi zlashtirishiga irnkoniyyat yaratadi.

Talabalarni interfaol qitish usullaridan yana biri trening hisoblanadi. qitishning bu yangi usuli sifatida, birinchidan bizda u haqida ancha vaqtgacha bilishmagan, shunga qaramay arbda psixokorreksiya ishlarini bevosita amalga oshirish maqsadida kichik guruhlarda tuzilgan va maxsus munosabat tashkil etish usuli sifatida tarqalgan. Ikkinchidan u psixologiya yoki boshqa fanlarni yangi qitish usuli hisoblanmagan, hatto hozir ham shunday b lib ulgurani y q. Zero, ba'zi oliy quv yurtlarida ijtimoiy psixologiyani qitishda trening amaliy mash ulotlarda hamkorlikdagi faoliyat jarayonlarini shakllantirish uchun q llana boshlaydi. Trening guruhlarida vujud a keladigan turli vaziyatlarni rगतuvchi hisoblanadi va shu ma'noda quvchilar uchun t la real vaziyat sifatida namoyon b ladi va z faoliyati natijasiga javobgarlik bilan harakat qilishi kerak. Javobgarlik hissi faoliyatga kirishganda alohida ahamiyatga egadir. Nafaqat zi oldinga intilishi kerak, bu individual qitishda, hatto, guruhni qitishning erkin muhokamasida q l keladi, lekin guruhdagi sheriklar bUan oldinga intilishi har bir harakat yutu i — bu butun guruh faoliyatining yutu ining garovidir.

Bu aspekt treningning ishbilarmon yinlarga shunisi bilan xshaydiki, undan holi ishtirokchilar bir-biri bilan bo liq javobgarlik kuchli, lekin qitish usullari orasidagi farq yaqqol k rinadi, ulardan biri nazorat, ishini nazariyaga asoslanganligi, tamoyili b yicha amalda q lashga rgatishga xizmat qiladi, boshqa esa amaliyotda nazariyani rganishga (amaliyotda nazariya) xizmat qiladi.

Guruhiy trening usulining ijtimoiy psixologiya fanini qitishda q lash bejiz emas, chunki butun tarkibi nazariy qonuniyatlar guruhlararo va guruh ichidagi munosabatlarga ba ishlangan, ularni amaliy mash ulotning guruhiy shaklida k proq yaxshi tushunish va zlashtirish mushkul, chunki fanni nazariy ahvoli rganilgan boshqa usullarida (ma'ruza ilmiy adabiyotlarni qish) shakllangan oliy quv yurtlarida fanlarni an'anaviy akademik usulda qitish va talabalarda sha akademik bilimlarida psixologik texnologiyalarni amaliyotda q llanilishi zamon talablariga t la javob bermaydi. Tarmoqli kasblar (qituvchi, rejessyor, trener va boshqalar) egalari bilan ishlashda qanday usullarda tashkil qilinadi.

Trening usuli bilan darslar kamdan-kam tkaziladi. Bunday b lishiga quyidagi sabablar mavjud:

- **birinchidan** - bu quv amaliyotida yangi va t la oqlamagan usuldir;

- **ikkinchidan** - bu usul b yicha mash ulotlarni tayyorlash qiyin jarayon va k p vaqt talab etadi;

- **uchinchidan** - har doim qituvchiga ijtimoiy psixologiyaning qaysi muammolari guruhiy treningga olib kelish kerakligini tushunavermaydi.

Dastlabki ikkita sabab k rinishdan ahamiyatsizdek k rinsada uchinchisiga kelsak, amalda uni hozir k proq tkaziladigan trening mavzuyi va muammosi bilan nomlab bartaraf etish murhkin. Shunday akademik boshqarma yoki yuqori malakali institutlarda talabalar auditoriyasida jamoa mavzusi b yicha quvchi yoki talabalar jamoasining shiorlari «Tanishuv», « zaro tushunish*», «Yaxshi kayfiyat mimikasi-hissiy yaqinlik», «Nizolarsiz muloqot», «Nizoni nima qilish kerak», «Vaqtincha t xtatish, davom etishga q yib berish orqaga surish», «Men va jamoa» va h.k. treninglar tafakkur taraqqiyoti (nutq va uning namoyon b lishi) jarayoni guruhdagi individlar hamkorligi va boshqalar b yicha intellektual treninglar tkaziladi.

Guruhiy trening usuli bilan tkaziladigan darslar qituvchida boshqa dars shakllari ishbilarmon yinlar, davra stoli yoki bahs kabi katta tayyorgarlikni talab etadi. Tayyorgarlik quyidagilarni z ichiga oladi:

a) treningning rejası ustida ishlash;

b) talabalar bilan muammoning yechimini qidirishda faol ishtirokini ta'minlash (odatda, bu tilayotgan mavzudagi savolla oldindan berib q yish bilan bo liq) b yicha ishlash;

d) qituvchining z ustida ishlashi, u zining treningda qanday tutishini ylab topadi; savollarni qanday q yish va muhokamalarga qanday munosabat bildirishi bahsli vaziyatni drammalashtirish yoki tomonlarning bir-biri bilan kelishishi guruh ishtirokchilarida javob variantlarini talab etishi yoki zi aytishi not ri yechimga guruh • qanday munosabatda qachon va qanday umumiy xulosa chiqarish kerak. Trening davomida talabalar faolligi qanday baholanadi va hokozolar;

e) ishtirokchilar orasida rollarni taqsimlash, lekin rollar hammaga yetishmasligi mumkin. Shunda k pchilikka tanqidchi va kuzatuvchi rollari beriladi va treningda eng faol ishtirokchini ta'minlash.

Trening davomida bajariladigan rollarning boshqa ishtirokchilariga taqdim etishi mumkin. Rollar turlicha b lishi mumkin. Ular mavzudan kelib chiqadi. Masalan, «Jamo» mavzusi b yicha treningda «Nizosiz muloqot yoki nizoni bartaraf qilish» b limlarida shunday rollar b lishi mumkin. « qituvchi», «tashkilotchi», «fikrlar generatori*», «usta» (rollar imkon qadar nizoh) «adolat tarafdori», «kuldiruvchi», «tanqidchi», «q z aluvchi» «an'analar saqlovchisi», «uchinchi», «ayyor», «mu ombir» (rtacha nizoli) va yaratuvchi, ishtirokchi, dangasa, yaxshi yigit, nozik qiz, administrator (kam nizoli) va h.k.

Ijtimoiy psixologik trening bu oddiy s z bilan aytganda mashq qandaydir malakalarni egallash emas, balki faol ijtimoiy psixologik shaxsni muloqotda faolligi va y nalganligiga qaratilgan va guruhlarda ijtimoiy psixologik obyekt sifatida shakllanganligi darajasiga k tarilishiga qaratilgan qitish usulidir.

qitish usuli sifatida guruhiy treningning ahamiyati quvchilarni bunday hamkorlikdagi faoliyati qaysiki oddiy talabalar quv guruhini ijtimoiy psixologik k rinishga ega modeliga aylantiruvchi muhimi hisoblanadi. Shuning uchun ijtimoiy treningni nazariyada shakllangan ijtimoiy amaliy psixologiyani qitishda yordam beruvchi deb hisoblash mumkin. Agar ishbilarmon usul — nazariyadan kelib chiqqan amaliy faoliyatga rgatsa, trening esa, amaliy vaziyatlardan kelib chiqib — nazariyani rgatishga yana bir bor guvoh b lamiz.

Faol qitish usullari haqida fikrimizni yakunlar ekanmiz qituvchilarga shuni eslatishimiz kerakki, bu yerda k rib chiqqan qitish usullari ziga xos alohida misollarga ega. Shuningdek, mazkur usullardan dars jarayonida foydalanish quvchilarda bilim, k nikma, malakalarni ongli ravishda va samarali zlashtirish imkonini beradi.

PEDAGOGIKA OLIY QUV YURLARIDA PSIXOLOGIYA QITISH METODIKASINING UMUMIY MASALALARI

qitish maqsadi va quv fani mazmuni har doim ham zaro bog'liqdir. Fanning mazmuni bari-bir borib quv maqsadlarini tarkib topishiga turkib b ladi. Psixologiya qitish maqsadlari gumanitar fan sifatida uning mazmuni, xususiyatlari bilan belgilanadi. Psixologik idrok etishning ziga xosligini har doim ham gumanitar bilim sohasi bilan bog'lamaydilar. Bu borada boshqa nuqtayi nazarlar ham mavjud. Ular psixologiyani birinchi navbatda tabiiy, biologik yoki bioijtimoiy fan sifatida talqin etilishi natijasida, psixologiya fani haqidagi tortishuvlardan ancha aniq ifoda etilgan. V.Ya.Lyadus fikricha, psixologiyani ijtimoiy — tarixiy fan sifatida talqin etish kerak, bu esa uning tarkibidagi tadqiqotlar tabiiy fanlar usullarini rad etmaydi. Ammo uning asosiy mohiyatida ijtimoiy fanlar va gumanitar idrok etish usullari ynaydi.

Gumanitar idrok etish — ilmiy idrok etishning alohida turi, boiib tabiiy fanlarga xshash rganilayotgan obyektga subyektning boshqacha munosabatini k zda tutadi. Gumanitar idrok etishning diqqat markazida buyumlar boiadi. Shuningdek, u quyidagicha izohlanadi. Shaxs emas, subyekt — obyekt emas, subyekt — subyekt munosabatlari boiadi deb ta'kidlaydi M.Vaxtinning fikricha, buyumni idrok etish va shaxsni idrok etish — ikki har xil narsalardir. Buyumni bir tomonlama subyektni oxirigacha idrok etiladi. Shaxs idrok etiluvchi sifatida idrok etish «aniqligini», talab etmaydi, balki «kirib borishni» talab etadi. Idrok etish — anglanganlik har doim ham ikki tomonlama harakat. Idrok etuvchi subyekt — idrok etiluvchi subyekt munosabatlari — dialogdan iborat. Dialog esa vaziyatda boiadigan k rinishlarinigina k rsatishni k zda tutmay, kontekstlari tugatilmas turlarida berilgan ma'nolarini ham ochib berishni k zda tutadi. Shuning uchun dialogning oxiri y q, chunki haqiqiy tushunish tarixiylik va shaxslashtirilgan. Bu holat gumanitar tushunchada aniqlik va tushunish k rsatkichlariga tabiiy fanlar k rsatkichlaridan farqli ziga xoslikni beradi.

Gumanitar idrok etishning aniqligi (identifikatsiya) bir xilligini aniqlashdan iborat emas, balki «begonani xuddi zinikiga xshatmay begonaligini» yengib tishdir, ya'ni idrok etuvchi va idrok

etilayotganning zaro bo liqligiga, kirib borganligi darajasidarf iboratdir.

Psixologiyada qitish xususiyatlarini tushunishda muhim b lgan gumanitar idrok etishning yana bir xislati bu psixologik idrok etishning prinsipial ravishda geterogenligidir va k p jihatdan rasmiylashgan faqatgiria ilmiy — nazariy, mantiqiy fikrlashni nazarda tutib qolmay, balki obrazli, badiiy, tasviriy, hayoliy, k rgazmali — amaliy fikrlashni ham k zda tutadi. Gumanitar idrok etish xususiyatlaridan kelib chiqib quyidagi tarzda psixologiya qitish maqsadlarini mutaxassis — psixologlar va pedagogik faoliyatida qitish tizimida psixologiyani rganuvchilar uchun ham belgilanishi mumkiri.

Psixologiyani qitishdan maqsad — odamlarning hayot faoliyatida ularning zaro aloqa munosabatlarini rnatish, bilish usullarini nazariy va amaliy egallab olishdir. Psixologik idrok etishning xususiyati bilim va harakatlari birligidan iboratdir. Shuning uchun ikki tomonga y nalgan ya'ni - ziga va boshqa odamlarga y nalgan harakatlari usuliga ega b lmagani nazariy idrok etish — bu ilmiy psixologik bilim emas, psixologik idrok etish va harakatlari usullari zini anglash birligiga erishish maqsadida amalga oshiriladi.

Psixologiya fanini qitish faqatgina boshqa odamlar xulqi va fikrlash usulini qayta zgartirish, balki zini qayta tashkil etish mahoratini egallashga ham y naltirilgan. Psixologiya qitish metodikasining maqsadi shaxsni idrok etish munosabatlari va ularni qayta zgartirish usullarining birlashib ketganligi bilan belgilanadi. Albatta, bu maqsadga butun boshqa maqsadlar tizimini amalga oshirish bilan erishiladi. Bundan tashqari, u insonparvarlik tarbiyasi maqsadlari - dunyoqarashni shakllantirish, jamiyat qurilishida shaxsning amaliy y nalganligi bilan bo liq mutaxassisni qitishning ancha dolzarb maqsadlari tizimiga kiritilgan.

Psixologiya kursining qitish vazifalari va tamoyili.

Psixologiya qituvchisi oldida har tomonlama muhim quyidagi vazifalar turadi:

1. Talabalarda — b lajak qituvchilarda - ilmiy dunyoqarash va shaxsning yuksak ma'naviylik sifatini tarbiyalash.

2. Talabalarda mutaxassislik y nalishini tarbiyalash: qituvchilik faoliyatiga qiziqishni, bolalarga muhabbat, bola shaxsi va uning psixologik xususiyatlarini shu bilimlarga asoslanib quvchilar shaxsini shakllantirishda faol ishtirok eta oladigan b lishi kerak.

3. Talabalarda psixologiyaning nazariy bilimlarini pedagogik amaliyotda qo'ilash mahoratini, quv — tarbiyaviy jarayonini va quvchi shaxsi shakllanishini kuzatishni rivojlantirish va tahlil qilish mahoratini stirish, shu asosda ularning hulqida, qitish ishlariga, rtoqlariga munosabatida namoyon boiadigan quvchilarning psixik

xususiyatlarining yuzaga kelishi va rivojlanish sabablari haqidagi xulosalar chiqarish mahoratini rivojlantirish.

Pedagogik institutlarning talabalari psixologiyada psixikaning haqiqatdan aks ettirishi mohiyati ularning reflektorlik asosi haqidagi asosiy qoidalarini zlashtirib olishlari, ularda ilmiy dunyoqarashni shakllanishining asosi bo'lib xizmat qiladi. Psixik hodisalar ularning rivojlanishi va zarabo liqliklarini krib chiqib talabalarni tanqidiy fikrlashga rganib qoladilar. Psixik hodisalarni t ri ilmiy tushunishga erishish orqali psixologiya qituvchisi talabalarga diniy, xurofotlardan, psixikani manfaatparastlik qarashlaridan ozod b lishiga yordamlashadi.

Psixologiya mash ulotlarida bayon etiladigan ilmiy qoidalar qituvchi tomonidan rasmiy e'lon qilinmasligi va talabalar tomonidan mulohaza qilmay t ridan-t ri qabul qilinishi kerak emas.

Psixologiya qituvchisi talabalarni fanning asosiy qoidalari haqiqiyiligiga ishonirishi uchun yetarlicha amaliy materiallarga ega b lishi lozim. Shu bilan birga nazariy qoidalarni t riligini isbot etuvchi va talabalarning inson psixikasi qonuniyatlarini chuqur tushunishlariga yordam beruvchi tajriba psixologik tadqiqotlarning aniq ma'lumotlarini tanlab olishi muhimdir.

Psixologiya qituvchisi talabalar va quvchilar olayotgan psixologik bilimlar abstrakt va rasmiy b lib qolavermasliklari, ularning b lajak pedagogik faoliyatlarida q llanma, ishonchga aylanishiga intilishi kerak. Bunday ahamiyatlilikni kasb etishining asosiy sharti inson z tajribasi orqali olgan bilimlarini tekshirib chiqishi, mustaqil ylab olishi, idrok etayotganini boshdan kechirishi va unga nisbatan z munosabatini aniqlab qolishi kerak. Aynan shuning uchun talabalarining mustaqil ishlari, inson psixik faoliyati haqida ma'lumotlar t plashlari, ularni tahlil qilish va tushuntirishlari uchun muhim ahamiyatga ega. Talabalarda ilmiy, nazariy-mustaqil materialistik dunyoqarashni shakllantirish uchun qituvchi zining psixologik bilimlariga hissiy munosabatini yaqqol ifoda etilganligi, bayon etilayotgan nazariy qoidalarini haqiqiyiligi, t riligiga ishonishi juda muhim hisoblanadi. qituvchining bunday munosabati talabalarda fanga qiziqishni oshiradi, psixologik bilimlarni egallab olish va ularni mustaqil kengaytirishga intilishlariga sabab b ladi. qituvchi fanning zamonaviy holatini va hozirgi davrda psixologik tadqiqotlardan t la xabardor b lishi, quvchilarda yuzaga keladigan savollarga javob bera olishi muhimdir.

Talabalarda dunyoqarashni shakllantirish b lajak qituvchi shaxsining ma'naviy xislatlarini tarbiyalash bilan uzviy bo liqdir. Shaxs muammosi psixologiya kursida markaziy rinni egallaydi. Shaxsning shakllanishi jarayonida barcha psixik hodisalar yuzaga keladi va shaxs

yaxlitligi k rinishi sifatida qaraladi. Psixologiya talabalariga inson ichki dunyosi ya'ni y nalganlik, xarakteri, qobiliyatining shakllanish sharoitlari haqida ma'lumotlarni beradi. Psixologiya fanidan talabalar har bir quvchining shaxs xususiyatlarini, uning qiziqishlari, ishtiyoqlari, qobiliyatlarini bilib olib ularga t ri ta'sir k rsatadilar. Psixologiya fani shaxsni rganishga qaratilganligi talabalarda insonning ichki dunyosiga qiziqish, uning mohiyatini bilib olishga intilishi, boshqa odamlar va zining shaxsiy psixik xususiyatlarini tushunishga chorlaydi, z xotirasi, diqqati, irodasi, xarakterining sifatlarini bilib olishga intilish va ularni takomillashtirish quvchilar va talabalarda z- zini anglashning shakllanishida katta ahamiyatga ega. Talabalarining inson ichki dunyosiga qiziqishlaridan mohirona foydalanib, psixologiya qituvchisi ularga zlarida ijtimoiy qimmatga ega b lgan sifatlarini tarbiyalashda jamiyat oldidagi mas'uliyatlarini his etishga yordam beradi va shu orqali z- zini tarbiyalash vazifasini q yadi.

z- zini tarbiyalash vazifasi talabalarining kasbiy y nalishlari shakllanishi bilan uzviy bo liqdir. Bu tushunchaga z kasbiga qiziqish, yaxshi qituvchi b lib yetishish va il or qituvchiga xos b lgan xususiyat va qobiliyatlarni zida tarbiyalashga intilish kiradi.

Il or qituvchilarning ishi bilan amaliyot qituvchisi rahbarligi ostida maktabda olib boriladigan kuzatishlar yordamida tanishish, ularning pedagogik mahoratlari mohiyatini tahlil qilish, pedagogik adabiyotlarni rganish talabalarga pedagogik faoliyatda hamma mohir — qituvchilarga xos shaxsning ijobiy sifatlarini egallab olishga imkon beradi.

Har qanday kasbda b lganidek, b lajak qituvchilar pedagogik faoliyatda zarur b lgan bilim, mahorat va k nikmalarni egallab olishlari kerak. Psixologiya qituvchisi talabalarni maktabda quv — tarbiyaviy ish sharoitida bolalarni kuzatishga, ularni z kuzatishlarini tahlil qilishga rगतadi, kuzatish jarayonida ularda paydo b lgan savollarga javob topishga yordam beradi. Kuzatishlar davomida talabalarda shunday savollar paydo b ladiki, ularga faqatgina psixologik qonuniyatlarni bilgan holdagina javob topish mumkin. Bu esa ularni psixologik adabiyotlarni mustaqil rganishga undaydi va shu orqali psixologik bilimlar t plash talabini yuzaga keltiradi.

Talabalarni kuzatish va z- zini kuzatishlarini anglab olishlariga rगतish uchun psixologiya qituvchisining zi kuzatishni bilishi, quvchilarning xulq-atvori psixologik hodisalarni tahlil qilishi va umumlashtirishni bilishi kerak. Psixologiya qituvchisi z oldiga q yilgan vazifani bajarishi uchun dars tish metodikasini yaxshi egallab olishi kerak. Psixologiyani qitish metodikasini qitishning alohida usul va usublarini rganibgina qolmay, balki qituvchiga

quv fanida eng asosiy mazmunini ajratib ko'rsatishda, psixologik hodisalardan eng ishonchlilarini, pedagogik ahamiyatlilarini tanlab olishga yordam beradi. Metodik qo'llanmalar psixologiya qituvchisiga psixologiya fani asosida qanday asosiy qoidalar yotishini, butun materiallarni qaysi tartibda bayon etish kerakligini tushunib olishga yordam berishi kerak.

Psixik hodisalarni ilmiy tushuntirish quyidagi qoidalar asosida qurilishi kerak:

1. Barcha psixik hodisalar psixologiyada haqiqatni aks ettirish sifatida qaraladi. Faoliyat jarayonida dunyoni aks ettirib, inson atrof dunyodagi predmetlar va hodisalar haqida bilim oladi. Haqiqatni aks ettirish faol xarakterga ega bo'ladi, chunki ular atrofni o'zgartirib va qayta tashkil etish uning faoliyati jarayonida sodir bo'ladi. Insonning hamma idrok etganlari uning individual xususiyatlari, ta'lim plagan tajriba va bilimlarida aks ettiradi. Psixik faoliyati jarayonida inson ongida obyektiv dunyoning subyektiv obrazi shakllanadi.

2. Psixika alohida usulda tashkil topgan materiya — miyaning xususiyatidir. Ilmiy tadqiqotlar ma'lumotlari, klinik kuzatishlar bu qoidaning ta'lim riligini tasvibsiz isbot etadi. Psixik hodisalar asosida tashqi muhit ta'siri ostida yuzaga keladigan miyaning reflektorlik faoliyati yotadi. Bu ta'sirkorsatish miyada qozalish va sekinlashish nerv jarayonlari, nerv aloqalari namoyon bo'lishi bilan bog'liqdir. Miyaning reflektorlik faoliyati tashqaridan ta'sirkorsatishga organizmning javob qaytarishini (ta'sirini) ta'minlaydi. Miya retseptorlariga keladigan javob ma'lumotlar ta'sirlanish samaraliligini belgilaydi. Javob afferentatsiyasi mavjudligi hisobiga inson va hayvonlarning organizm faoliyatini o'z boshqarishi mumkin bo'ladi. Bu boshqarish faqatgina tashqi ta'sirlar bilan belgilanmay, ilgari ta'sirlar natijasida miyada tashkil bo'lgan nerv aloqalari tizimi bilan ya'ni inson va jonivorlarning oldingi tajribalari bilan ham belgilanadi. Harakatlar natijalari odamning oldingi tajribasiga mos kelishi bu harakatning bajarilishini ta'minlaydi. Psixikaning boshqaruv roli tizimining tuzilishi va vazifasi murakkablashib borishi evolutsiya jarayonida oshib boradi.

3. Insoning barcha psixik faoliyati sabablarga asoslangan bo'ladi. Ularning tashqi muhit ta'siri va bu ta'sirkorsatishlarga javob qaytaruvchi shaxsning ichki holati bilan yuzaga keladi. Insoning fikri va sezgilari, uning hamma harakatlari va ishlari oldingi hayoti, atrof sharoiti va tarbiyasi bilan bog'liq bo'ladi. Ularni tushuntirish uchun uning harakatlari sabablarini bilish kerak. Ularni yuzaga keltiruvchi sabablar, inson qanday sharoitlarda tug'ganini, uni qanday odamlar tarbiyalaganini, ular bilan munosabati qandayligini bilish kerak.

quvchilarga ta'sir k rsatish uchun qituvchi ular rivojlanish tarixini ham bilishi muhimdir.

4. Barcha psixik hodisalar ularning rivojlanishi bilan rganiladi. Bu qoida hayvonlar psixikasi taraqqiyotiga, inson onging tarixiy rivojlanishi va bola psixikasining rivojlanishiga daxldordir. Rivojlanish har doim ham sifat zgarishlariga, yangiliklarga olib keladi. Misol uchun insonning kuzatuvchanlik, tasawuri kuchi va aniqligi, fikrlashi chuqurligi va tkirligida yangi, murakkab insoniy oliy hissiyotlar yuzaga keladi va rivojlanadi, ya'ni — vatanparvarlik, burch hissi, ehtiyotkorlik va boshqalar. Shaxsning yangi xislatlari amaliy faoliyat jarayonida, boshqa odarhlar bilan munosabatlarda yuzaga keladi va shakllanadi. Masalan, idrok etish jarayonida kuzatuvchanlik rivojlanadi. Fikrlash malakalarini shakllantirish orqali masalalarini hal etib inson fikrlash operatsiyalarini egallaydi, analiz va sintez, solishtirish va umumlashtirish, mavhum fikr yuritishni bilib oladi. Faoliyat davomida insonning aqliy qobiliyati rivojlanadi. Rivojlanishda murakkab irodaviy harakatlari ham takomillashadi — bola harakatlari asosida yotuvchi tushunarsiz istaklar kattalarda maqsadga muvofiq faoliyatning anglab yetilgan sabablariga aylanadi. Irodaviy xislatlari — qafiylik, dadillik, tashabbuskorlik — faqatgina irodaviy harakatlarni bajarish jarayonidagina rivojlanadi. Shaxsning psixik rivojlanishi sabablari bolaga q yiladigan talablar uning hayoti va faoliyati va uning imkoniyatlari rtasida yuzaga keladigan qarama-qarshiliklardan iborat, ya'ni uning rivojlanishida erishilgan bosqichi bu talablarni qoldira olmasligi bilan bo liq.

5. Insonning psixikasi uning faoliyatida namoyon b ladi va shakllanadi. Inson fanlarni, ularning xususiyatlarini, ular rtasidagi bo liqliklarni faqatgina ularga ta'sir k rsatibgina bilib oladi. Faoliyatda inson boshqa odamlarni va zini bilib oladi. Faoliyatning ziga xosligi va uni muvaffaqiyatli bajarish talaba shaxsning har tomonlama rivojlanishiga ta'sir k rsatadi.

6. Har bir psixik hodisa uning yaxhtligida rganilishi kerak. Inson psixologiyasi yaxlit shaxs psixologiyasidir. Shaxsning ziga xosligi, uning y nalganligi, bilimi, hayot tajribasi psixik jarayonlarning ziga xosligini kasb etadi. Hayratlilik xislati k plab psixik jarayonlarni tib borishi xususiyatlariga ta'sir k rsatadi. Faoliyat jarayonida shakllangan shaxsning psixik xislatlari, jarayonlari vaqt tishi bilan z ta'sirini k rsatadi, ularning xarakterini zgartiradi, insonning harakatlarini belgilaydi. Bundan k rinadiki shaxsning hamma tomonlari zaro bo liqdir. Shaxsning y nalganligi uning faoliyati sababi, maqsadga muvofiq harakatlariga, qobiliyatiga bogiiq boiadi. Shaxsning y nalganligining zgarishi va uning sezgilari mazmuni yangi talablar va qiziqishlarining yuzaga kelishi bilan bogiiq.

Diqqatning shakllanishi inson xarakteridagi irodaviy xislatlarning shakllanishiga bo'liq b' ladi.

7. Nazariy psixologik bilimlarini amaliy pedagogik faoliyati bilan bo'liq b' lishi kerak. Pedagogik institutda psixologiya fanidagi asosiy rinlarni umumiy, yosh va pedagogik psixologiya sohalari egallaydi. Bolalik va smirlik psixikasi xususiyatlari va uning rivojlanish qonuniyati bilimlari inson faoUyati umumiy psixik qonuniyatlari haqidagi bilimlar asosida beriladi. Bolalarning psixologik xususiyatlarini rganish ularning yuzaga kelishi va rivojlanishi sabablari, shartlarini aniqlash bilan bo'liq b' ladir.

Yosh psixologiyasi kursida bdla shaxsining psixologik xususiyatlarini rivojlanishining asosiy y naliqlari va istiqbollari rganiladi. Uning shaxsini shakllanishiga bolalar va smirlar faoliyati va hayot tarzini tashkil etuvchi kattalarning unga maqsadga muvofiq ta'sir ahamiyati aniqlanadi. Psixikaning rivojlanishi mohiyatini tushunish uchun individual psixologik xislatlari shakllanishini kuzatish kerak. Bu xislatlarning t plami bola shaxsi psixologik k rinishini belgilaydi. Shuning uchun yosh psixologiyasini rganishda shaxsiy yondoshish b' lishi kerak.

Pedagogik psixologiya kursida ta'lim ta'siri ostida psixikani yangi jabhalarini shakllanish sharti va omillari rganiladi. Bu jarayonlarda bilimlarni mahorat va k nikmalarni egallab olish qonuniyatlari, individual farqlari, quvchilarda faol mustaqil ijodiy fikrlashni shakllanish qonuniyatlari rganiladi.

Agarda psixologiya kursi pedagogik quv yurtida ana shunday tamoyillar asoslarda qurilsa u quvchilarga, talabalarga psixologik bilimlarning amaUy hayotiy ahamiyatini tushunishga yordam beradi va boiajak qituvchilar shaxsi shakllanishining muhim sharti boiib qoladi.

Psixologiya fanini qitishda samaradorligini oshirishning ba'zi y Uari va vositalari. Hamma didaktik tamoyillar orasida yaqqol k rgazmalilik tamoyili alohida ahamiyatga ega, uning asosida idrok etish jarayonida ma'um hissiyotlilik va mantiqiylik nisbatlari yotadi.

Idrok etish aniqlikni (predmetni, hodisani) his etish va qabul qilishdan boshlanadi va undan umumlashtirish va ajratib olishga yordam beradi. Psixologik tushuncha — bu psixik hodisalarning muhim belgilari haqidagi umumiy bilimlardir. Bu bilimlar odamlarning psixik faoliyati turli faktlarni idrok etish asosida yuzaga keladi. bu faktlarni tahlil qilish muhimlarini, ularning barchasi uchun umumiyliklarini topib, ular asosida psixik faoliyatning qonuniyatlarini rgatish imkonini beradi. Pedagogika instituti talabalari psixik bilimlarni egallab borish jarayonida k pincha umumiy psixologik qonuniyatlarda namoyon boiadigan aniq psixik hodisalar haqidagi

yaqqol tasawurlar bilan nazariy qoidalarni bog'lashni bilma Psixologiya qituvchisi turli xil k rgazmaliliklarni q llash talabalardan nazariy bilimlar mohiyatini aniqlashtirishga va rtasidagi zaro umumiylikni topishga rगतadi.

K rgazmalilik talabalarining zlashtirayotgan psixologik ti chalarini jonli, aniq mazmun bilan toidirishga, odamlarning faoliyatlarida alohida faktlarni, umumiy qonuniyatlarni k yordam beradi.

qituvchi foydalanishi mumkin boigan k rgazmalilik vosita" quyidagilardan iborat. Psixologiya kursida iloji boricha namoyish et tajribasidan k proq foydalanish kerak. Talabalarda eng yorqin va jo tasawurlar psixik faoliyat tashqi k rinishlarini zlarini k rganlari yuzaga keladi, masalan, psixologiya b yicha mash ulotlarda taj- tkazish, bunda ular zlarini bevosita ishtirok etadilar.

Psixologiya mash ulotida tkaziladigan tajribalar zining vazifi b yicha ilmiy tajribalardan tubdan farq qiladi. quv tajribasur maqsadi — psixik hodisalarni tekshirish emas, ilmiy tadqiqotlar natij boigan nazariy qoidalarni tushuntirishdan iborat. quv tajribasi ilmi. tajribadan tkazilish usuli bilan shuningdek, olingan natijalarni izohlash b yicha ham farq qiladi. Psixologiya mash ulotida sinaluvchilarga ta'sir k rsatishni hisobga olmay tkazilgan tajriba asosida uning psixikasi u yoki bu xususiyatlari haqida xulosa chiqarish mumkin emas. Misol uchun ularning diqqati xususiyatlari yoki xotira; sifati haqida.

K rgazmali tajriba qituvchi tomonidan turli maqsadlarda tkazilishi mumkin. U nazariy qoidani zlashtirishning boshlan ich , bosqichi boiib xizmat qilishi mumkin. Misol uchun, yaxshi eslab qolishni sharoitlar masalasini k rib chiqishda qituvchi talabalar oldiga savol q yadi «qanday sharoitlarda eslab qolish yaxshi boiadi?». Bu savolga javob topish uchun tajribalar tkaziladi. Har bir tajribada eslab qolish natijasini tahlil qilib, talabalar aynan shu aniq holatda nimani eslab qolishga yordam berganini aniqlaydilar idrok etayotgan qismlar rtasidagi ma'noli bogiiqliklarni aniqlash, tekshirilayot- ganlarning eslab qolganlariga faol munosabatlari va boshqa shartlar. K rgazmalilik tajribasi qituvchi bayon etgan nazariy qoidani t riligini isbot qilishga yordam beradi. Misol uchun, sintez bu boiaklarni ular rtasidagi bo liqliklar asosida yaxlit yagona birlashtirish ekanini isbotlash uchun: qituvchi doskada hamma harfiarni adashtirib yuborilgan (anagramma) s zni yozadi va quvchilardan bu s zni qishni s raydi.

Tajriba nazariy qoidani tushuntirishga xizmat qilishi mumkin. Masalan, qituvchi diqqat xususiyatlari haqida gapirar ekan diqqatni taqsimlash odamning bir vaqtda bajarilayotgan harakatlaridan birini

i bilgandagina mumkinligi qoidasini bayon etadi. Bu qoidalar ikki liyat rtasida, ulardan biri unga yaxshi tanish b lgan faoliyatlar Itasida diqqatini taqsimlashni talab etuvchi tajriba bilan tUlhuntiriladi.

Tajriba tkazishda qituvchining s zlab tushuntirishi muhim rin egallaydi: ular tajriba maqsadlarini aniqlaydilar va tushunarli Ifoda etadilar, olingan natijalarni tahlil qilish, asosiy k rsatish vositasi hlsoblanadi.

Tajriba yaxshi tishi uchun uni olib borishda quyidagi metodik qoidalarga rioya qilish kerak.

Tajriba oddiy b lishi, oson tkaziladigan va k p vaqt talab etmaydigan b lishi kerak. Talabalarda tajribaga jiddiy munosabat yaratish kerak. Bunday munosabat yaratish uchun esa qituvchi Injribaga yaxshi tayyorlanishi, uni tkazishda hamma tomonlarini ylab chiqishi, talablarga aniq k rsatmalar berishi kerak.

Tajriba aniq maqsadga y nalganlikka ega b lishi kerak. Talabalar nima uchun tajriba tkazilayotganini, qanday nazariy qoidani tasdiqlashi, qaysi savolga javob berishni bilishlari kerak.

Tajribadan olingan natijalarni chuqur tahlil qilib chiqish muhimdir. Agarda qituvchi bu ishni bajarmagan b lsa yoki yuzaki tahlil qilib chiqqan b lsa, tajriba kerakli samarani bermaydi. Tahlil qilishda tajriba boshlanishida q yilgan savolga aniq javob olish, uning sabablarini va bu qanday natijalarga olib kelish shartlami ochib berishi kerak. K rgazmalilik vositasi sifatida qituvchi talabalar tkazgan kuzatishlari jarayonida olingan psixologik faktlardan foydalanishi mumkin. Ammo faqatgina maqsadga muvofiq va yaxshi tashkil etilgan kuzatishgina kerakli natijani beradi. Kuzatishning vazifalari aniq, yaqqol, aniqlovchi va kuzatish obyektini chegaralovchi b lishi kerak.

Metodik jihatdan kuzatishlar natijalarini darhol tahlil qilishga, kuzatilgan faktlarni umumlashtirishga kirishganlari juda muhimdir. Kuzatishga misol sifatida, bolalar diqqatining dars paytida xususiyatini talabalar kuzatib, diqqati qachon mustahkam b lganini, qachon chal iganini qayd etib, bu faktlarni dars mazmuni va qituvchi quvchilarning diqqatini jalb etish uchun foydalangan vositalari bilan solishtiradilar.

Kuzatish jarayonida talabalarda yuzaga kelgan savollar ularga ilmiy adabiyotlardan javob izlashga b lgan ehtiyojini uy otadi. Bu psixologik bilimlarni chuqur zlashtirishga va idrok etish jarayonini rivojlantirishga yordam beradi.

quvchilarni muntazam kuzatish odatda, pedagogik amaliyot davrida olib boriladi va natijada, ma'lum quvchiga psixologik — pedagogik tavsifnoma tuziladi. Kuzatilgan faktlar kuzatuv kundaligida qayd etilib boriladi va muntazam rganilib boriladi.

Tasvifnomada quyidagi savollarga javoblar b lishi kd kuzatilayotgan quvchining oilasi qanday, ular rtasidagi o munosabatlar quvchining oiladagi yashash sharoiti qanda quvchining quv ishlari qanday tashkil etilgan, uning qi munosabati, qaysi fanlarga qiziqadi va nima uchun, bolaning vazifalariga munosabati qanday? quvchining quv faoliyati namoyon b ladigan qobiliyatlari (uning diqqati, xotirasi sifa tasawuri, nutqi, fikrlashi) uning sabablari, ayratlilik xususiyal k rinishi.

Kattalarga, rtoqlariga, z- ziga munosabatlari (quvchinin#! xushmuomalaligi, uning jamoadagi rni, tortinchoqmi yoki erkin, ishonchlimi?).

quv ishlarida namoyon b ladigan quvchining ayratlilik^ xislatlari va xarakteri (mehnatsevarlik, aniqligi, mas'uliyatligi, < qat'iyligi, kamtarligi va boshqalar).

O'tkazilgan tajribalar, kuzatishlarning natijalari bu quvchiga individual yondoshishda foydalanilishi va unga tarbiyaviy ta^sir¹ k rsatishning t ri usulini tanlashga imkon berishi kerak.

Bolalarning teatr yoki kinofilmni idrok etishlarini kuzatish. Bu kuzatishlar bolani teatrni idrok etish xususiyatlarini aniqlashga, sodir b layotgan hodisani tushunish uchun idrok etilayotgan hissiy munosabatni yuzaga keltirgan bolaning ichki faolligi ahamiyatini aniqlashga yordam beradi. Buning uchun teatr boshlanishidan oldin talabalar quvchilardan roman haqida ularga nimalar ma'lumligini, uni qiganlarmi yoki teatrda k rganlarini bilib olishlari kerak. Teatr davomida butun tomoshabinlarni va z yonilardagilarni kuzatib boradilar. Teatrning tomoshabinlarda k proq jonlanish uy otgan joylarini belgilab borish kerak. Tanaffus paytida bolalarga beriladigan savollar, fikrlar, gaplardan ularning teatrni qanday tushunayotganlarini, hodisalar va qahramonlarni qanday baholayotganlarini bilib olishlari kerak. Tomoshabinlar bilan bu suhbatlar va kuzatishlar bolalarning ishtirok etuvchilar va ularning harakatlariga munosabatlari zgarib borayotganini, roman mazmunini qanday tushunganliklarini bilib olishga, qanday tuy ular paydo b lganini bilishga yordam beradi. Teatrni tomosha qilgandan s ng sinfdagi uni muhokama qilishni tashkil etish kerak.

Pedagogik amaliyot paytida darslarda albatta, ishtirok etish kerak va ularni keyin psixologik tahlil qilish kerak. Darsni psixologik tahlil qilish metodik tahlil qilishdan farqli unda qituvchining u yoki bu metodik uslublarigina baholanmay, balki quvchilarning darsga e'tiborliliigi sabablari ham aniqlanadi, qituvchining tushuntirishlarini quvchilar qabul qilishi va tushunishi chuqurligi va t riligi aniqlanadi. Darsni tahlil qilib borib uning rivojlantiruvchi tomonini

k rishga, dars mazmunida aynan qaysi jihatlar qituvchining qaysi harakatlari bolalarda qiziqishni rivojlanishiga, ularning fikrlashida, nutqida, idrokida va hissiyotlarida yangilik paydo b lishiga sabab b lganini, darsda qanday mahoratni egallaganliklarini aniqlashga harakat qilish kerak. qituvchining muvaffaqiyatli yoki muvaf-faqiyatsiz ishlarining psixologik sabablarini ochish muhimdir.

zini kuzatish ma'lumotlaridan ham talabalarda psixik hodisalar haqida aniq tasavurlarni yuzaga keltirish uchun foydalanish mumkin. Psixologiya qituvchisi yoshlarning boshqa odamlarni va zining ichki dunyosiga kirib borish orqali qiziqishlari doirasini aniqlash kerak va zini tutishni t ri tashkil etishga yordam berishi kerak. Eng awal talabalar zini tutish maqsadini bilib olishlari kerak - z xotiralari xususiyatlarini rganish, diqqati, xarakterini bilib olib keyinchalik bu k rsatikchlardan zini tarbiyalashda foydalanishi kerak.

Psixologiya qitish jarayonida quyidagi tasviriy vositalardan keng foydalanish mumkin — fotosurat, suratlar, jadvallar, sxemalar, chizmalar, grafiklarni, namoyish etish mazmunini, nazariy qoidalarni aniqroq aks ettirishi kerak. Fotografiya va reproduksiyalardan «Diqqat», «Hissiyot», mavzularini rganishda foydalanish mumkin. «Tasavur» mavzusi bilan ishlashda bitta mavzuga bir necha rassomlarning suratlaridan foydalanish mumkin. Ularni zaro taqqoslab va badiiy asar matni bilan solishtirib muallif k rsatgan tasvirlash asosida rassomlar tasavurida obrazlar paydo b lishini, bir-biridan farq qilishni yaqqol k ramiz. Jadvallar, sxemalar, grafiklarning fotosurat va suratlaming ustunligi shundan iboratki, ularning yordamida hodisalar, ulardagi zgarishlar bo liqliklarni yaqqol k rsatish mumkin. Misol uchun, jadvalda bolaning yoshiga qarab eslab qolish jarayonini zgarishi dinamikasini k rsatish mumkin. Sxemada faqatgina asosiylari k rsatiladi va talabalarda psixik hodisalar haqida umumiy tasavurlar yaratishga yordam beradi. Misol uchun, analizatorlar tuzilishi sxemasida hamma analizatorlar uchun umumiy b lgan anatomik tuzilishi, vazifalarini k rsatish mumkin.

Talabalarning idroki ular k rayotgan illustratsiyalarni nazariy qoidalar bilan bo lab ulaming asosiysini, muhimligiga qarab y naltirib boshqarib borish kerak. Talabalar zlari buni tushunib va zlari asosiysini ajratib oladilar, deb ylash kerak emas. Misol uchun, turli k rinishni chal ituvchi tasvirli jadvalni namoyish etib, talabalarga qabul qilishda yuzaga keladigan xatolar sabablarini k rsatib berish, har qanday illuziyada uning yaxlitligi, insonning undagi ilgariqi tajribasi, uning idrok etishi munosabati kabi idrok xususiyatlarini mavjudligini tushuntirib berish kerak. Agarda ana shunday tushuntirish berilmasa, idrok qilishning xususiyati sifatida illuziya haqida talabalarda xato tushuncha paydo b lishi mumkin. Lekin

mash ulotlarni illustrativ materiallar bilan **haddan tasbqari t knrib** yuborish ham kerak emas. Ushbu psixologik **tushunchba buan bo nq** b lganlari bilan cheklanish maqsadga **muvoqiq b ladL**

K rgazmalilik vositalaridan yana bhi **kinofibn hisoblanadL** Kinofllmning boshqa k rgazmali **vositalardan ustunbgi**, uning dinamikligidir. Filmlarda hodisa va **harakatlanu k rsatib** beiaduar, ulardagi zgarishlar jarayoni **yaqqol k rinadi**, bular statistik k rgazmalilikdan iborat emas.

Mustaqil ishlarda va ma'ruzalarda **talabalarga flnuv tadqiqotlar**, pedagogik amahyot, hayotda va badiiy **adabiyotlaidagi faktlari bilan** duch kelishiga t ri keladi, **ular psixologtk tushunchalarai** aniqlashtirish uchun s zli **k rgazmalar vositasi sifatida xizmat qOadL** Bu faktlarning hammasi ham **talabalar bevosita qabul qumayduar**, ba'zilarini s zli ifoda etib berish talab **etiladL** Psixologik tadqiqotlar juda k p amaliy materiallarga ega, **ulardan psixologiya qituvchisi** psixika qonuniyatlarini **tushuntirib berishda foydalanishi** mumkin. Mash ulotda foydalaniladigan **hanuna psixik faofiyat faktlari** qituvchi tomonidan chuqur rganilib **chiqflgan b fishi kerak**. Amaliy faktning tahlil qilinishi birinchi **navbatda bu fakldan lunumiy** psixik qonuniyatlarni ajratib olishga qarauladi.

Psixologiya o'qituvchisining **ishlarining muhim tarkibiy qismi** talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish **hisoblanadL** Mustaqil ishlar bu talabalar oldiga ulami yechish **y llari va vositalarini** mustaqil izlashi talab etuvchi masalalar **q yish orqali ularning tdrok** etish faoliyatlarini faollashtiradi, ularni **yanada maqsadga intilishini** kuchaytiradi. Natijada, **talabalarda bilimlarga talab oshadi**, psixologiyaga qiziqishlari rivojlanadi va **bilimlarini chuqurlashrinish** hamda kengaytirishga intiladi.

Turli xil mustaqil ishlar davomida **talabalar psbdk hodisalar haqjda** tasawurlarini boyitadilar, psixologik **bilimlarini amalda q uashga** rganadilar. Psixologik mazmundagi **maqolalardan referatlar yozish** ham talabaning ilmiy faoliyatlaridan **biridir**. Psixologrya qituvchisi alohida mavzular b yicha ularni **talabalar mustaqil ishlab chiqishlari** uchun ba'zi savollarni ajratib k rsatishi **munddn**. Bu savoOami yechimini topish uchun mustaqil qishga **zarur b lgan adabryotlarni** tanlab, alohida talabalarga mavzu b **yicha referat yozishni topshiradi**, ularga qiganlarini tushuntirishga **yordam beradi**, asosiy fikrlarni qisqacha ifoda etib beradi.

Referat psixologiya mash ulotlarida **muohkama etOadi** va qituvchi rahbarligi ostida talabalar **xulosalar chiqaraduar**. Kursning alohida mavzusi b yicha illustrativ **materiallar tanlash o'qituvchining** topshiri i b yicha tajribalar mustaqil **ravishda fotosurauar, suratlar**,

badiiy, asarlardan lavhalar t plab ulardan psixologiya mash ulotlarida qituvchi tomonidan foydalanilishi mumkin.

quvchilaini kuzatish va zini zi kuzatish.

Bolalaming quv faoliyati, ulaming hulqini turli vaziyatlarda kuzatib borish, **kiizatishlar** natijalarini tahlil qilib, talabalar qituvchiga zaiur b lgan mahorat va k nikmalami egallaydilar. **Kuzatishlar jarayonida ularda** savollar yuzaga keladi. Bu savollarga javoblar izlash talabalarni **kitobga** murojaat etishga, ylashga majbur etadi. **Bolalar harakatlarini,** ularning qoloqligi sabablarini tushunthishga intflib,' talabalar psixologiya mash ulotlarida olgan bilimlaridan foydalanadilar, ularning hayotiy, amaliy ahamiyatini tushunib yetadflar.

O'qituvchining maslahati bilan kuzatayotganlarini yozib beradilar z **kechmmalarini, fikr,** harakatlarini, zlarini kuzatish ma'hnnodarini tahlil qilib, **talabalar** ularda u yoki bu narsalami sezish va harakauami kctirib chiqargan sabablarini aniqlashga intiladilar, z xaraktedarida odamlarga munosabatlaridagi zgarishlarni kuzatadilar.

. **Badny adabiyot asarlari va** biografik materiallarni tahlil qilish. **Badiiy asar qahramoni,** bolaligi tasvirini, biografik ma'lumotlar, **materiaHar kimdaliklarini tahlil** qilib, talabalar undan bola va smir shaxsining shakllanishi qonuniyatlarini namoyon b lishi bilan bo liq aniq faktlarni topadilar.

Psixologik tajriba tkazish. Psixologiya fanining k plab mavzulariga oddiy, oson amalga oshiriladigan tajribalarni tanlab olish raumkin. Ulami talabalar **zlari** bajarisruari mumkin. Talabalarga tajriba tkazishni topshirib, psixologiya qituvchisi ular oldiga aniq maqsadni q yishi, uni tkazishga doir aniq k rsatmalar berishi, talabalarga tajriba natijalarini tahlil qUib chiqishga va xulosa chiqarishga yordam berishi kerak.

Pwwilwpcf kttalani q flashni talab etuvchi savollar — masalalar. Agarda tahhalar **psixik faoliyat** va uning namoyon b lishining alohida faktlari, umumiy qonuniyatlarini izlab, topa olishni rganib olmasalar, ularning xotiralarida uzoq muddat saqlab qola olmaydilar, shuningdek, **psixologik bflimlar** rasmiyigicha qoladi. Masalalarni tuzishda **psixologrya qituvcbjsi ulaming** pedagogik faoliyati davomida yuzaga kelishi mumkin b lgan savollardan foydalanishi kerak. Bu savollarni talahalar oknga yangfliklami tushuntirishda q yish mumkin. Ular talabalaming mustaqil ishlari uchun berish mumkin. Ular jamoa b lib muhokama qflib javoblar olgani yaxshi natija beradi. U holda ham bu holda savoQarga javoblarni muhokama qilish va t ri xulosani izlash albatta, bajarifishi kerak. Masalan, moslashish kabi sezgi qonuniyatini tushuntirib, talahalar oldiga shunday savol q yish mumkin: «Nima uchun o riqqa moslashish b lmaydi?». Bu savolga javob berish uchun

o'riq hislarini signal sifatidagi ahamiyatini aniqlab olish kerak. savolga javob talabalarga organizmning muhitga moslashishi jarayoni sezgilarning biologik ahamiyatini tushuntirishga yordam beradi.

Psixologik bilimlarning kengayishi va chuqurlashishiga psixologiyada b' yicha auditoriyadan tashqari mash ulotlar yordam beradi. Auditoriyadan tashqari mash ulotlar davomida talabalar kitob biK jiddiy ishlash mahorati va k'nikmalarini egallaydilar, oddiy kuzatishl' va murakkab boimagan tajribalar tkazishga r'ganadilar. Auditoriyadan tashqari ishlar, jamiyat tomonidan q' yiladii savollarga mustaqil javoblar izlash talabini kuchaytiradi.

Savol va javob kechalari. Ana shunday kechalar auditoriyadan tashqari ishlarni boshlashda foydali, chunki **talabalaf** savoUariga **javob** berib, psixologiya qituvchisi shu bilan psixologiya sohasida chuqur ishlash kerakligini k'rsatadi va shu maqsadda t'garak tashkil etishni taklif etadi. TalabaJaraL yozma **holda bergaa wvollarlat. ejdindao** guruhlariga ajratib olisn maqsadga muvofiqdir. Bu' savollarning ba'zilariga qituvchining topshiri i va yordami bilan talabalar zlarini tayyorlashlari mumkin.

Psixologik t'garak. T'garakda ishtirok etib talabalar ma'ruzalaf va referativ axborotlar berishlari mumkin. Hisobot va axborotlar mavzulari psixologiya kursi dasturi mavzularini takrorlamasligi kerak. Ularda dasturga kiritilmagan, lekin talabalarning turli hayotiy faktlar bilan duch kelganlarida ilmiy tushunchaga ega b' lmagan va shuning uchun k' pincha not'ri talqin etiladigan savollarni yoritish kerak. Bularga misol qilib, shularni k'rsatish mumkin: «Tush va tush k' rish», «Ta'sir k'rsatish, zini ishontrish va gipnoz», «Psixikaning sirli hodisasi», «Shaxs va aql», «Hayvonlar aqlari». T'garaklarda misol uchun, ana shu savollarni q' yish va muhokama qilish mumkin:

- psixikaga doir materialistik va idealistik qarashlar;
- oliy nerv faoliyati fiziologiyasi b' yicha yangi ma'umotlar;
- ijodiy faoliyat psixologiyasi (bu savol yoshlarni har doim qiziqtirib kelgan);
- tibbiyot psixologiyasi masalalari (bu yerda, inson psixikasi psixologik z'garishining ba'zi ko'rinishlarini k'rib chiqish mumkin);
- shaxs irodasi va xarakteri shakllanishi bilan bo'liq savollar.

T'garakda ishlashga qiziqish odatda, xotirjam erkin vaziyatda psixologiyaga doir savollari, talabalarni qiziqtirgan muammolar, ularga yangi bihmlar beradigan masalalarni r'ganib chiqish bilan yuzaga keladi. Talabalarning hisobotlarhu muhokama qilish jarayonida yangi savollar paydo b'ladi, ular t'garakning keyingi mash ulotlarida muhokama qilinadi. Shu bilan birga bahslashishdan qochish kerak emas. Ba'zi savollarni bilib turib muhokamaga q' yish kerak. Bunday tortishuvlar talabalar himoya qilayotgan qoidalarni mustaqil ravishda

chuqur riganib chiqishni talab etadi. Tortishuvlar aqlning tanqidiy[^] va tkirligini rivojlanishiga yordam beradi, shuningdek, kichiklar murojaat etish, q yilgan savolga javob izlash, muammoni isbot oji* taqqoslash va muhokama etishga chorlaydi. Lekin bahslashuvga yaxshi tayyorlangan boiishi, bahs ishtirokchilari esa z chiqishlarini dinda^{ll} tayyorlashi kerak.

Uchrashuvlar — kechalari. Bu uchrashuvlar eng yaxsh qituvchilar, bolalar uchun teatr q ygan rejissyorlar bilan, bolalar qonunbuzarliklari bilan shu ullanuvchi prokuratura xodimlari bilan b lishlari mumkin. Bu uchrashuv kechalari ham dinda^{ll} tayyorlanadi. Muhimi talabalarni qiziqtiradigan savollarni belgilab olin kerak. Suhbat mazmuni bola shaxsi shakllanishi haqida, bolalar psixikasi xususiyatlari t risida talabalarning psixologik bilimlari asoslanishi kerak. Muhokama etiladigan savollar orqali ular suhbatga tayyorlanib borishlari uchun talabalarga oldindan maium q[^]® maqsadga muvofiqdir.

Kichik tajriba tadqiqotlari. Bunday murakkab b W¹ tajribalarni talabalar mustaqil ravishda qituvchi rahbarligida zin tkazadilar. Natijalari haqida talabalar t garak yi ilishlarida 5⁰⁰ buning uchun maxsus tashkil etilgan majlislarda axborot berish^{en} mumkin. Bu axborotlarda psixologlarning tajriba ishlari natijalari ha^{nl} keltirilishi mumkin.

Talabalarni militsiyaning bolalar xonasi ishida ishtiroklari, bu yerda uW nazoratsiz bolalar oilaviy va turmush sharoitlari bilan tanishadilar, balo atga yetmaganlar ishlarini k rishda

ishirik etadilar, militsiya r yxatida turuvchi bolalar va smirlarni individiTM otaliqqa oladilar. Psixologiya qituvchilari ularga kerakli yochi k rsatadilar, maslahatlar beradilar. Auditoriyadan tashqarida bajarilgan ishlari haqida maiumotlar psixologik t garaklarda muhokama³ qilinadi.

Bolalar bilan ishlab, ularning xulqidagi chetlanishlarni sababini aniqlash va ularni bartaraf etishga intilib talabalar bola psixikasi^{va} uning shaxsi shakllanishini sharoitlarini yaxshiroq tushuna boshlaydilar. Bu faoliyat ijodiy xarakterga ega boiadi, talabalarda z ishlarini natijalariga erishishga intilish uy otadi, t ri qarorlarni mustaqil^{Q'} izlashga undaydi, odamlarga ylab va e'tibor bilan munosabat oia boiishga rगतadi.

Talabalarning maktabdagi tarbiyaviy ishlari quvchilarni riganis['] va ularni psixologik tuzilishini tavsiflash hamda auditoriyadan tashqarida ishlarda muhokama etilishi mumkin. T garak yi ilishlarida^{*} bolalarning odoblari, ularga ta'sir k rsatish choralari muhokama qilinadi, quvchilar mustaqilligi va faolligi rganiladi, bolalar

jamoasida yuzaga keladigan turli munosabatlar, shaxs shakllanishi va uning rivojlanishi bilan bog'liq boshqa masalalar muhokama etiladi.

qib chiqqan kitobidagi qahramonlarining harakatlari va xarakterlarini muhokama qilish. Bunday ishlarning maqsadidodamlarning psixologik xususiyatlarini ochish, ularning harakatlari va ishlari sabablarini, hayot sharoitlarini ya tarbiyaning shaxs shakllanishiga ta'siri rganiladi. Muhokama asari tanlaganda, unda ishtirok etayotgan shaxslarning fikrlari va hissiyotlari, ularning harakatlari sabablari aniq, yaqqol k rsatilgan b lishi kerak. Turli sinflarda, turli sharoitlarda shaxs shakllanishi haqida fikr yuritish mumkin b lgan asarlar qiziqarli b ladi.

Psixologik jirnal. Unda auditoriyadan tashqari turli xil ishlar haqida ma'lumotlar, biror-bir muammoni muhokama qilish, quvchilar savouariga javoblar, turli pedagogik va psixologik masalalar hamda yangi qiziqarli psixologik faktlar b lishi mumkin. Boshqa gazeta, jurnallar, kitoblar maqolalardan foydalanish mumkin.

quvchilar qiziqishini jalb etish uchun jurnalning bir ,sonida tushuntirish bermasdan va quvchilarga ular haqida ylab k rishni, ularni zlari tushuntirib berishlarini taklif qilingan faktni keltirish lozim. Jurnaldagi faktlarni tushuntirish uchun foydalanish mumkin b lgan adabiyotlarni keltirish kerak. Keyingi sonida talabalarning zlari topgan javoblarini keltirish lozim.

Auditoriyadan tashqari ishlar psixologiya qituvchisidan k p vaqt talab etib, talabalarning psixologik bilimlarini zlashtirish ishlarida juda samaralidir.

PSIXOLOGIYA NAZARIY VA AMALIY FAN SIFATIDA

Oliy quv yurtlarida psixologiyani qitishning maqsadlari.

Talabalarni har qanday fanlarni rganishlaridan asosiy maqsadi hayotiy vazifalarga va amaliy masalalarga ilmiy nuqtayi nazardan yondashgan holda rganishdir. Psixologiyani rganishda talaba fanni inson psixologiyasining harakatlari har bir odamning hulq-atvor k rinishlarining xususiyatlarini tushunish va tushuntirib berish, shaxs psixologiyasida ilmiy y nalishlarni tahlil qilish maqsadida va shuning asosida ular bilan kundalik hayotda t ri munosabatlarda b lishiga rganib olish kerakligini bildiradi.

Bu maqsad umumiy b llib har qanday fanni rganishga ham taalluqli b lгани bilan, u faqatgina talabaning faoliyatiga tegishlidir aynan u bunga erishishga intilishi kerak.

qituvchi faoliyati haqida gapiradigan b lsak, uning faoliyati, talabanikidan farqli ziga xos xususiyatga ega. Talabaning maqsadi — fanni rganish, qituvchining maqsadi - uni tatbiq etishdir. Bu

maqsadlar oxiri oqibat birlashadilar lekin, maqsadlarni q yish jarayonida ular turli k rinishga ega b ladilar; talaba qituvchidan «bilim olishga» intiladi, qituvchi esa unga ana shu zarur bilimlarni «berishga» va mavjud bilimlardan foydalanishga rganishga harakat qiladi.

Psixologiyani rganishda har bir talaba zining b lajak kasbidan qafi nazar shaxsning xarakteri va qobiliyatlarini temperamentini va boshqa xislatlarini aniqlashda, insonning harakatlari va qilayotgan ishlarini baholash va tahlil qilishda jamiyatda jamoada boshqa odamlar bilan shaxsiy munosabatlarda psixologik fikrlashga rganib olishi kerak.

Shunday qilib, psixologiyani qitish, jarayonida talabaiarni psixologiyadan olgan bilimlari, quv maqsadlari asosida ta'lim jarayonining uning natijalarida birlashadi; undan boshqa odamlar bOan munosabatlarda ilmiy psixologik bilimlariga amaliy tayanish mahoratini rivojlantiradi va z navbatida aynan psixologik fikrlash mahorati shakllanishini bildiradi. z oldimizga u yoki bu mavzu va b limlarni qitishni maqsad qilib q yar ekanmiz, fanning turli sohalari xususiyatlarini hisobga olish kerak.

Misol uchun nazariy (umumiy) psixologiyani tushuntiruvchi deb nomlash qabul qilingan, amaliy psixologiyani esa hayotiy haqiqatning turli tomonlarida bu nazariyani: psixik hodisalar holatlari va vaziyatlariga amaliy q shimcha deb hisoblashadi. Ammo amaliy psixologiya ham haqiqiy psixik hayotdagi aniq faktlarni tushuntiradi jumladan, ijtimoiy psixologiya, ijtimoiy hayot hodisalarini guruhlar xulqi hodisalarini injenerlik psixologiyasi-insonning texnika bilan zaro munosabati xususiyatlarini, pedagogik psixologiya qitish va tarbiyaning samaradorligi shartlari bilan bo liq b lgan holatlarni, tibbiyot psixologiyasi — inson salomatligini yaxshilanishi va yomonlashishini sabablarini, harbiy psixologiya — insonning xavotirli vaziyatlardagi harakatlari xususiyatlarini va shu kabi.

Shunday qilib, amaliy psixologiyaning vazifasi nazariy ya'ni umumiy psixologiya kabi tushuntiruvchi hisoblanadi lekin psixologiyaning har bir sohasiga taalluqli qiziqishlar doirasidagi ' hodisalarga nisbatan amaliy hisoblanadi.

Psixologik bilimlarni amaliy q llashga kelsak, nazariy va amaliy psixologiya uchun u hodisalarni tushuntirishdan iborat b ladi, birinchi holatda — bilimlar tor sohasi nuqtayi nazaridan amaliy psixologiya aniq bir nazariyasini misol uchun insonning hulqi sabablarini ma'lum ehtiyojlaridan kelib chiqishi haqidagi umumpsixologik nazariya asosida tushuntirish mumkin, uchuvchi sinovchining doimiy xatarli harakatlari sabablar esa aviatsiya psixologiyasi nuqtayi nazaridan tushuntirish kerak b ladi, chunki

talablarning zi bu yerda aniq va ziga xoslikni anglab etishlari kerak. Hamma narsada ham huddi shunday hodisalarni kuzatish mumkin.

Endi savol; psixologiyaning amaliy sohalariga psixologik nazariya xizmat qilsa uni amaliy q llash deganda nimalar nazarda tutilishi mumkin? Bu savolga javob berish amaliy fanlarni qitish maqsadi bilan bogiiq b ladi. Bu savolga javob ijobiy b lish kerak: amaliy emas balki nazariy masalalarni hal etishda nazariyani amaliy q llash deb hisoblash mumkin.

Faoliyatning umumiy psixologik nazariyasi yoki masalan, rivojlanish va qitish (ya'ni pedagogik psixologiya sohasiga) yoki yin faoliyatida bola shaxsini shakllantirish qonuniyatlarini aniqlashga (ya'ni yosh psixologiyasi sohasiga) q llaydigan b lsak, bu biologiya qonunlarini tibbiyot yoki zoologiya rganadigan hodisalarni tushuntirishga matematika qonunlarini, qattiq jismlar fizikasi sohasi rgatadigan hodisalami tushuntirishi uchun q llagandek y l tutgan b lamiz.

Shuni ham aytish kerakki, psixologiyaning umumiy nazariyasi faqatgina amaliy psixologik fanlarda, balki boshqa «begona» fanlarda shuningdek, masalan, pedagogikada yoki sotsiologiyada ham hodisalarni nazariy tushuntirishda q llanilishi mumkin.

Umumiy yoki amaliy psixologik nazariyani boshqa yaqin b lgan yoki yaqin b lmagan fanlarda nazariy rganish masalalariga amaliyotni q llash psixologik nazariyani amalda q llashning ikki turidan biri hisoblanadi. Biri psixik hodisalarni tushuntirish uchun q llash deb aytish mumkin, ikkinchisi - psixologik hodisalarni qayta zgartirish ularni tuzatish uchun q llash deb nomlash mumkin, u amaliy psixologiya vazifasiga kiradi uning ilmiy nomi psixotexnika deb ataladi.

Hozir biz aniqlab olganimizdek, amaliy psixologiyaning qoidasi nazariy psixologiya qoidasi bilan teng holda psixik hodisalarni tushuntirish uchun q llaniladi. lekin tushuntirish mavjud b lgan hodisa va voqealarnigina emas balki qayta tashkil etishlaridan keyin paydo boiadiganlarga ham taalluqli ekan; shuningdek, taiim-tarbiya, psixokorreksiya, psixoterapiya va shu kabilar. Amaliy psixologiya voqealarni pozitiv tuzatishga yoki kerakli yangi maiumotlarni tatbiq etishga, undan foydalanish faqatgina tushuntirish emas, balki q llash b lib qoladi.

Shunday qilib amaliy psixologiya ikki turda amaliy q llanilishi ya'ni aniq psixologik voqealarni tushuntirish uchun (amaliy psixologiyaning nazariy qismi) va psixikaning u yoki bu tomonlarini qayta tashkil etish mumkin (amaliy psixologiyaning amaliy qismi yoki psixotexnika).

Agarda quv yurtining psixologiya qituvchisi talabalarning ijodiy fikrlashlarini rivjqlantirish bilan mash ui boisa va bunda maxsus

intellektual mashqlar yordamiga tayansa bunda faqatgina nazariy psixologiyadagi nazariyalardagi haqiqatni asoslab berish, uning qonuniyatlarini tushuntirish bilan shu ulla, baiki amaliy psixologiya psixotexnika bilan yondoshadi, chunki fikrlash k nikmalarini amaliy shakllanishiga nazariy psixologiya materiallariga tayangan holda fikrlash masalalarini (analitik semantik) hal etish qobUiyatini rivojlantirishdan iborat b ladi.

Shunday qUib, psixologiyani rganishning umumiy maqsadi quvchilarda (talabalarda) psixik hodisalar va holatlarini Umiy tushuntirish uchun z bilimlarini q Uab psixologik fikrlash mahoratini shakUantirish hamda inson shaxsining rivojlantirish maqsadida uning psixikasini qayta zgartirish hisoblanadi. Ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish, hulq-atvorni psixologik tuzatish yoki nerv psixik kasalliklarni psixoterapevtik davolash va boshqalar.

Ushbu umumiy maqsad biz yuqorida ko'rganimizdek qator aniq maqsadlarga ajratilishi kerak. Psixologiyani rganishning aniq maqsadlarini ajratish tamoyillaridan biri talabalarni, b lajak mutaxassis sifatida kasbga y naltirish tamoyU hisoblanadi. Ana shu nuqtayi nazardan ham barcha talabalarni ikki katta guruhlariga ajratish mumkin:

1) k pchilik — bu psixologiya mutaxassisligi talabalari;

2) kichik guruh — bu talaba psixologlar. Har Udi guruh uchun ham psixologiyani qitishdan umumiy maqsad bitta lekin, aniq maqsadlar ularda turlichadir.

Awalo, mutaxassis — psixolog b Ushni maqsad qilmagan k pchUik talabalar psixologiyani rganishlari, maqsadlarini k rib chiqishdan boshlaymiz.

Agarda umumiy maqsad bitta boisa ya'ni amaUy masalalarni hal etish uchun nazariy bilimlarni q Uash orqaU psixologik fikrlash mahoratini shakUantirish boisa unda savol tu Uadi. Psixolog boimagan mutaxassisning kasbiy faoliyatiga kiruvchi qaysi harakatlarda bu bUimlarni q Uash mahorati kerak boiadi.

Mashhur psixolog E.A.Klimovning fikriga k ra psixologik bilimlar har qanday psixolog b lmagan mutaxassislar uchun «psixologik bilimdonUk» uchun kerak chunki unga oyalar, faktlar, qarashlami boshqalaming ongiga yetkazishga t ri keladi. Bir-birini tushunishga harakat qilish qitish, boshqarish bundan tashqari, u « zining ichki dunyosini va zini takomUlashtirishni Umiy asosda yaxshi boshqarish» ham muhim hisoblaydi. Chunki bular faqatgina psixolog b lmaganlargina taaUuqU deb hisoblashgina emas, balki bir xU darajada ekanligini inobatga olish lozim. Mutaxassis psixologlarga ham taalluqli deb hisoblash mumkin, shunda psixolog boimagan talabalarning qishdan maqsadlari bir-birlarini tushunish, rganish,

boshqarish uchun psixologik bilimdonlik deb tan olish qoladi. Bu bilan har qanday mutaxassis ham shu ullanadi.

Bu fikni t ri deb hisoblash mumkin, lekin qaysi bilimga qarab odamni yetari darajada psixologik bilimdonlar yoki yetari bilimga ega b limgan odamlar qatoriga kiritish mumkinligini aniqlab olish mumkin.

Psixologiya masalalarida yetarlicha bilimdonlik chegaralari kasbiy faoliyatining har bir sohasi uchun faqatgina ziga xos b lish mumkin. Misol uchun shaxta direktorining psixologik bilimdonligi shaxtyorlar brigadiri psixologik bilimdonligidan s zsis farq qiladi. Bu ularning xizmat lavozimlari po onasi turlicha b lgan uchun emas balki ularning faoliyatlari xarakterida farq b lganligi sabablidir, ular turli masalalarni hal etadilar, shunga qarab odamlarning zaro munosabatlarini tahlil qiladilar va baholaydilar ularni rnatadilar va boshqaradilar. Haqiqatdan ham x jalik masalalarini hal etish uchun shaxta direktori iqtisodchi va yurist konsultant bilan bir-birlarini tushunishlari kerak b lsa brigadirda bunday zaruriyat hech qachon yuzaga kelmasa kerak, shuning uchun bunday masalalarda psixologik bilimdon b lishga unchalik zaruriyat b lmaydi.

Boshqa turli soha mutaxassis rahbarlari uchun ham psixologik bilimdonlik haqidagi masalada aynan shu holat takrorlanadi.

Endi psixolog mutaxassisligi b yicha talabalarning psixologiyani rganish aniq maqsadlarini k rib chiqamiz. Umumiy maqsad — psixologik fikrlashga rganish albatta, mutaxassis b limgan psixologlarga nisbatan yanada k proq darajada bilimlar zaxirasiga ega b lishi lozim. Psixologik fikrlashga rganish orqali amaliy psixolog mutaxassis hisoblanmaydi. Mutaxassis amaliyotchi uchun bu unchalik muhim boimaydi, biroq psixologik fikrlash, bilish va mahoratlari albatta ularning obr sini k tarishi mumkin edi.

Ammo turli y nalistdagi mutaxassisliklarda (nazariy amaliy) psixologni rganish umumiy maqsadi bilan bir qatorda zining aniq maqsadlari ham bor.

Misol uchun psixolog amaliyotchi masalasi Nizomiy nomidagi TDPU psixologiya fakulteti talabasi faqatgina psixologiyaning akademik bilimlarni zlashtiribgina qolmay, balki psixologiyaning fundamental muammolari b yicha ilmiy tadqiqotlarni olib borishga tayyor boiish kerak, bu bilimlar orqali zining fan haqidagi bilimlarini kengaytirib boradi. Shu bilan birga u psixologiyaning amaliy sohasida mutaxassis boimasligi va amaliy psixologiya sohasida yuksak mahorat bilan hech narsani bajarmasligi mumkin. Bunday holat s nggi chegara boisin (haqiqatda, psixolog amaliyotchi albatta amaliy ishlarni ham k plab bajarishi kerak) lekin u psixolog amaliyotchini qitishning ziga xos maqsadini yaqqol namoyon etadi.

Uning vazifasi - fanni yanada rivojlantirish ilmiy tadqiqotlar metodologiyasivametodikasiniegallayolishmamlakatimizdagi hamdachet el nazariy psixologiyasining hozirgi holatini bilishi, fanni yanada rivojlanish manfaatlarini talab qiladigan tadqiqotlarni bilishkerak.

Bunday mutaxassisni qitishning aniq maqsadlari uning mohiyati b yicha psixologiyani fan sifatida rगतishdan umumiy maqsad - ilmiy bilimlarni amaliy q llashni rगanib olish, psixologik fikrlashni bilish lekin amaliy masalalarni hal etishdan k ra k proq nazariy masalalarni hal etish uchun nazariyani qayta zlashtirish uchun emas, balki ilgari tushuntirib berilmagan psixik hodisalarni tushuntirib berish orqali q llashga rगanib olish kerak.

Amaliy psixologiyaga ixtisoslashgan psixologni tayyorlashning aniq maqsadi boshqacha k rinishda b ladi — pedagogik ishi huquqiy (yuridik) injenerlik tibbiyot (klinik) va boshqalar, tor doiradagi tadqiqotlar aniq sohalarida psixik hodisalarni tushuntirish uchun q llanilishi lozim, zining amaliy qismida esa (psixotexnikada) psixikani qayta tuzish uchun q llaniladi. Amaliy psixologiyaning bunday ikki xil vazifasi qitish maqsadini va uni talabalar rगanishlarining maqsadini ham alohida usulda z oldimizga kiritishimizga majbur etadi. Maqsadni shunday q yish bizningcha t ri boiadi; tanlangan psixologiya sohasida psixik hodisalarni tahlil qilish baholash va tushuntirish uchun, quvchilarda fikrlash doirasini psixologik shakllantirish haqida, psixologiyaning ushbu sohasi inson psixikasini ijobiy zgarishiga, bu sohasidagi ilmiy qoidalarini q llash va ushbu usullarini ular zlashtirib olishlari lozim. Misol uchun tibbiyot instituti talabasi shifokor b lishga tayyorlanar ekan bemorni davolash maqsadida unga psixoprofilaktik ta'sir k rsatish, psixoterapevtik, psixokorreksion ta'sir k rsatishlar metodlarini egallab olishi uchun klinik psixologiyani rगanadi. Har qanday maktab qituvchisining qoloqligi yoki aksincha muvaffaqiyatli qitishning psixologik sabablari har bir quvchini individual rगanib tahlil qilish mahoratini egallashi bilan belgilanadi.

Shu bilan birga psixologiya qituvchisi z ishini shunday tashkil qiladiki, qitishning umumiy maqsadi — psixologik fikrlashning shakllanishi asosan ma'ruza va seminar mash ulotlarida erishmaslikka harakat qiladi; amaliy mash ulotlarga - laboratoriya hamda maktablarda bolalar bo chasida korxon va firmalarda yuridik konsultatsiyalarda, sud va prokraturalarda, tibbiyot muassasalaridagi quv mash ulotlarida egallaydilar. Shunday qilib, qitish metodikasining samaraliligi birinchi navbatda qitishning maqsadini anglab yetish va bunga metodik usullarning barchasining qaratilishiga bogiiq boiadi.

NAZARIY PSIXOLOGIYANI QITISHNING METODIK XUSUSIYATLARI

Nazariy umumiy psixologiyani va uning nazariy sohalarini qitish faqatgina mazmuniy tomonidan emas, balki metodikasi bilan ham ziga xos xususiyatlariga ega, chunki qitishning metodikasi doimiy ravishda eng tushunarli usullari va metodlarini izlar ekan unda bugungi kundayoq uning ba'zi bir metodik xususiyatlarini k rsatish mumkin.

Ularga qisqacha t xtalib tamiz.

Psixologiya tarixi b iimi. Psixologiya tarixi — universitetlar va akademiyalarda psixologiya fakultetlarida rganiladigan psixdlogiya fanning sohasidir, lekin bu amaliy emas, balki nazariy fan hisoblanib u psixologiyani hozirgi kundagi holati uning reproduktiv tahlili asosida tushuntiradi. Psixologiya tarixi qadimgilarning psixikaga Oonga) qarashlaridan boshlab va u haqidagi bugungi kundagi ilmiy tasawurlar bilan fanning rivojlantirish jarayonini uning dinamikasini qayta tiklaydi.

Talabalar psixologiya tarixini rganishlarida fanni vaqt davomida rivojlanish mantiqini zlashtirib olishiari muhim ya'ni qanday ijtimoiy talablar uni yaratgani va u qanday qilib ularni qondirishga yordam berganini bilib olishlari kerak. Psixologiya tarixi fani qadimgi davrlaridan to bizning kungacha rivojlanishini kuzatadi, tushuntiradi, zamonaviy nazariya va farazlarni chuqurroq tushuntirishga imkon beradi, ularga tarixiy yondashishni rgatadi.

Fanning rivojlanish mantiqi va tarixini tushunish talabalarga z imkoniyatlari ongida ishonch hissini namoyon qilish, milliy psixologik bilimlarni faqatgina adabiyotlardan balki shaxsiy tadqiqotlarida, ilmiy psixologiyaning amaUy sohalarida yoki amaliy psixologiyaning aniq sohalarida yangi ilmiy yoki amaliy xulosalarga kelishiga yordam beradi.

Shunday qilib, ilmiy fikrning zaro aloqasi qonuniy sodir b ladi. Turli psixologik maktablar va y nalishlarda z aksini topgan alohida farazlar, modellar, faktlar umumlashtirish turlari k pligiga qaramay bunda turli aholilar va rang-baranglikka qaramay doimiy jaranglovchi «kuy» mavjud. U fanning butun tarixi orqali tadi. Bu uning rivojlanishining mustahkam tuzilishlarini qamrab oladi, unga asos b lib xizmat qiladi.

Zamonaviy psixologiya fanini ranganar ekan, inson ana shu q chizi idan rganib chiqishi kerak. Ana shunda u y ldan adashmay oxirigacha ilmiy psixologik fikrlarni egallab olishgacha tadi.

Psixologiya tarixini rivojlanishi yuksak e'tibor va ehtiyotkorona munosabatni talab etadi. Psixologiya tarixining nazariy fan sifatidagi xususiyatlari bir vaqtning zida ham psixologik fan b lishi qituvchidan bu fan buyicha dars berishda alohida metodik yondashishni talab etadi. Ikki nazariy fanlar — umumiy psixologiya va psixologiya tarixi fanlarini qitish ketma-ketligini qayta aniqlash lozim. Ba'zan psixologiya tarixi oldin qitiladi, ba'zan aksincha, k pincha esa ular birgalikda olib boriladi.

Agarda psixologiya tarixi b yicha ma'ruzalarda keyinchalik xato deb hisoblanib y q qilingan qarashlar bayon etilsa, lekin talabalar ham bu muammolarga zamonaviy qarashlarni bilmasalar, unda tarixiy jarayonni mantiqiy mos ravishda tushuntirishda jiddiy qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ular zamonaviy psixologiya kategoriyalarini bilmay, bugungi kungacha kashf etilgan psixologik, mexanizmlarni va boshqa narsalarni bilmay bir-birini t ldirib kelgan turli psixologik maktab va psixologlarning nazariyalari va qarashlari haqidagi tarixiy ma'lumotlarni tanqidiy qabul qilish va ularning fan tarixida tutgan rnini t ri baholash, fanning rivojlanishiga q shgan hissalarini bilib olish imkoniyatiga ega b lmaydilar.

Talabalarga qachonlardir rivojlangan bir nazariyaning keyinchalik esdan chiqarilishi va zamonaviy psixologiyada hech qanday rol ynamasligini tushunishi ba'zan qiyin b ladi. Ular misol uchun R.Dekart va I.M.Sechenovlarning refleks tushunchalaridagi asosiy farqni k rmaydilar. Psixologiya tarixida haqiqiy rivojlanish sifatida qoldirgan I.M.Sechenovning reflektorlik nazariyasini XVII asrda R.Dekartning reflektor yoyi kashfiyoti bilan taqqoslanganda yangilik nimalardan iborat?

Bunday misollar juda k p, ular zamonaviy psixologik qarashlar bilan dastlab tanishib olmay turib psixologiya tarixini zlashtirish qiyin b lishini k rsatadi.

Agarda psixologiya tarixi umumiy psixologiyadan keyin yoki hech b lmasa nazariyadan keyin rganilsa, unda bu qiyinchiliklar ancha kamroq b lar edi. Psixologik fikrlashning rivojlanishi tarixiy mantiqni va doimiy ravishda umumiy psixologiyaning zamonaviy nazariyalariga murojaat etish, qitishda psixik holatlarga amal qilish u yoki bu qarashlar, konsepsiyalar, nazariyalarning not ri ekanligi sabablarini tushuntirishi kerak. Psixologiya tarixini rganishning boshqa bir qiyinchiligi qadimgi va rta asrdagi oya va fikrlari allaqachon esdan chiqib ketgan va ba'zan juda ham sodda psixologik tasawurlarni shu bilan birga xato va mantiqsiz deb tan olingan ba'zi zamonaviy

nazariyalami va ilmiy psixologik fikrlar y nalistlarini rrganish zarurligini tushunmasliklari bilan bo liq. Hozirgi zamonda t ri y l tutish va kelajakni tahlil qilish asosiysi esa psixologiya rivojlanishining ijtimoiy tarixiy jarayon sifatida obyektiv qonuniyatlarni ijodiy zlashtirish uchun haqiqiy tarixiy rolini tushunmask va t ri baholamaslik talabaga xalaqit beradi.

Talabaning z fikrini psixologiya tarixining umumiy psixologiya bilan hamda uning aniq sohalari bilan bo liqligini tahlil qilishga y naltirishga yordam berish uchun muammoni quv masalalari kabi metodik vositalardan foydalanish mumkin. Masalalardan shunday savollar q yiladiki, talaba psixologiya tarixini rrganar ekan zamonaviy nazariyaga murojaat etish va aksincha, umumiy psixologiya yoki psixologiyaning boshqa zamonaviy sohasini rrganishda uning rmini fan tarixida paydo b lishi va rivojlanishini taqqoslash kerak b ladi.

Bu talabaga zamonaviy juda dolzarb hisoblangan psixologik nazariyanigina emas, balki uning rivojlanishi va yaqin tarixini ham rrganish mazmunini tushunishga fan tarixida yuzaga kelgan va insoniyatning psixik tushunishda ilgari olib borilayotgan har bir yangi oyalarning obyektiv ijtimoiy zarurligini tushunishga yordam beradi.

Psixologiya tarixini rrganish b yicha yuqorida k rsatilgan xususiyatlari va uni talabalar zlashtirishlari, qiyinchiliklari b yicha aniq bir xulosaga kelish mumkin: qituvchi uchun ziga xos metodik vazifa — talabalaming quv faoliyatini boshqarish ularning ma'ruza eshitishlaridan boshlab, to mustaqil ishlar bilan yakunlanishi hisoblanadi. Tarixiy hodisalarni uzoq davrlarda sodir b lganligi va shu sababli ularni bevosita kuzatish imkoniyatini y qligi, subyektni rrganuvchi uchun bittagina tarixni fikrlash kuchi bilan tushuntirib beradi. Shundan kelib chiqib, qituvchi uchun ham «bitta y l qoladi—talabalarga kerakli quv masalalarni mustaqil bajarish uchun imkoniyatni yaratib berib, ularning fikrlash faoliyatlarini boshqarish, ma'ruzalarda hamisha faktlarni yuzaki keltirish, kitobdan matnlarni oddiy aytib berish usulida emas, balki ma'lumotlarni bayon etish va mulohaza uslublari va keyingi seminar mash ulotlari haqida gapiradigan b lsak, ularni dasturlashtirilgan ta'lim metodi yordamida boshqarish yaxshi b ladi; qilgan ma'ruzalar va tavsiiya etilgan adabiyotlarda bayon etilgan quv materiallarini mazmuni va mantiqiga talabalarni aniq va t ri y naltiruvchi muammoli savollar t plash (quv vazifalarini) tuzish kerak. Seminarda talabalar fikr yuritib b lgan mustaqil ishlar asoslarini tashkil etgan masala savolarining mazmunini muhokama etish mumkin. Shundan kelib chiqqan holda, psixologiya tarixini qitadigan qituvchining asosiy ishini quyidagicha ifoda etish mumkin. Muammoli ma'ruzani bayon

etishda talabalarning raustaqil ishlarini dasturlashtirish orqali seminar mash ulotlaridalar ijodiy munozaralarga aylanadi,

Umuman olganda, psixologiya tarixi b yicha ma'ruzani bugungi holatga olib kelgan uni bosib tgan y lini reproduktiv tahlil qilish asosida hozirgi davr haqidagi suhbatga aylantirishga harakat qilish kerak. Albatta, k pchilik talabalar psixologiya tarixi b yicha aniq asoslarni tushuna olmaydilar va fan b yicha bilimlarning yagona manbaya o'qituvchining ma'ruzalari b lib qolishi mumkin. Shuning uchun ularning sifati uchun javobgariik mas'uliyati juda yuqori b ladi. Talabalar uchun juda ham noqulay vaziyatni quv dasturi b yicha talabalar kerakli adabiyotlarning y qligini hisobga olib, ma'ruza qanday talablarga javob berish kerak.

Birinchidan, ma'ruza mazmuni shunday tuzilishiga harakat qilish kerakki, psixologiya tarixining asosiy davrlari va bosqichlari qisqa shaklda va aniq mantiqiy bayon etilsin. Talaba ana shu davrlar po onalaridan yuqoriga olib chiquvchi uni taraqqiyotga olib keluvchi bosqichlarini k rishi muhimdir.

Ikkinchidan, katta ahamiyatli ilmiy kashfiyotlar bilan bo liq hodisalarni tarixiy (xronologik) ketma-ketlikda bayon etish kerak, ularni shunday qurish kerakki ilgari ilmiy ma'lumotlar asosida pishib yetishishi mantiqi va ularning aynan ana shu tarixiy davrda paydo b lishini obyektiv sirlari k rsatib berilsin. Talaba hodisalar tartibida faqatgina davr bo liqligi emas, ma'lum mantiq va ijtimoiy hayot talablariga b ysinuvchi ilmiy fikrning harakatini k ra bilsin.

Uchinchidan, psixologiya tarixi fanining rivojlanishi mantiqiy va davriy bo liqliklarida hodisalar ma'lum tartibi sifatida bayon etilib, qituvchi asosiy tushunchalar, ilmiy mazmunlashgan yoki ushbu fanning juda keng tushunchasi sifatidagi kategoriyalarning zgarganligini esdan chiqarmasligi kerak, bunda atamalar ilgari qolgan b lishi mumkin. Misol uchun refleksi, obraz, sabab, shaxs, intellekt va hokozalar tushunchalarini talqin etishda turli vaqtlarda turlicha mazmunlar taklif etilgan. Balki psixologiya tarixiga bo liq oxirgi maqolalardan foydalanib, bu soha tushunchalarini tahlil qilish b yicha maxsus ma'ruzalar tashkil etish kerak b ladi.

T rtinchidan, quvchiga qachonlardir aniq yangi xulosaga olib kelgan fandan muhim har bir hodisani ushbu muammoga zamonaviy qarashlar bilan bo liqlikda k rsatib bera olish imkoniyati mavjud b lishi lozim.

Quyida qituvchi tanlab olib yoki t laligicha foydalana oladigan y naltiruvchi savollar r yxati keltiriladi.

Birinchidan, ma'ruzalar uchun ular psixologiya tarixidan alohida davrlarni muammoli bayon etish uchun metodik material b lib xizmat qiladi.

Ikkinchidan, nazariy konsultatsiya sifatida qituvchining ma'lum dastlabki tushuntirishlari bilan quv vazifalari, talabalarning mustaqil, ishlari va boshqalar.

Uchinchidan, seminar mash ulotlarida, munozaralarda q llash imkonini beradi.

Seminar mash uloti uchun topshiriq va savollar:

1. Odamlar qadimgi davrlardayoq hayotining muammolari bilan qiziqqanlar, u hozirgi kunda psixik holat sifatida ma'lumdir. Lekin uni sodda tushuntirganlar. Masalan, ibtidoiy jarriyatda jon faqatgina insonda emas, balki jonivorlarda, simliklar, buyumlarda ham bor deb tasavur qilingan. Shu bilan birga bu jon «tanadan» mustaqil mavjud b ladi deb tushunilgan (psixikaga **animizim**, : jon va tana parallel va bir-biriga bo liq b lmay mavjud b ladi). Mazkur natijalar asosida bunday qarashlar yuzaga kelgan, ular qanday kuzatishlarga asoslangan? Nima uchun ular ba'zi zamonaviy diniy e'tiqodlarda majburiy element k rinishida hozirgi paytgacha mavjuddir?

2. Eramizdan awal V—VII asrlar naturfalsafasi vakillari (Fomas Anakseman Geraklit) animizmni yengib aniq yangi ta'limot geologizmni yaratdilar. Jon butun materiyada mavjud ya'ni jon endi materiyaning mustaqil ikkinchi qismi emas, balki uning ajralmas qismi «jonli materiya* deb tushunildi. Buning mazmunini tushuntiring.

3. Nima uchun naturfaylasuflarining geologizmi ulardan keyingi kelgan atomistlarni qoniqtiradi, eramizning V asrlarida faylasuf materialistlar — Demokrit, Epikur, Lukresiy ular natur faylasuflari oylarini yanada rivojlantirib jonga «tanani jonlantiruvchi» organ sifatida kushib talqin qiladilar, organ jonni boshqaradi yoki boshqacha aytganda aql jon va qalb tana organlari kichik sharsimon eng harakatchan atomlardan tashkil topadi. Atomist olimlarning ta'limotidan psixologik dunyoqarashlarning rivojlanishida ilgari q yilgan qadamlar nimadan iborat va nima uchun siz bunday deb hisoblaysiz?

4. Psixikani tushuntirishda atomistlar birinchi ulkan muvaf-faqiyatlarga erishdilar psixikaning fizikaga bo liqligini uning anatom - fizologik jarayonlari (materializm) qonunlariga b ysinishini k rsatadilar. Ularning ta'limotlarining qarama-qarshiligi shu vaziyatda psixika orqali k pgina narsalarni tushuntirib b lmasligidir. Misol uchun abstrakt fikrlash shaxsning ma'naviylik sharoitini, hulqini majburiy boshqarish, maqsadni tanlash va shu kabilar. Nima uchun atomistlar qarashlari miga idealizimning vujudga kelganini tushuntirib bering (eramizdan awalgi 428—348-yillarda Platon) Idealizimning yuzaga kelishi psixologik tasavurlar rivojlanishini ilgari bosqichi tomonidan belgilab q yilganini isbotlang?

5. Jon va tana nisbatlariga Aristotel nima yangilik kiritganini tushuntirib bering? Aristotel Platonning dualizmini y qotdi deb aytishi mumkin?

6. Psixologik qarashlarni idealistik yoki materialistik y nalistlarda rivojlanishining kelajak nuqtayi nazaridan bilimlarning «psixika» ichida differinsiallanishi boshlanishini (Galen eramizdan awal II asr) siz qanday baholaysiz?

7. Ongni idealistik talqin qilish (E.av. III-V asrlar Platon Avgustin) va uning introspeksiyaning psixologiya metodi sifatida yuzaga kelishi bilan aloqasi, zamonaviy psixologiyada psixik hodisalarni rrganish interospektiv metodining k rinishlari bormi? (agarda bor b lsa misol keltiring, agarda y q b lsa, qanday qilib uning noobyektiv metod sharoitida umuman y qligini nirna bilan tasdiqlaymiz?)

8. R.Dekartning (1556-1650) psixikaning refiektorli tabiatini kashf etishi, bu kashfiyotning inqilobiy xarakteri nimadan iborat? zining reflektor sxemasini butun psixikaga tarqata olmay Dekart nimalarni awalgi holatlarida qoldiradi?

9. Dekartning refieks haqidagi materialistik ta'limot muammolari nima uchun materialistlar Gobbs (1588—1679) va Spinozalar (1632—1677) tomonidan tan olindi. Dekartning qarashlarida nimalar idealistik edi?

10. Psixologiyada determinizm prinsipini e'lon qilinishi va himoya qilinishida Gobbs va Spinozalarning xizmatlari ularning ruhiy hodisalarni tushuntirishda mexanik qonunlarni q llashlarini qanday baholash mumkin, psixikani ilmiy qarashlar rivojlanishida sishi taraqqiyot sifatida yoki uni ortga suruvchi sifatidami?

11. Leybnis (1646-1716) psixikada ongsizlik tushunchasini ilgari surdi (persepsiya — qabul qilish, appersepsiya — idrok, qabul qilish) va idealistik qarash hisoblanib, borliq k plab ruhlardan tashkil topgan deb hisoblanadi. Shunga qaramasdan aynan idealistik holatlarda ilmiy psixologiya k plab yangiliklarni kiritdi. Nima uchun materialistlardan k ra, k proq uni amalga oshirish nasib etdi?

12. Fanda va hayotda XVII-XVIII asrlarda hukmronlik qilgan ratsionalizm ikkinchi ringa tushib, birinchi ringa sensualizm va empirizm chiqib keladi. Bu XVIII asrda il or mamlakatlarda ishlab chiqarish inqilobining rivojlanishi bilan bo liq edi. Agarda u psixologiyaga ham ta'sir k rsatgan b lsa, siz bu bo liqlikni qanday tushunasiz?

13. Nima uchun Djon Lokkni (1632-1704) empirik psixologiya-sining yaratuvchisi deb hisoblash qabul qilingan? Empirik psixologiya-ning mazmuni va uning rivojlanishiga asos solgan Dj.Lokkning asosiy oyalari nimalardan iborat? Dj.Lokkda dualizm nimada namoyan b ldi?

14. Dj.Lokkdan keyin psixologik qarashlarning rivojlanishi ikki y nalistdan iborat b ladi ya'ni idealistik va materialistik shu bilan birga ikki y nalistning vakillari ham Dj.Lokkning oylariga tayanadi.

Materialistlar Gartli (1705-1757), Didro (1773-1784) va Dj. Berkli (1685-1783) boshchiligidagi idealistlarning qarashlarida ularning oylari Dj. Lokning oylarining mantiqiy davomi ekanini k rsatib bering?

Nima uchun Dj. Lokk ta'limotining ikkiga ajralishi sababini tushutiring?

15. Refleksiya Haqidagi DjXokkning fikri va hamma bilimlar tajribadan kelib chiqishiga zining qarashlari bilan qarama-qarshi chiqishining qanday tushuntirish mumkin va u psixologiyaning Dj.Lokkdan keyingi rivojlanishiga qanday ta'sir k rsatdi?

16. Assotsiatsiya qonunini psixologiyaning asosiy qonuni deb tan olinishi va assotsianizmni hukmron psixologik y nalishi sifatida paydo b lishi?

Assotsiatsiya qonunini materialistik Gartli, idealistik Berkh va boshqalar tomoriidan talqin etilishi zamonaviy psixologiyada psixik hayotdagi assotsiatsiya qonunining rivojlanish rni haqida nimalarni bilasiz?

17. Assotsianistlarning fikricha butun psixik hayotning boshlan ich nuqtasi, tashqi ta'sir k rsatish hisoblanadi degan oylarga qarama-qarshi, shu vaqtning zida qobiliyatlar haqidagi ta'limot ham rivojlanadi. Qobiliyatlar assotsiatsiyalardan kelib chiqmaydi va ularga aylanmaydi ular psixikaga ichki ziga xoslikka ega ya'ni tashqi ta'sirlardan qafi nazar uning tu ma xususiyatini tashkil etadi. Ana shu ikki nuqtayi nazarlarda psixikaning kelib chiqishiga doir zamonaviy qarashlarga sizning fikringiz qanday? (Xususan, qobiliyatlar masalasiga ham).

18. Psixikaning faoliyati, vazifasi haqidagi ta'limotning rivojlanishi (XVIII—XIX asrlar) fiziologiyada sha paytlarda psixikaning (refleks) mexanik harakatlar bilan mos kelmasligi haqidagi yuzaga kelayotgan tasawurlarni t ldirgan holda his etish va harakatlantirish nervlarining rtasidagi farqlarning ochilishi (LBelli va RMajandi) nimalardan iborat?

Refleks falsafiy tushunchadan tajribalar bilan tasdiqlangari moddiy biologik faktga aylandi; sezuvchi nervlarga ta'sir etish nervi impulsu nerv markaziga orqa miya, undan tib harakatlar nervi b yicha muskullarga yoy shakliga ega refleksning y li ana shunday b lishi mumkinrm? (Reflektor yoyi).

Ana shu ma'lumotlar bilan organizmga xos ikki darajali harakatlar beixtiyoriy (ongli) va ixtiyorsiz (ongsiz) ravishdagi harakatlar haqida

XIX asr birinchi yarmidagi fiziologiyada umumiy qabul qilingan tasawurlarni asoslab bering.

19. Psixologik bilimlarda qarama qarshiliklar ham mavjud edi. Bir tomondan psixikada hamma narsa refleks bilan tushuntirish ya'ni tashqi ta'sir k rsatish va unga javob qaytarishi sifatida, lekin boshqa tomondan faqatgina insonning emas balki jonivorlarning ham turli sharoitlarga z xulqlarini moslashtirish qobiliyati faol maqsadga muvofiq harakatlarni refleks bilan tushuntirish mumkin emas edi.

Assotsiatsiya tushunchasi ham nervlarning mexanik bo liqliklari yangi sharoitlarga moslashishi, oldindan k ra bilishi va shu kabi murakkab harakatlarni tushuntirib bera olmas edi.

I.M.Sechenov (1829-1903) zining «Bosh miya reflekslari* asarida (1863) «ongli va ongsiz hayotning hamma hodisalari kelib chiqishi b yicha refleks demakdir* deb isbotlab, ana shu qarama-qarshilikdan chiqish y lini topadi. Uning tanlangan falsafiy va psixologik asarlari t plamiga qarang (M. 1947, 176-bet).

Talabalarga savollar I.M.Sechenov psixologiyaga nima yangilik kiritganligini k rsatib bering: a) refleks tushunchasi; b) psixika va ong rtasidagi nisbatlar tushunchasi; d) psixika miya vazifasi sifatidagi tushunchasi; e) bilish jarayonlarining moslashtirish hodisasini ta'minlash b yicha boshqaruv harakati sifatidagi rolini tushunish; • f) miyaning maxsus b limlarida tashqi dunyo haqidagi ma'lumotlarni saqlanishi va qayta ishlash refleks b ini sifatida miyani tushunish.

20. I.P.Pavlov (1849—1936) I.M.Sechenovning nazariy xulosalariga tayanib, jonivorlarning odamning ham tashqi muhit bilan zaro aloqalarini miya tomonidan boshqarilishi qonuniyatini kashf etdi shuningdek, u ikkinchi signallar tizimi haqidagi ta'limot deb ataldi. Shartli refleks tushunchasining mazmuni nimadan iborat? I va II signallar tizimining mohiyati? Bu psixika va refleks tushunchalarining mazmuni qanday qilib ilgari qarashlar bilan zaro munosabatlarda b ladi?

21. XX asrga kelib, psixologik bilimlar rivojlanishi qadimgilarining animistik tasawurlaridan tortib psixika haqida obyektiv dunyoning subyektiv obrazi sifati haqidagi tushunchagacha b lgan y lni bosib tdi. Qanday qilib turli davrlarda fan tomonidan ishlab chiqilgan faktlar oxir oqibat psixika obyektiv dunyoning subyektiv obrazi sifatida ekanligi haqidagi xulosaga olib kelishini, bu y ldagi asosiy davrlarni k rsatib ting?

22. XX asr boshlarida psixologiya fanida inqiroz davri boshlandi. Uning mohiyati va sabablari nimada ular XX asr oxiriga kelib bartaraf etildimi?

23. XX asrning birinchi yarmida psixologiyaning rivojlanishi uning muammolarini ishlab chiqish, ilmiy asoslarini yaratish davri

boshlanadi. Mamlakatimiz va chet ellarda ko'plab ilmiy maktablar va yunalishlar yuzaga keldi, shunga muvofiq ularning asosiy xususiyatlarini ko'rib chiqing.

Talabalar uchun quyidagi savollarga qisqacha ta'rif berish taklif qilinadi.

1. Har bir maktab psixologiyaga nima yangilik kiritdi?
2. Ushbu yunalishdagi izlanishlarga nima sabab bo'ldi?
3. Tadqiqotlarda psixika haqidagi ilmiy bilimlar taraqqiyotida qanday rol o'ynaydi (farazlar, xulosalar, kashfiyotlar).

4. Bu xulosalarning psixologiya uchun zamonaviy ahamiyatlari qanday?

5. Psixologiyadagi keskin o'zgarish muammosini o'rganish yuzasidan yangi maktablar va yunalishlarning paydo bo'lishi va rivojlanishini nimalarda ko'rishimiz mumkin?

- a) Bixeviorizm; b) Gestaltpsixologiya;
- d) Freydizm yoki psixooahaliz va nofreydizm;
- e) reaktologiya va refleksologiya;
- o) genetik psixologiya;
- g) kognitiv psixologiya;
- h) L.S.Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasi;
- i) L.S.Vigotskiy, L.Rubinshteyn, A.N.Leontevlarning faoliyat nazariyasi.

24. Talabalarni mustaqil faoliyatlarini ta'minlash maqsadida quyidagi topshiriqlar majmuasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir:

1) 1917-yilgacha Rossiyada psixologiyani rivojlanishi tarixi yuzasidan fikr mulohazalarinigizni yozma tarzda bayon qiling?

25. Hozirgi davrda Rossiyada rivojlanayotgan zamonaviy psixologiyaning asosiy sohalarini aytib bering. Ular tomonidan ilmiy psixologiya rivojlanishi borasida qanday yangiliklarni kiritganligini ko'rib chiqing?

26. Quyidagi masalalar bo'yicha qisqacha xulosalar chiqarishga harakat qiling.

26.1. Psixologiya tarixini o'rganishda bo'lajak psixolog sifatida qanday amaliy bilimlarini qo'lga kiritdingiz?

26.2. Psixologiya tarixi fanining qat'iy qilib qo'yilgan qaysi muammolar adabiyotlarda siz uchun yetarlicha o'rganilgan ayrim mavzularning mazmuni tashkil etib berilmagan va shuning uchun talabalarga unchalik tushunarli emasdek tuyuladi: balki bu muammolarni hal etish fan tarixida qanday o'zgarishlarni ko'rsatganligi yoki hozirgi davrda bu qanday ahamiyat kasb etishini aniqlash bilan bog'liqdir.

26.3. Quyidagi muammolarni ishlab chiqishda qaysi ilmiy maktablar yoki olimning xizmati ahamiyatli bo'lganligini aytib berib olasizmi?

Nerv sistemasining reflektorlik faoliyati psixik faoliyatning asosiy fiziologik sharti:

- ongsizlik va uning onglilik bilan nisbatlari;
- insonning psixik rivojlanishining madaniy-tarixiy konsepsiyalari;
- faoliyat nazariyasi.

27. Tinglagan ma'ruzalaringiz va qib chiqqan adabiyotlaringiz asosida quyidagi k rsatilgan asosiy tushunchalardan birortasi ilmiy mazmunini asta-sekin zgarishini tahlil qilish asosida psixologiya fani rivojlanishining tarixiy jarayondagi nazariy qarashlarini zgarib borishini z tushunchangiz orqali bayon qilib bering; obraz, sabab, refleks, shaxs harakat (faoliyat), psixika, ong keltirilgan topshiriqlar tartibi psixologiya tarixi b yicha adabiyotlarni talabalarga har doim yetishmasligi bu fan b yicha darsUklarni umuman y qligini hisobga olib tuzilgan.

ylaymizki mazkur savol-topshiriqlar psixologiya tarixining asosiy muammolarini ma'ruzalarda bayon etish va seminar mash ulotlarida muhokama qilishda qituvchiga eng qisqa va samarali y llarni tanlashga yordam beradi.

UMUMIY PSIXOLOGIYANI QITISHNING METODIK XUSUSIYATLARI

Ushbu fanni qitishning asosiy maqsadi — talabalar tomonidan psixik faoliyatning umumiy qonuniyatlarini zlashtirilishi hisoblanadi. Umumpsixologik nazariyalar, bilimlar ularning psixologiyadagi amaliy baholari xususan, yosh va pedagogik, ijtimoiy sohalarni o'i^nisWarining asosini tashkil etishi kerak. Psixologiya fanining zamonaviy yutuqlarini zlashtirish talabaga undan awal qanday qarashlar va nazariyalar yuzaga kelgani va qay darajada ular ilmiy taraqqiyotiga yordam berishiga, barchasiga ongi ravishda yondashishga imkon beradi.

Umumiy psixologiyani rganish psixologiya tizimidagi boshqa quv kurslarini zlashtirishda metodologik ahamiyatga ega, chunki umumiy bilimlarsiz xususiyatlarni tushunib olish mlimkin emas. Bundan kelib chiqib, ma'ruza qishda va adabiyotlar bilan talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishda talaba uchun har bir yangi ilmiy qoidani hayotda kuzatiladigan psixologik hodisalar bilan tushuntirish, balki ular ishlarini qanday tushuntirilganligi va zamonaviy umumiy psixologiyada qanday tushuntirilishi bilan ham taqqoslash zarur hisoblanadi. Ma'ruza mavzulari fanning rang-barangligi, b limlar mazmunida psixologiyaning asosiy muammolarini t planishi, bir-biri bilan bo liq tushunchalar tizimi sifatida bayon etilishi mumkin b lishi uchun bir nechta katta b limlarga

jamlanganligi maqsadga muvofiq b lardi. Shunga muvofiq amaliy va seminar mash ulotlaridajn kiritilishi mumkin b lgan tafsilotlan haqida ma'ruzalarda batafsil gapirib tish kerak b lmaydi. Misol uchun idrok etish psixik jarayonlarning har biriga batafsil tavsifnoma berib tish zaruriyati b lmaydi, lekin ularning faoliyati davomida ular rtasidagi zaro aloqalar va bo liqliklariga talabalarni e'tiborini qaratish ularning vazifalarini k rsatish kerak. Keyingi seminar laboratoriyalar, amaliy ishlari davomida ular faqatgina nazariy emas, balki amaliy tajriba orqali chuqur rganish mumkin boiadi.

Shu bilan birga auditoriyada talabalarning kasbiy xususiyatlarni hisobga olish kerak. Misol uchun, pedagogika oliy quv yurtining matematika fakultetida quvchilarning matematik qobiliyatlari borasida nazariy asoslarini chuqurroq rganish va boiajak qituvchilarni bolalarda matematik qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish metodikasi bilan qurollantirishi mumkin boiadi.

Beriladigan soatlar soniga qarab ma'ruza kurslar b yicha turli variantlarda boiimlarga ajratilgan b lishi mumkin. Masalan, umumiy psixologiyaning hamma muammolari beshta, oltita yoki yetita ma'ruza boiimlarga ajratilgan b lishi mumkin. Bu berilgan soatlar soni va qituvchining fikriga bo liq boiadi.

Quyidagicha variantlar uchraydi

1. Psixologiyaga kirish. Shaxsning idrok etish jarayoni. Shaxsning emotsional — irodaviy sohasi, shaxsning psixologik xususiyatlari (beshta boiim).

2. Umumiy psixologiya fan sifatida, uning obykti va predmeti faoliyat psixologiyasi, shaxs psixologiyasi va idroki, emotsional irodaviy sohasi, xarakteri va temperamenti, shaxsning qobiliyatlari va y nalganligi (oltita boiimlar).

3. Psixologiya fan sifatida va uning asosiy sohaları faoliyat psixologiyasi, shaxs psixologiyasi, shaxs faoliyatida idrok etish jarayonlari, faoliyatda emotsiya va idrokning rivojlanishi, taiim-tarbiya psixologiyasi muarnmolari, munosabatlar psixologiyasi va shaxslararo munosabatlar psixologiyasi (yetita boiim).

qituvchi nimaga asosiy e'tiborni kuchaytirishni xohlashiga qarab ularning har biriga turli miqdorda soatlar ajratilishi mumkin. Misol uchun boiajak ishlab chiqarish tashkilotchilari va jamoa rahbarlari uchun faoliyat psixologiyasi va shaxslararo munosabatlar psixologiyasining muammolarini yaxshiroq bilib olishlari, boiajak qituvchilarda esa shaxs psixologiyasi va uning rivojlanishi, taiim va tarbiya psixologiyasini bilishi bilan bo liq boiadi.

Seminar, amaliy va laboratoriya mash ulotlarida ma'ruzachi rejalashtirilgan savollarini yechimini topishi kerak. Shu bilan birga nazariy xususiyatdagi ma'ruzalardan farqli ravishda ular talabalarda psixologik hodisalarni ranganish va qayta zgartirish uchun amalda nazariy bilimlardan foydalanish mahoratini shakllantirishga hamda shu bilan ularni amaliy vaziyatlarda psixologik t r i y l tutishga rгатishga qaratiladi.

Albatta, ma'ruzada b lgani kabi mash ulotlarda ham qituvchi qitishning faol metodlaridan foydalanishga harakat qiladi va talabalarni ilmiy va amaliy muammolarni tahlil qilib, psixologik kategoriyalar bilan fikrlashga ranganishni maqsad qilib q yadi. Bu maqsad ma'ruzalarda b lgani kabi (muammoli bayon etish uchun) talabalarning mustaqil va amaliy mash ulotlarida (seminar laboratoriyalar) quv topshiri i sifatida muammoli savollar hamda vazifalar yordamida erishish mumkin.

Bu savol — masalalar shunday tuzilishi kerakki, ular talabalarni fanning asosiy muammolari haqida mulohaza yuritishga y naltirsin; *birinchidan*, psixik faoliyatning umumiy qonuniyatlarini rganib, bilib olishga; *ikkinchidan*, hayotiy vaziyatlarda psixikaning haqiqiy k rinishlari mos ravishda ularni tushunishga; *uchinchidan*, fanda ularni idrok etish tarixiy mantiqiy jarayon sifatida yiantirsin.

Shunday qilib, talaba kitobdagi matnlardan chetga chiqishi orqali, hayotiy haqiqatga yaqinlashadi va ularni ma'ruzadan yoki kitobdan qib bilib olgan nazariy qoidalari nuqtayi nazaridan tushunishga harakat qiladi.

Quyida quv topshiriqlari uchun tahliiy savollar va masalalar keltiriladi, ular asosan talabalarning fikrlash faoliyatlarini faollashtirishga qaratilgan. Ular qituvchilarga yordam sifatida pedagogik masalalarni hal etish uchun tuzilgan ba'zi savollar talabaiarga quv topshiriqlari tarkibida mustaqil faoliyatlari uchun va bu ishlar natijalarini keyinchalik seminar yoki amaliy mash ulotlarda muhokama etish bilan berilishi mumkin. Talabalar uchun murakkab b lgan savollarning bir qismi qituvchi tomonidan beriladigan ma'ruzalardan foydalanish mumkin. Shu rinda talaba ana shu qiyin b lgan savollarga zi uchun javob oladi. Bundan tashqari, qituvchi savollarni zgartirishi mumkin yoki aniq quv talablari, asosida z savollarini tuzishi mumkin.

Demak, quv topshiriqlari:

1. Ushbu topshiriqning savoli I kurs talabasi uchun juda qiyin b lishi mumkin. Shuning uchun ma'ruzada muammoli bayon etish orqali foydalanish mumkin. «Psixologiya» fan sifatidagi mazmuni nimadan iborat? Bu masalada darslik va lu atlarda turlicha nuqtayi nazarlar mavjudligini qanday tushuntirish mumkin?

1. Psixologiyaning predmeti — «psixik hayotning aniq hodisalari» (Umumiy psixologiya darsligida)

2. Psixologiya «psixikaning rivojlanishi va faoliyati qonuniyatlarini hayotiy faoliyatning alohida shakli sifatida» ranganadi.

3. Psixologiya — insoning va jonivorlarning obyektiv realliklarini his etish, qabul qilish, tushunchalari, sezgi va psixikaning boshqa hodisalari shaklida aks ettirishning faol jarayonini ranganadi (psixologik lu at).

4. Psixologiyaning ranganish predmeti k plab subyektiv hodisalarni z ichiga oluvchi inson va jonivorlarning psixikasini ranganadi. Psixika — psixologiyada ranganiladigan barcha psixik hodisalarning t plamini ifoda etuvchi umumiy tushunchadir.

Psixologiya - haqiqatni psixik aks ettirish, k rish, t rilash va amal qilish haqidagi fandir.

Nima uchun psixologiya predmetini bunchalik k p ta'riflari mavjud ular mazmunan turlichami yoki faqatgina shakli s zi bilan ifodalanishi b yicha turlichami? Balki ular juda ham umumiy va hammasi b yicha kengdir va umuman olganda ularning barchasi bitta umumiy psixika mazmuniga egadir.

Agarda ularning orasida, not ri ta'rif b lmasa, unda nima uchun ular har xil; masalani bunday keng q yilish albatta talaba uchun m ljalanmagan, balki qituvchining ma'ruzani bayon etishida tanlovchanlik metodikasidan kelib chiqib, bundan bir nechta ketma-ket tartibda kelib chiqadigan savollarni tuzish uchun qituvchiga yordam sifatida k zlangan. Undan talab qilinadigan narsa — bu psixologiya predmetining turli nuqtayi nazarlari bilan tanishishda talabada yuzaga kelishi mumkin b lgan savollarga javob topishdir.

Talabada ranganayotgan fani haqida aniq tasavur mavjud boiishi kerak. Psixologiya haqida gapirsak, unga boigan nuqtayi nazarlarning turli tumanligi b yicha aniq ifodalangan va umumiy qabul qilinganlar hisoblanmasligi k rinib turibdi. qituvchi uchun qiyinchiliklar ana shundan kelib chiqadi: Bir tomondan talabada fan predmeti haqida aniq tushunchani shakllantirish kerak, boshqa tomondan esa bu narsa ilmiy doiraning zida ham mavjud emas.

Ushbu muammo dars tish amaliyotida odatda qanday hal etiladi? Psixologiyaning predmeti haqida savolga javob berishning ikkita usuli mavjud. Ularni Yu.V.Gareyter shunday k rsatib beradi; birinchi usul psixologiya predmetiga turli nuqtayi nazarlar fanning tarixda qanday paydo boigan boisa, shunday k rsatib chiqishni k zda tutadi. Nima uchun bu nuqtayi nazarlar bir-birini almashtirib kelgani sabablarini tahlil qilish, oxir oqibat ulardan nima qolgani va bugungi kunda qanday tushuncha shakllanganligi bilan tanishib chiqishdir. Psixologiya predmetini ochib berishning ushbu usulini u keyingi barcha ma'ruza

va seminar mash ulotlarida foydalanishni maqsadga muvofiq deb hisoblaydi. Birinchi ma'ruzada esa ikkinchi usul bilan cheklanishni afzal biladi, ya'ni bu qisqacha javob berish y li orqali amalga oshiradi. Bu qisqacha javob rasmiyga xshaydi, lekin shunga qaramay juda ham aniq hisoblanadi. Javobning mazmuni psixologiya — bu «jon» haqidagi fandır. «Jon» va «psixika» esa lingivstik nuqtayi nazardan bir narsadir, ya'ni ular mos ravishda rus va lotin tillarida bitta «qalb» hodisalarini anglatadi; ammo fan va madaniyatning rivojlanishi bilan bu tushunchalarning mazmunlari ajralib keldi. Biroq tilda «jon» asosidagi k plab s zlar saqlanib qolgan b lsa-da, psixologiya esa k ngil haqidagi emas balki, psixikaga oid fan boiib qoldi. Psixologiya predmetini bunday tushuntirish metodikasi, unda ikkala usulga ham tarixiy yondashishni ifoda etsada, lekin juda kam q llanilishi mumkin, chunki «psixologiya» predmetining tushunchasini hozirgi holatini k rsatadi. Shu sababli psixologiya predmetiga zamonaviy mualliflarning nuqtayi nazarlari nimalarda farq qilishini k rib chiqish mumkin. Agarda ulami yaxshilab rganib chiqilsa, unda ularni umuman va yaxlit olganda bir xil b lib chiqadi, chunki predmetning umumiy falsafiy tushunchasini takrorlaydilar. Shunday qilib hamma muallifiar psixologiya bu psixika haqidagi fandır yoki boshqacha aytadigan b lsak psixika barchasi uchun ilmiy psixologiyaning rganish predmeti hisoblanadi. Shu bilan birga psixikaning zi obyektiv haqiqatning (aks ettirilishi) k rinishi sifatida qaralmaydi. Ammo boshqa qarashlar ham mavjud bu P.Ya.Galperinning nuqtayi nazari b lib, u psixologiya fanining predmeti butun psixika hisoblanmaydi deb ta'kidlaydi, chunki uni psixologiyadan tashqari boshqa fanlar ham rganadi.

Psixika obyektiv dunyoni psixik aks ettirish va onging turmush bilan munosabatlarini falsafa fani rganadi. Kasalliklarda psixikani tibbiyot fanlari rganadi, psixikaning biologik asoslarini oliy nerv faoliyati fiziologiyasi rganadi. Alohida psixik jarayonlarni har tomonlama bir vaqtda bir necha fanlar rganadi. Misol uchun, fikrlashni psixologiyada rganishdan tashqari ya'ni idrok etish, mantiq, kibernetika, tarix, pedagogika, etika va estetika fani hamda qitish metodikasi (evristika) fanlari rganadilar. Nutqni psixologiyadan tashqari pedagogika fiziologiya, lingvistika, oliy nerv faoliyati fiziologiyasi kabi boshqa fanlar ham rganadilar va har bir fan albatta psixik hodisalarning qaysidir birining aniq bir tomoni bilan qiziqadi.

Psixologiya agarda butun psixikani rganmasa, uning qaysi aspektlarini rganadi? P.Ya. Galperin psixologiyaning predmeti subyektning taxminiy y naltiruvchi faoliyati hisoblanadi degan oyani ilgari surdi. Bu oya u ishlab chiqqan va keng tarqalgan aqliy

harakatlarining bosqichma-bosqich shakllanishi nazariy metodologik asosi bilan qoladi.

P.Ya.Galperin z tezisini mana shunday asoslab be Birinchidan, psixikaning vazifasi oddiy qiziqish jonivorning va bilan tanishishdan yoki alohida obyektning ozuqa izlashidan t: (I.P.Pavlov b yicha, «bu nima refleksi») va insonning nazariy ij: faoliyati bilan subyektning turli hayotiy vaziyatlarda y l tc demakdir.

Ikkinchidan, atrof dunyoda y l topish hatto idrok etishdarf fikrlashgacha, idrok etish vazifalari butun diapozonida ham faqatgin* intellektual masalalar bilan cheklanmaydi, vaziyatga mos ravishda" harakat qilish uchun bilib tushunib olish va baholash, y l topishga, talabalar sezgi, irodasiga ham muhtojdir. Ularning zlarid esd subyektning izlash faoliyatining turli shakllaridan boshqa narsadan iborat emas.

Uchinchidan, agarda psixika hayotining hamma shakllari izlash faoliyatining turli k rinishlaridan iborat b lsa, demak psixologiya psixik jarayonlar yoki vazifalarning barchasida aynan ana shu ularning y l topish tomonlarini rganadi. Psixologiya tafakkur, sezgi tasawur iroda qobiliyatlarni rganadi, deyish not ri, bu shuning uchun not riki; u tafakkur, sezgi, iroda va boshqa psixik jarayonlar vazifalarining umuman barcha tomonlarini rganmaydi. Psixologiya butun psixikani rganadi deb hisoblash not ri deb ta'kidlaydi, - P.Ya.Galperin. Chunki boshqa fanlar ham bunga tegishlidir. Ular faqatgina izlash jarayonida psixik faoliyat va umumpsixik faoliyatining har bir shakli hamda umumiy psixik hayotning asosiy tomonlarini tashkil etadi, degan mazmundagina t ridir. Aynan ana shu vazifasi uning boshqa hamma tomonlarini t ri hisoblaydi, ular shuning uchun deyarli ana shu vazifaga b ysunadi. Shuning uchun, hayotda eng muhim — harakatlarni talab etuvchi vaziyatlarda t ri y l tanlash va uni bajarishda t ri harakat qilish faqatgina y l topish faoliyatiga psixologiya fanining predmetini tashkil etadi. Hozirgi paytgacha psixologiya predmeti haqidagi taklif etilgan tasawurlar xato bilan chiqdi.

Shunday qilib, P.Ya.Galperinning psixologiya predmeti haqidagi oiyasida k rsatilganlarining hammasidan prinsipial farq qiladi. Keyinchalik uning shogirdlari va izdoshlari zlarining hamma tadqiqotlarida ana shu nuqtayi nazarga amal qiladilar.

Psixologiya predmeti haqidagi ushbu tasawur psixologik hodisalarning aniq mexanizmlarini izlash va topishga imkon beruvchi, ular nimadan iborat ekanini tushuntirib beruvchi metodologik tamoyil hisoblanadi. P.Ya.Galperinning psixologiya predmeti haqidagi tasawuriga asoslangan aqliy harakatlarni bosqichma-bosqich

shakllanish nazariyasini pedagogik amaliyotda qullanishdagi yuqori natijalari barchaga ma'lum. Hozirgi kunga kelib ikkita fikrni tiri va haqiqiy deb hisoblash mumkin. Birinchisi - psixologiya predmeti haqidagi ushbu nazariy tasavurning qoilanilayotganligi haqida ya'ni nazariy va empirik tadqiqotlarda ilgari mavjud tasavurlardan tashqari psixologiya doirasida psixik hodisalar mohiyatini izlash va topishga imkon beradi; ikkinchisi — psixologiyani izlash faoliyati haqidagi fan sifatida qarash, amaliy ahamiyatga egaligi, chunki inson faoliyatida tiriylizlashga psixologlar yaltiradi, bu esa qitishda bilim, mahorat va k nikmalarning yuzaga kelishiga bexato sabab boiadi.

Psixologiya predmetini izlash faoliyati sifatida belgilanish juda tiri va uni xato deyish ancha qiyin yoki hatto tanqid qilib b lmaydi. Chunki u psixologiyadagi mavjud tushunchalarga qarama-qarshi, balki ana shu ma'noda ularni aniqlashtiradi. ylaymizki, ilmiy psixologiya predmeti tmish tasavurlarini shakllanishi tarixida k rsatib berish va ma'ruza qish paytida qituvchiga hozirgi paytda «psixologiya predmeti»ning aniqlashgan tushunchasi P.Ya.Galperin b yicha izlash faoliyati hisoblanishini aytib tishga tiri keladi. Psixologiya perdmoti — bu shunchaki oddiy quv savoli emas, balki fanning zi uchun ham uni qitish metodikasi uchun haqiqatda mavjud jiddiy muammodir.

Yuqorida aytib tilgandek, psixologiya predmeti haqidagi savolga ikki turda javoblar ihavjud. Birinchisi — ancha tiri, lekin murakkab, ikkinchisi — nisbatan rasmiy lekin qisqa.

Birinchi usulda dastlabki ma'ruzalardan boshlaboq psixologiya predmetini bugungi kun fikrlar talqiniga k ra, fikrlar harakati tarixini batafsil ochib berish kerak boiadi. Ikkinchida esa — psixologiya qaysi savollar doirasini rganishini qisqacha aytib masalani chuqur tahlil qilishni keyingi darslarga qoldiriladi. Bu ikkinchi usul qisqaligiga qaramay metodika uchun umuman mos emas. Agarda har qanday mavzuni rganishda, qandaydir tarzda psixologiya predmeti haqidagi fikrlar tarixi t risida t xtalishiga tiri kelishini hisobga olsak, bu niyatni amalda q llash imkoni b lmaydi,

Bu faqatgina psixologiya tarixini mustaqil quv fani sifatida, umumiy psixologiya haqidagi tushuncha b yicha rganilgandagina fnumkin boiadi. Agarda yosh davrlar, pedagogik psixologiya, tibbiyot yoki yuridik psixologiya rganilayotgan boisa, unda xuddi shu kabi ushbu aniq fanni predmetini ochib k rsatish talab etiladi. Bunda ham ana shu ikki uslubdan foydalanish mumkin, shu bilan birga metodik qiyinchilikka duch kelinadi.

Shuning uchun, metodikaning birinchi usuli ancha tiri, turli davrlarda boigan psixologiya predmetiga hamma asosiy qarashlar bilan talabalarni darhol tanishtirib chiqish orqali qaysi qarashlar u yoki bu

davrlarda asosiy ustun b lganligini qituvchi ma'ruza paytlarida tushuntirishi lozim.

Bular psixologiya predmeti haqidagi quyidagi tasawurlar b lishi mumkin;

1. Jon, Ruh (Demokrit va boshqalar).
2. Anglash hodisasi (Lokk).
3. Hulqi (bixevioristlar)!
4. Ongsizlik va uning onnga munosabatini (Z.Freyd).
5. Reflekslar (N.M.Bexterovning reflekkologiyasi).
6. Reaksiya (K.N. Kornilov reaktologiyasi).

7. Insonning va jonivorlarning psixik hayot hodisalari mexanizimlari hamda qonuniyatlarini (materialistik, psixologiya tarafdorlari).

8. Faoliyat nazariyasi (A.N.Leontev).

9. Izzlash faoliyati (P.Ya.Galperin).

Shunday qilib, biz muammoli metod bilan bir quv savoli yoki masalasini ma'ruzaga q yish va hal qilish metodikasini rganib chiqdik. Muammo psixologiya predmeti haqida b lganligi sababli bu savol prinsipial muhimlikka ega va shu bilan birga uni hal etishda hali yakuniy nuqta q yilmagan, chunki uni qitish metodikasi alohida e'tiborni talab qiladi.

Shuning uchun yuqorida aytilganlarni hammasini yagona haqiqat deb qabul qilish kerak emas, balki uni bu muhim masalani ma'ruzada bayon etishni ijodiy yondashish orqali amalga oshirishning yangi usuli deb hisoblash mumkin.

Quyida qituvchi sifatida zi tanlab olib foydalanishi mumkin b lgan boshqa quv topshiriqlari (muammoli savol va masalalar keltiradi).

1. Nima uchun fanni professional darajada zlashtirib olish uchun rganilgan fanni predmetini aniq tasawur etish muhim hisoblanadi? Quyidagi keltirilgan javob variantlari I kurs psixolog talabalari bilan s rovnoma savollari tkazilganda olingan natijalar qaysi birlarini xato qaysilari esa qay darajada t ri ekanligini aniqlash mumkin?

a) fan predmetini aniq bilganda imtihonda yaxshi javob berish mumkin yoki nazorat ishida psixologiya b yicha har qanday xususiy savolni tahlil qilish mumkin;

b) fanning predmetini savollarini bilish umuman kursni zlashtirishda hech qanday alohida ahamiyatga ega emas;

d) fan predmetini bilar ekan inson pedagogik yoki sotsiologik vaziyatlarni, psixologiyadan ajratishda qiynalib kuzatayotgan hodisalardan adashib yurmaydi;

e) fan predmetini bilish psixologiyani zini fan sifatida rivojlanishi uchun metodologik ahamiyatga ega ya'ni fanni rivojlantiruvchi omillar uchun muhimdir;

f) agarda psixologlar zleri shu paytgacha z fanlari predmeti tushunchasini topa olmagan ekanlar, unda ma'lum b lgan u yoki bu nuqtayi nazarlariga amal qilishi kerak.

g) kitobda aytilgan nuqtai nazarlarning hech biri ishonchli emas. Shuning uchun hatto, ulardan birini bilmay turib ham psixologiyaning aniq masalalarini zlashtirib olishi orqali psixoldg^b lishi mumkin;

h) talaba psixologiya predmetini uni rganisfhy boshlaganidan oq tushunib olish kerak (keltirilgan nuqtayi hazarlardan birini qabul qilish yoki zining nuqtayi nazarini ilgari surish va uni asoslab berish kerak), aks holda qishda dogmatizm b ladi va kelajakdagi amaliy belgilar ijodidan mahrum b ladi.

3. Talabalarga topshiriqlar;

Darslik va lu atlardan psixologiya b yicha idrok etish jarayonlari haqidagi savol turiicha bayon etilgan, misol uchun «umumiy psixologiya* va R.S.Nemovning darsligi va «qisqacha psixologik lu ati»ni solishtirib k ring. Ba'zi darslik va lu atlarda bu jarayonlar zaro solishtirilgan holda ta'kidlangan, boshqalarida esa keltirilmagan. Ammo ularning qatoriga quyidagicha psixik hodisalarni kiritish umumiy qabul qilingan deb hisoblash mumkin; sezish, his etish, idrok etish, xotira, tasawur, tafakkur, xayol va nutq. Masalan: psixik idrok etish materiallarning sxematik shunday tartibda joylashtiringki ularni idrok etish faoliyatda ketma-ketligi va ularning ish bajarishlari zaro bo liqligi tushunarli b lsin. K rgazmali sxematik joylashtirish sxemasini xohlaganimizdan birini tanlab olish mumkin (misol uchun graf shaklini metropoleten sxemasi kabi yoki boshqalar) asosiy — bu yaqqollik va tushunarlilik sxema javobini daftarga kiriting.

4. Psixologik adabiyotlarda «Diqqat» tushunchasirii bir necha turlicha k rinishda va talqin etilishini uchratish mumkin:

a) bilish jarayonlaridan biri;

b) qandaydir alohida mustaqil jarayon emas, balki har qanday bilish jarayonning (idrok etish fikrlash va shu kabilar) bir tomoni yoki vaziyati;

d) psixikaning faoliyatini obyektga jamlanishini, y nalganlikni ta'minlovchi shunday xislatlar;

e) aqliy harakatlar ularni bajarilishi dasturga mosligini ichki nazorat qilish, ya'ni y nalish tadqiqotchilik faoliyatining vaziyatlaridan biridir;

f) D.N.Uznadze k rsatma nazariyasi b yicha,. diqqat «Inson diqqatining ichki holati* sifatidagi k rsatmasi bilan bo liqdir ya'ni

diqqat uning ichki holati k rsatmasi hisoblangan tashqi bir narsa sifatida talqin qilinadi;

g) Ribonning fikricha, (diqqatning motorli nazariyasi) diqqatni harakatlar keltirib chiqaradi va harakatni boshqaradi, emotsiyalar natijasida yuzaga keltiriladi hamda ular bilan birga b ladi, ya'ni bir narsaning ustida ylash yoki biror narsani kuzatishdir. Masalan, darsning bir maromda va undagi ta'kidlanayotgan narsani kuzatish harakatiga emotsiya deb nomlash mumkin emas, demak bu yerda diqqat ham mavjud emas.

Talabalarga shunday k rsatma beriladi ya'ni yuqoridagi topshiriq, qarashlarni tahlil qilib chiqib z munosabatingizni bildiring, qaysi nuqtayi nazarlar sizga yoqadi va nima uchun?

5. Miya psixikaning asosiy organi sifatida va miya nerv sistemasining markaziy b limi sifatida tashqi buyumlardan signallar (yoru lik, tovush, hid) nerv uchlarida ta'sirlanishni keltirib chiqaradi. Retseptorlar nerv tolalari b yicha miyaga keladi (bosh yoki orqa) unda q z aUshni keltirilib chiqaradi, u organizmning tashqaridan q z alishiga javob qaytarishi b ladi va nerv impulsi k rinishida muskullarga beriladi. Buning natijasida harakat sodir etiladi (impulsiv, reflektorli, bakteriya yoki ongli boshqariladigan).

Psixik va fiziologik nerv bo liqliklari qisqacha miya faoliyati va psixikaning munosabati k rinishda b ladi. Endi psixologiyaning psixofiziologik, neyropsixologiya va boshqalari b yicha fiziologik asoslari b yicha tavsiya etiladigan adabiyotlarni qib chiqing. Nima uchun I.M.Sechenov psixik jarayonlar ongda boshqariladi va tamomlanadi, degan fikrni juda katta xato deb aytgan? Aslida qanday sodir b ladi: bilish jarayonlari qaerda boshlanadi va tamom b ladi: I.M.Sechenovdan oldin bu haqida qanday- ylaganlar.

6. Psixikani rganish borasida turli maktab va y nalish namoyondalari turli tarixiy davrlar mamlakatlarda ishlagan va ishlanayotgan olimlar ular psixik hayotni tushunishlari nuqtayi nazaridan turli yondashishlarga amal qilganlar. Misol uchun, fan tarixida quyidagilar ma'lum; psixikaga funksional yondashish shaxsiy yondashish va faoliyatli yondashish ularning har birining mohiyati nimadan iboratligini k pchilik psixologlar amal qiladigan shaxsiy va faoliyatli yondashishda qanday farq borligini k rsatib ma'ruzada ochib berish mumkin. Shundan keyin talabalarga darsliklardan uch xil yondashishlarning har biriga misollar topish topshiri ini berish mumkin.

7. Idrok, tasavur etish, xotira, xayol qilish, fikrlash bular beshta idrok etishning psixik jarayonlaridir. Ularning barchasi uning ajralmas tarkibiy qismi sifatida mavjud b lgan amaliy faoliyatlaridan misol

keltiring va unda bu jarayonlarning ish bajarishi nuqtayi nazaridan bu faoliyatni qisqacha tasvirlab bering.

Bu savolni talabalarga ma'ruzaning oxirida berish, mustaqil ish sifatida topshirish, ularning javoblarini esa amaliy mash ulotlarda muhokama etish maqsadga muvofiq b ladi.

8. Reproduktiv va produktiv (ijodiy) fikrlash - ularning farqi nimada? Tasavur qiling sizning oldingizga bir necha masala q yilgan, siz ulardan ba'zilariga darhol javob bera olasiz, boshqalariga esa — biroz ylab, (biror bir taqqoslab, solishtirib, hisoblab), ichingizda esa sizda tayyor javob ham y q yoki ikkinchi holatdagidek izlashga harakatlar hani y q, siz uchinchi holatda nima qilasis?

Hamma uchta variantlarda ham fikrlash amalga oshiriladimi yoki hammasida ham emasmi? Qaerda ijodiy fikrlash, qaerda esa reproduktiv fikrlash namoyon b ladi?

Ushbu savol odatda, agar talabalarga oldindan, hayotdan aniq misollarni tanlab, ularni yozib va qituvchiga topshiriq bilan berilsa, seminarida faol muhokama etilishiga olib keladi.

Bunday topshiriq birinchidan, talabada mas'uliyatlilik hissini oshiradi. Ikkinchidan, qituvchiga misollardan ba'zilarini seminarida muhokama etishda foydalanishga imkon beradi, bu talabalarning fikrlashlarini faollashtiradi. Misollardan qaysilari muhokama etishni talab etadi yoki hammaga qiziqarliligini fikrlariga qarab aniqlab olish oson b ladi.

9. Predmetni idrok etish (buyumlar, moddiy obyekt) va uni ifoda etuvchi s zni idrok etish. Farqni k ryapsizmi? K rgan b lsangiz bu farq nimada? Bu farqning s zli, nutqli muomalalarda (boshqaruvchilik yoki qituvchilik faoliyatida, insonning inson bilish munosabatida) bu farqni hisobga ohsh muhimligiga siz misol keltira olasizmi?

10. Tasavur va ylash (xayol), «Xayolan tasavur etish» mavzusida misol ylab toping. Misolni (hayotdan oling, adabiyotlardan toping), tasavur va xotira, ularning zaro bo liqligiga misol keltiring.

11. Nutq-fikrni tashqi ifoda etish, qituvchining nutqi yangi materiallarni bayon etish, uning fikrlashini ifoda etilishi b lmasligi mumkinmi?

12. Talabaning nutqi (seminarda chiqishi) uning fikrlash ifodasi b lmasligi mumkinmi?

13. Barcha psixik idrok etish jarayonlari insonning hayoti davomida rivojlanib boradi, lekin kimningdir sezish hissi yaxshiroq va tezroq rivojlanadi (misol uchun eshitish yoki k rish). Kimdadir — nutq, ba'zilarida esa — fikrlash yoki xotirasi rivojlanadi.

• Turli odamlarda psixik jarayonlarning rivojlanishi darajasidagi farqni qanday tushuntirish mumkin?

14. Shaxs psixologiyasi va psixologiyada shaxs tushunchasi, ma'ruzasida shaxs tushunchasida quyidagilarni taqqoslab chiqish mumkin:

a) «Shaxs — insonning individualligini tashkil etuvchi insonning barqaror psixologik sifatleri t plamini k rsatuvchi tushuncha*»;

b) «Shaxs deb ya'ni ijtimoiy munosabatlarda ishtirok etuvchi va ijtimoiy rivojlanish namoyondasi hisoblangan ijtimoiy jonzod deb», biz «balog'atga yetgan, normal odamni (lekin chaqaloqni va aqli zaif odamni emas) aytishimiz mumkin». A.VPetrovskiy (M.1976 - 97-b.) muallifligi ostidagi «Umumiy psixologiya* darsh ida shunday deb aytilgan;

d) «Shaxs tushunchasida quyidagilar ifoda etiladi; 1) inson individual munosabatlar va ijtimoiy faoliyat subyekti sifatida yoki 2) individual u yoki bu jamiyat birligini inson sifatida ta'riflovchi ijtimoiy ahamiyatli xislatlar barqaror tizimini shaxs faqatgina ong va zini anglash yuzaga kelishi bilangina namoyon b ladi» (Psixologik lu at - 1983 - 178-b.);

e) «Shaxs — individning ijtimoiy munosabatlarida ishtirokini ifoda etuvchi, bir tomondan ^redmetli faoliyat va munosabatlarda oladigan tizimli sifatidir», (qisqacha psixologik lu at, — M. 1985—165-b);

f) «Shaxs — 1) inson ijtimoiy munosabatlar va ongli faoliyat subyekti sifatida; 2) ijtimoiy aloqalarda ishtirok etuvchi va hamkorlikdagi faoliyat va munosabatlarda shakllanuvchilar bilan belgilanadigan individning tizimli sifatidir».

Ma'ruza oxirida talabalarga quyidagi topshiriqlarni berish mumkin? «Shaxs tushunchasi berilgan boshqa adabiyotlarni qib chiqing, ularni ma'ruzalarda berilganlari bilan taqqoslang, ularda berilgan ilmiy mazmuni tahlil qiling, quyidagi savollarga javob bering:

— <a> va <g> variantlardagi shaxsni ta'riflashga har qanday individni kiritish mumkinmi?

— qaysi tushunchalardan biri bizning psixologiyamizda qabul qilingan shaxsni tushunishimizga mos keladi deb hisoblaymiz.

— z ta'rifingizdan aniq bittasini (adabiyotlarda mavjudlaridan kelib chiqib) ifoda etishga harakat qilib k ring.

15. «Shaxs», «inson» va «individuallik» tushunchalari nimasi bilan farq qiladi? yoki sizningcha ular mazmunan bir xilmi?

16. «Shaxs psixologiyasi* b limida turli mualliflar shaxsning belgilari «y nalganligini» yoki xislatlari sifatlarini k rib chiqadilar: Inson uchun, R.S.Nemov ularni oltita hisoblaydi (qobiliyat, temperament, xarakter, iroda, emotsiya, motivlar). A.V.Petrovskiy muallifligi ostidagi «Umumiy psixologiya» darsligida esa — faqatgina uchtasini k rsatadi. (Temperament, xarakter, qobiliyatlar). Lekin motivlilik bu yerda shaxs tavsifnomasiga kiritilgan. Faqatgina uning

faoliyati bilan bo'liqlikda iroda va emotsiyalar ham (sezgilari) faoliyat tavsifnomasiga ham kiritilgan. Bu variantlardan qaysi birini siz tanladingiz? Bu variantlarning har biri deb hisoblaysiz va nima uchun? Yoki ularning asosida yangi variant yaratishning soddagi varianti uchun imkoniyat borligi haqida fikringiz bormi?

Bunday savol odatda, manbalarni diqqat bilan o'qiydigan talabalarda yuzaga kelishi mumkin, lekin kichik farqlar bu farqlarni sezmaydi. Shuning uchun bu savolga talabalar e'tiborini ma'ruza davomida tortish va ularga javob topishlarini soddaga qaratish maqsadga muvofiq bo'ladi.

17. Qobiliyat tushunchasining mazmuni nima? Ular shaxsning turli ma'naviyatini hisoblanadimi yoki tanlalgan hayoti davomida egallanadimi? Yoki qandaydir imkoniyatlari turli ma'naviyat, ular faoliyati davomida namoyon bo'ladi va rivojlanadimi? Shunday bo'lishi mumkinmi? Zehni bo'lsa turib, u qobiliyatga aylanmay ketadi. Boshqacha qilib aytganda, ilgari mavjud qanday imkoniyatlari sezilgan bo'lsa ham odatda, masalan, matematikaga, musiqaga, texnikaga yoki rahbarlik faoliyatiga qobiliyati rivojlanishi mumkinmi?

18. «Qobiliyat» va «Layoqat» tushunchalari o'rtasida farqni siz kichik rasmi? Biror bir insonning odamlar quyidagi sifatlariga ya'ni «iste'dodli», «don», «aqli», «bilimdon», «qimishli», «ilmli», «qobiliyatli» ega deyishlarida farqni ko'rsasizmi?

19. Xarakter tushunchasining mazmun? Turli psixologik asarlarda aytilgan xarakter belgilari va insonning ma'naviy (odob) sifatleri bilan solishtiring va xulosa chiqaring; nima uchun bitta tushuncha misol uchun talabchanlik, mehnatsevarlik, shuhratparastlik, zini hurmat qilish, urur, kamtarlik va shu kabilar xarakter xislatlarini (belgilari) va shaxsning ma'naviy sifatlarini ifoda etish uchun ishlatiladi; odamlar xarakterleri bilan (yoki boshqa bir) turadimi yoki xarakter hayoti davomida shakllanadimi?

Ana shu uchta savollarni (17-19 raqam) seminarida muhokama etish, ularni mustahkamlashga zamin yaratish, quvvat ishlari, topshiriqlari tarkibiga dastlab kiritish orqali tortishuvlar faol bo'lishi kafolatlangan, chunki talabalar tomonidan kichik talab tushunchalar turlicha talqin etilishi kichik rinib qoladi, shu orqali psixologiyani ilmiy nuqtayi nazardan ularning mazmunini tushuntirib berishga urinishlar bo'ladi.

20. Temperament tushunchasining mazmuni? Zamonaviy psixologiyada temperamentning qanday turlari tanlaniladi va ular insonning nerv sistemalari tiplari bilan qanday bog'langan?

Bu savolni talabalarga seminarida javob berishlari uchun (amaliy mashg'ulotda) topshirish mumkin, ular quyida keltirilgan temperament

turlarining nerv sistemasi turlari tavsifnomalari bilan zaro bo'liqliklari sxemasidan foydalanib javob tayyorlaydilar.

Kuchi - b yicha (b shligi), o ir vaznligi b yicha, (zini tutib olmagan) harakatchanligi b yicha (sustligi).

Nerv sistemalari turlari

Kuchli
Muvozanatlashgan
Harakatchan

Kuchsiz
Muvozanatlashmagan

21. Bir inson shaxsi uning faoliyatida qobiliyat, xarakter va temperamentlari bir-biri bilan qanday bo'langan? Yoki ular bir-biriga bo'liq emasmi? Yoki ular bir-birlariga qanday ta'sir ko'rsatadilar?

Ushbu savolni ma'ruza paytida ko'rib chiqish talab etiladi, chunki dars tish tajribalarini talabalar, bu shaxs xislatlarini faqajgina «alohida» bir-biri bilan bo'liq bo'lmagan ravishda trganishlari va zlashtirishlarini ko'rsatadi, chunki ko'pchilik darsliklarda ular bir-biridan alohida ko'rib chiqiladi.

22. Shaxsning yonalganligini turli mualliflar turlicha belgilaydilar; «shaxsning xulqi yonalishini belgilovchi uning ehtiyoj va motivlari tiplami» sifatida yoki «shaxs faoliyatini mavjud vaziyatlarga nisbatan bo'liq bo'lmagan yonalitiruvchi bir qator sabablari tiplami» sifatida ham belgilaydilar, ular atlar va darsliklarda esa shaxsning bu xislatlari umuman ko'rinmaydi. Yuqorida keltirilgan ikki tushunchani taqqoslang, ularda farq bormi?

Savolni bunday ifodalash orqali «muammoli» vaziyatni ma'ruzada ko'rib yilishi yaxshi bo'ladi, shunda talabalarining e'tibori hozircha bu muammo xususida psixologiya fanida bir xil tushunchaning yozilishiga jalb etadi va uning murakkabligini tushuntirib berish hamda uning shaxsni tarbiyalash muammolari bilan bog'lanish kerak bo'ladi.

23. Faoliyatning psixologik tushunchasi tirik jonni «obyektga maqsadga muvofiq ta'sir etuvchi va shu bilan ta'kid ehtiyojini qondiruvchi subyekt sifatida ishtirok etadigan atrof dunyo bilan zaro faol aloqadorligi» sifatida yoki «subyekt talablarini amalga oshiruvchi maqsadga intilgan faollik» sifatida belgilanadi.

Talabalarga savollar; a) faoliyat mazmuni va psixologiyasi bo'yicha bu ikki tushunchalar mazmunan bir xilmi? b) quyidagi hozirgi holatlar faoliyat - hisoblanadimi; q mondon hech narsa demasdan tank maydonini binokil orqali kuzatmoqda; qimchak tezlik bilan pashsha ilingan tomonga harakat qiladi; ayiq daryoda baliq tutadi; nafaqax r yaqindagi parkni aylanib yuribdi; bolalar hovlida haqiqatdan ynamoqdalar; talabalar jim tiriib ma'ruza eshitadilar, uni yozib olmayptilar.

Talabalar bu masalalarni yuqorida keltirilgan differensiyalar asosida yechimini topish topshirilad.

24. Faoliyatning psixologik tuzilishi; motivlar — maqsadlar — vositalar-natija uning tarkibi; maqsad, harakat, operatsiyalari.

qituvchining ma'ruzalari natijasida talabalarda shakllana boshlaydigan bunday tushunchalardan kelib chiqqan holda, talabalarning mustaqil ishlari uchun quyidagi topshiriqlarni ifoda etish mumkin:

— har qanday topshiriq faoliyatning psixologik tuzilishini tahlil qilib chiqish; (aniq bir yin, ta'lim yoki mehnat);

— har qanday faoliyat ehtiyoj bilan qanday bo langahligini k rsatib berish; (sabab orqali, maqsad, vosita, natija orqali, yoki ular bilan t ridan-t ri va bevosita, bevosita bo liqligini);

— ehtiyoj, motiv harakat maqsad bilan, operatsiya esa faoliyatni bajarish sharoitlari bilan moslashadi;

Mazkur masala yuzasidan misol keltiring.

Umumiy psixologiyani qitish metodikasini k rib chiqishda quyidagi umumiy (kamchiliklarni k rsatish) fikrlar bilan yakunlash mumkin. Psixologiya fanlarini qitish **birinchidan** — umumiy psixologiya — bu amaliy emas, balki nazariy fan b lgani uchun psixologiyaning amaliy sohalari uchun metodologik ahamiyatga ega, shuning uchun uni qitish quvchilarda nazariy fikrlashni shakllantirishga qaratilgan b lishi kerak; hamma quv masalalarini talabalar psixologik tahlil qilishi va amaliy vaziyatlarni baholashga rganishlari uchun t plamlar tuziladi.

Bu psixologik ylash, fikrlash mahorati ularga yosh va pedagogik, ijtimoiy psixologiya va psixologiyaning boshqa amaliy sohalarini zlashtirishlarga yordam beradi. Umuman, haqiqiy faktlarda tuzilgan, amaliy maqsadga ega har qanday quv masalasi, amaliy muammoni hal etish uchun nazariy fikrlashga rgatish maqsadini k zlaydi.

Ikkinchidan, k pchilik birinchi kurs talabalari psixologiyani birinchi marta rganganliklari va darhol ziga shaxsan uning zarurligini anglab oladilar, chunki zini rganish va zini yaxshiroq tushunib olishga imkon beradi. Bu qiziqarli va shu bilan bir vaqtda qiyin b ladi. Gap shundaki k plari allaqachon ma'lumga xshab tuyuladi, chunki turmushda ham psixologik bilimlarini egallash imkoniyati b ladi.

Lekin, bolaligimizdan ma'lum b lgan turli psixik hodisalarning talqin etilishi agarda biz ularga psixologik nuqtayi nazardan qaraydigan b lsak, biroz boshqacha b lib chiqishi mumkin. Bu har doim ham darhol hisobga olinmaydi: Turmushdagi tushunchalar, k pgina hollarda ilmiy tushunchalardan farq qilib, ularni zlashtirib olishga xalaqit qiladi. Demak, psixologiyani qitish metodikasi psixikaning u

yoki bu hodisa va holatlari haqidagi turmush hamda ilmiy tasavurlarining farqiga talabalar e'tiborini qaratishga t e'ri keladi va hisobga o'tish kerak b ladi.

Uchinchidan, ilmiy terminologiyalarni bilmay talabalar qishining boshlan ich davrida seminar mash ulotlarida, imtihonlarda javob berishda psixologik tushunchalardan foydalanishni bila olmaydilar, («tushinib turibman lekin aytib bera olmayman» - shunday holat odatiy hisoblanadi).

Bu kamchilikni qanday y qotish mumkin? Nutq - bu s zlarni oddiy talaffuz etish emas, balki fikrni tashqi ifoda etish ekanini esga olib, fanni qitish metodikasi birinchi navbatda rganayotgan mavzular mazmuni b yicha maxsus tuziladigan quv fikrlash masalalari (savollari) yordamida talabalarning fikrlashlarini rivojlantirish usullari haqida bosh qotirishi kerak, lekin talaba qanday fikrlashi qituvchi u z fikrlarini ovoz chiqarib ifoda etayotganda, uni nutqi b yicha aniqlab olish mumkin b ladi. Talaba qanchalik k p o zaki fikrlarni ifoda etsa, u shunchalik yaxshiroq fikrlaydigan b ladi va shunchalik tez ilmiy terminologiyani egallab oladi, xato qilsa qilsin lekin jim turmasin, chunki ovoz chiqarib qilingan xatoni har doim tuzatish mumkin. Eng yaxshi metodika — bu o zaki nutqqa chorlaydigan va nutqiy faolligini ra batlantiradigan metodikadir, ilmiy leksikadan foydalangan nutq — bu fanni zlashtirish natijasi sifatida ilmiy fikrlash demakdir.

Bu umumiy fikrlar faqatgina umumiy psixologiyaga emas, balki boshqa psixologik fanlarni qitish metodikasiga ham taalluqlidir. Lekin ular umumiy psixologiyani qitish tajribalariga asoslangan:

a) insonning intellektual - idrok etish doirasining (aqliy rivojlanishi) rivojlanishi qitish bilan, ehtiyoj motivlar (yoki affektiv — talablari) doirasining rivojlanishi jarayoni — tarbiya deb aytish mumkinmi?

b) agarda shunday b lsa, unda muallifning «Hozirgi paytgacha bolaning psixik rivojlanishini k rib chiqishdagi katta kamchilik aqliy rivojlanish va shaxsning rivojlanish jarayonlari rtasidagi uzilish hisoblanadi» degan s zlarni qanday tushunish mumkin. «Shu bilan birga shaxs bilan shaxsning rivojlanishi hech qanday asossiz affektiv ehtiyojni yoki sababli - ehtiyojlari sohasini rivojlanishi deb tushuntiriladi*. Fikrga munosabatingiz.

d) agarda tarbiyaning psixologik nuqtayi nazardan bu shaxsning rivojlanishi, ta'lim esa - aqliy rivojlanishi b lsa va psixik rivojlanishni k rib chiqishda ulardagi uzilishni muallif zamonaviy psixologiyaning kamchiligi deb hisoblasa, unda amaliy ta'lim va tarbiyada amaliy jihat qanday aks etadi?

Bu savolga javob berisfa uchun muallifning «shaxs rivojlanish tomonlari va qarama-qarshi birliklari haqidagi s zlarini diqqat bilan qib chiqing va ylab k ring; «qarama-qarshi birlik»ning mazmuni nimadan iborat.

Qaysi faoliyatning yetakchi turlari bola psixikasida sifatli zgarishga olib keladi, uning keyingi yosh davrlarida rivojlanishining boshqa davrlariga tishiga sabab b ladi; chaqaloqlikdan (0—1 yosh) ilk bolalik (1—3 yoshgacha), ilk bolalikdan maktabgacha yoshga (3 yoshdan 6 yoshgacha), maktabgacha yoshidan — kichik maktab yoshiga (6 yoshdan 10 yoshgacha), kichik maktab yoshidan smirlik yoshiga (kichik — 12 yoshgacha va kattasi 15 yoshgacha) va undan katta maktab yoshiga (17 yoshgacha), «Chaqaloqlik davrida keskin zgarish* «1 yoshdagi keskin zgarish», «3 yoshdagi keskin zgarish», «6—7 yoshli keskin zgarish», « tish yoshdagi keskin zgarish» deb ataluvchi davriy keskin zgarish larni qanday tushuntirish mumkin.

4. Seminar — munozarada muhokama etish uchun yana bir marta D.B.Elkoninning «Bolalik davrida psixik rivojlanishni davriylashtirish muammosi* asarini diqqat bilan qib chiqing hamda uning «tanlangan psixologik asarlarini» yoki bu maqolaning qisqartirilgan varianti «Yosh psixologiyasi b yicha xrestomatiyasinU qib chiqing va quyidagi savollarga dalil va isbotU tarzda javoblar tayyorlang.

Shunday qihb quv topshiriqlari (savol va masalalari):

1. Psixolog D.B.Elkonin ilgari mavjud b lgan va darsliklarda hozirgacha saqlanib qolgan «yetarlicha nazariy asoslarga» ega b lman, «ulkan amahy tajribalarga» asoslangan «pedagogik davrlashtirish» rniga, bolalik davrida psixik rivojlanishni ilmiy asoslagan davrlashtirishni taklif etdi.

Talabalar uchun topshiriqlar.

a) ana shu davrlashtirishni diqqat bilan qib chiqing va z munosabatingizni bildiring; b) bunday davrlashtirishga olim tomonidan qanday nazariy dalillar keltiriladi. Tushuntirib bering; nima uchun uning fikrini t ri deyish mumkin yoki not ri?

d) Qaerda ehtiyojlar doirasi va qaerda operatsion-texnik imkoniyatlar rivojlanishi ustun b lgan bola psixikasi, yoshining rivojlanishi yuzasidan har bir davriga hayotdan ohngan misollar keltiring.

Ikkinchi qarash haqida gapiradigan b lsak, yosh psixologiyasini bolalar psixologiyasi bilan birlashtirib osongina tushuntirish mumkin. Hozirgi kunda nazariy va amaliy jihatdan yetarlicha darajada rganilgan deb faqatgina bolalik davri rivojlanishini hisoblash mumkin. Shuning uchun yosh psixologiyasi haqida jiddiy ilmiy mazmunda faqatgina bolalik davri psixologiyasi haqida gapirishgina

mumkin. Ammo bu hech ham fanga yetuklik yoshida psixital rivojlanmaydi degani emas, psixologiya fan sohasi sifatida yoiijp psixologiyasining hozirgi holati bunday xususiyatni qituvchi hisobga olishi va talabalarga tushuntirishi, turli mualliflar qarashlaridagi fang ularning xato emas, balki ilmiy fikrning t xtnamas xarakterlarini bildirishni k rsatib berish kerak, bunga isbot sifatida ilgari aytib tgan «qisqacha psixologik lug'at»ning (1998) ichida keltirilgan, tuzatilgaii va t ldirilgan nashrida yosh va bolalar psixologiyasini ajratib, ikkita mustaqil b limlaridan berilganini k rsatish mumkin.

Undagi keltirilgan tushuntirishlardan foydalanib, «Yosh psixologiyasi — insonning ontogenizi tu ilishidan to qariligigacha davom etishida shaxsning psixik rivojlanishi va shakllanish bosqichlari qonuniyatlarini rganuvchi psixologik fan sohasidir*». Bu tushuntirish orqali psixologiya bilan faqatgina bolalar yoshini cheklash mumkin emas.

«Pedagogik psixologiya — ta'lim va tarbiyaning psixologik muammolarini rganuvchi psixologiya sohasi». Agarda yosh psixologiyasi bilan yagona quv fani sifatida qitiladigan b lsa, unda metodika qitish va tarbiyalash jarayoni sifatida inson psixikasi rivojlanishi bilan zaro bo liqligini k rsatish asosida quriladi. Bunda bolalik yoshida psixikasining rivojlanishi quvchilar quv faoliyatini tashkil etish psixologiyasining asosi, shaxsni intellektual va ma'naviy jihatdan rivojlantirib unga tarbiyaviy ta'sir k rsatuvchi rivojlantiruvchi qitish sifatida yetkaziladi.

Agarda qitish alohida olib borilsa, unda yosh psixologiyasi albatta faqatgina bolaligidagi emas, smirlik, yoshlik, yetuklik va qarilik davrida ham psixikasini rivojlanishi haqidagi fan sifatida t laligicha va yaxlit bayon etiladi. Yosh psixologiyasi rakursida rivojlanish va qitish nisbatlarini k rib chiqish mumkin b ladi; a) ta'lim va rivojlanishning bir-biridan mustaqilligi; b) qitishning rivojlanishga bo liqligi; d) rivojlanishning qitishga bo liqligi, pedagogik psixologiyani qitishda qituvchi talabalarga ma'lum b lgan ana shu qonunlarga tayanishi mumkin, faqatgina ularni biroz eslatib tsa bas).

Yosh va pedagogik psixologiyani qitish metodikasida qitish va tarbiyaning psixologik aspektlarini uning pedagogikadan farqini k rsatib biroz aniqroq tasvirlab tish muhimdir.

Agarda pedagogika «qanday qitish kerak» va «qanday tarbiyalash kerak» degan savollarga javob bersa, psixologiya insonning psixik rivojlanish qonuniyatlariga tayanib «nima uchun aynan shunday qitish va tarbiyalash kerakligi»ni tushuntirishini doim ta'kidlash kerak, ya'ni psixologiya avlodlarining empirik tajribalari asosida t plangan va birinchi bor A.A.Komenskiyning «Buyuk didaktika» nomli pedagogik asarida umumlashtirilgan va pedagogik fikrlashning

keyingi vaqtlarida pedagogikaning usullari va metodlarini rivojlantiruvchi tomonlarini ilmiy asoslab beradi.

qitish va tarbiyalashning psixologik aspektini bunday batafsil ta'riflash bu jarayonlarning psixologik mazmunini zlashtirib olish uchun zarur hisoblanadi. Chunki talabalarda bolalik cho laridan ta'lim va tarbiya haqida quvchilarga va tarbiyalanuvchilarga faqatgina tashqaridan ta'sir k rsatish, ota-onalar, qituvchilar va umuman quv tarbiyaviy tizimning ta'siri sifatida tasawurlari mustahkam rnashib olgan. Shu bilan birga eng asosiysi — quvchi va tarbiyatanuvchining shaxsi ichtri, psixologik qayta tiklanishini sodir b tishi haqida hech kim gapirmagan, chunki psixologiya ilgari rganitmagani. Bunday bir tomonlama ta'lim va tarbiya haqida faqatgina pedagogik va psixologik tasawur ham q shilishi kerak; ya'ni tashqi ta'sir k rsatishdan iborat. Bundan kelib chiqadiki, yosh va bolalar psixologiyasi — bir-biriga mos tushunchalar, ekan, P.F.Obuxovanning «Yosh davrlar psixologiyasi* (1996) kitobining nomi buni yana ham yaqqol namoyon etadi, ya'ni ularni umuman birday tenglashtiradi.

Yosh psixologiyasi mazmuniga bu ikki xil qarashlarni (ulardan biri uning mazmunini pedagogik psixologiya bilan, ikkinchisi bolalar psixologiyalaridan biri deb hisoblaydi) mazmunan bir-biriga qarama-qarshi deb hisoblash mumkin emas. Ular faqatgina bir narsaga turli tomonlardan qarashni bildiradi. Lekin shunga qaramasdan birinchi nuqtayi nazarni (yosh va pedagogik psixologiyaning mazmunlari mosligini) s zsis qabul qilish qiyin (balki, shu sababli sha lu atning keyingi nashrida bu fikr takrorlanmagandir). Balki ularning mazmuni mos kelishi haqida emas, bu psixologiyaning ichki sohalarining yaqin, uzviy bir-biri bilan bo liqligini ta'kidlash yaxshiroq b lar, ya'ni pedagogik psixologiya zining tadqiqotlarini yosh psixologiyasida rganadigan psixikaning yoshiga qarab rivojlanish qonunlari bilan mos ravishda tashkil etadi.

YOSH VA PEDAGOGIK PSIXOLOGIYANI QITISHNING METODIK ZIGA XOSLIKLAM

Bu psixologiyaning ikki amaliy sohasi, agarda ularni birgalikda yagona quv fani sifatida qaraladigan b lsa, bolalik yillarida yoshning rivojlanishi va insonni qitish hamda tarbiyalashning samaraliligini psixologik sharoitlarni tushuntirish uchun umumpsixologik nazariyani q llashdan iborat b ladi.

Bu fanlarni rganish talabalar, qituvchilar ota-onalar, har qanday katta odam uchun amaliy ahamiyatga ega b ladi. Talaba uchun esa har xil yoshdagi odamlarning psixologik xususiyatlarini

tushunib olish hamda ularga yin va quv faoliyatini tashkil etishda ta'sir k rsatish, faoliyatda shaxsning yaxshi xislatlarini rivojlantirish uchun b lajak faoliyatida ushbu sohadagi bihmlaridan foydalanishni rganib olishga yordam beradi.

Insonning yoshi psixik rivojlanishi qonunlari ontogenezini zlashtirib olish qituvchiga quvchilarni qitish va tarbiyalash malakalari b yicha pedagogik ishlarni maqsadga muvofiq tashkil etishga uni ilmiy y nalishida olib borishga, z- zidan borayotgan jarayonni k p jihatdan boshqariladiganga aylantirish imkonini beradi. Bunday bilimlar har qanday ota-ona uchun ham kerakdir.

Yosh va pedagogik psixologiyani qitishning metodik xususiyatlari haqida qisqacha t xtalib tamiz.

Psixologiyaning bu ikki sohasi bitta yoki ikkita mustaqil quv fanidan iborat b lishi mumkin, qitish metodikasi ular bitta yoki ikkita quv fani sifatida rganishga bo liq b ladi. Pedagogik oliy quv yurtlari psixologiya fakultetlari uchun ular ikkita mustaqil fandan iborat b ladi, boshqalar uchun esa (ped. quv yurti psixolpgiya fakulteti b limlari va pedagogik b lmanan quv yurtlari uchun) yosh va pedagogik psixologiya odatda, bitta fan sifatida qitiladi. qitishning metodikasi qanday b lishi kerakligi esa psixologiya fanning bu sohalarining mazmunini ochib berilganda aniq b hb boradi.

Yosh psixologiyasi psixologiya fanining mustaqil sohasi sifatida inson psixikasi yoshi dinamikasini rganadi. «Qisqacha psixologik lu atda» ta'kidlanganidek (1985), «deyarli pedagogik psixologiya mazmuni bilan mos keladi; zining tarixiy rivojlanishida ularni bir-biridan deyarli ajratib b lmaydi. Yosh va pedagogik psixologiyaning haqiqiy birligi-inson ontogenezda rivojlanuvchi va zgaruvchi rganish, obyektidir. U yosh psixologiyasida rivojlanish qonuniyatlarini borishida ishtirok etadi. Pedagogik psixologiyada esa — pedagogning maqsadga muvofiq harakatlari jarayonida qitish va tarbiyalovchi vosita sifatida ishtirok etadi». Boshqa manbalarda yosh psixologiyasi deyarli bolalar psixologiyasi bilan aralastirilib yuboriladi, ya'ni ularning mazmunan bir xil deb qaraladi, misol uchun «Qisqacha psixologik lu atda* bolalar psixologiyasiga doir deyarli ma'lumot mavjud emas, yosh psixologiyasi haqida esa ma'lumot mavjud. Lekin «psixologik lu atda» (1996) yosh psixologiyasi haqida hech gap aytilmagan, ammo bolalar psixologiyasi haqida katta b lim mavjud b lib unga k ra ichki sharoitni hisobga olishda va shaxsda psixologik zgarishlarga erishgandagina samara berishi mumkin. Yosh va pedagogik psixologiya fanining amaliy sohasi sifatida zining ilmiy doirasidagi sohasi aniq psixologik hodisalarni tushuntirish (ya'ni ta'lim va tarbiya, rivojlanishi hodisalarini) uchun b lganligi kabi ularni qayta

zgartirish uchun ham xizmat qiladi (ya'ni rivojlanish qonunlarga binoan qitish va tarbiyalash haqiqiy jarayonlarni tashkil etish uchun). Bu shuni anglatadiki, talabalarga hodisalarni tushuntirish uchun ular ilmiy tekshirish metodlarini egallab olishlari kerak, (misol uchun, nima uchun bir bilimlar boshqalaridan kera oson zlashtiriladi, qolganlari qiyin zlashtirilishini tushuntirish uchun yoki bolani smirlik zgarishi davrida muvaffaqiyatli tarbiyalash asosida qanday sabablar yotishini). Bundan tashqari, aniqlangan faktni zgartirish uchun psixologik bilimlar k rinishini bilish, ya'ni tashkil etuvchi tajribalar metodlarini bilishi kerak (bu masalani talaba yosh psixologiyani ranganish davri davomida hal etish mumkin).

Pedagogik psixologiya — tarbiyaning psixologik muammolarini rgatuvchi psixologiya fanining sohasi, yosh psixologiyasi esa — inson psixikasi rivojlanishining yosh bosqichlarini rganadi.

Nima uchun psixologiyaning bu ikki sohasi k pincha birlashtiriladi va bir qator quv yurtlari quvchilari bitta quv fani sifatida qitadilar, sabab nima, tushuntirib bering.

Milliy psixologiyamizning fundamental tushunchasi (bu tushunchani psixologiya faniga kiritgan L.S.Vigotskiy davridan boshlab) faoliyat tushunchasi hisoblanadi. Shuning uchun pedagogik psixologiyada insonning psixik rivojlanishi uning faoliyati negizida yuzaga kelishi sifatida qaraladi; faoliyatning zgarishi inson ongini zgarishiga olib keladi va har bir yosh davrida psixik rivojlanishiga ta'sir k rsatadigan va uning keyingi yoshi davriga tishini belgilaydigan qandaydir asosiy, yetakchi faoliyat turi mos keladi.

Biz amaliy fanlar bilan ish o'lib borayotgan b lganimiz uchun seminar — amaliylar, seminar — munozaralar, «ish — yinlar» «M3roBaa aTaica» davrida suhbat, talabalarining shaxsiy mustaqil fikrlash va amaliy xarakterlarini faollashtiruvchi boshqa metodlar yordamida amaliy qitish metodlari hamda usullariga alohida e'tibor berishimiz kerak. Ma'ruzalar va aytib tilgan faol metodlarni q Uash bilan amaUy mash ulotlarning turli shakllari hamma talabalar — b lajak qituvchilar tomonidan yosh va pedagogik psixologiyaning nazariy va amaliy muammolarini ijodiy zlashtirishlarini ta'minlashi kerak.

Talabalarining quv harakatlarini dasturlashtirish, ularning fikrlashlarini rganayotgan kursning asosiy savollariga y naltirish uchun quv masalalari t plamini tuzish kerak (faol fikrlashni talab etuvchi savolli topshiriqlar). Quyida talabalarda bajarish k nikmasini hosil qihsh uchun kerak b lgan shunday quv topshiriqlar t plamining taxminan namunasi keltiriladi.

Bu ^a [^] psixologi[^] [^] qib chiqqandan keyin «tarbiya» tushunchasining psixologijf [^] azmunini (pedagogik emas) - «ta'sir k rsatishini* siz Tarbiy ["] [^] y i nazari bilan kelishgan holda qanday qabul qilasiz? haqiqatan t ^{Cn}llar shaxsning rivojlanishi psixologik qonuniyatlarga yangilik ki r ^{an}isn sifatida, tarbiya amaliyotiga (metodikasiga) siz nima Talab^a ^JSn taklif etgan b lar edingiz? Semin^a ^{arga} [^]uyidagi topshiriqlar beriladi: tayyorlang- [^]ash ulotlarida quyidagi savollarni muhokama etishga bir necha' ^{PSrx} ologiyada qitish va rivojlanish nisbatlari bilan bo liq qonunlari k ^{nUc}ltayi nazarlar mavjud; a) psixik rivojlanish zining sifatida, ri v ^o [^] [^]na boradi, qitish esa, ijtimoiy tajriba shakllanishi rivojlanish ^o ^{na} nish esa erishilgan darajaga tayanishi kerak, ya'ni rivojlanish [^] ^{ara} Vonining ortidan borishi kerak (J.Piaje), b) psixik t ri y lga ⁿ * ⁿ 8 butun obyektivligi deb faraz qilinishiga qaramay ^o zini bo ^{sh} [^] yishdagina (psixologik asoslangan) qitish bilan z- b iishi, [^]; [^]arishi mumkin, ya'ni ta'lim rivojlanishidan oldinda (L.S.Vigotsl; ⁿⁱⁿ 8 ortidan ergashuvchi, rivojlantiruvchi b lishi kerak rivqilanishnJ[^] D.B.Elkonin, V.V.Davidov va boshq), d) qitish — bu (E.Tordayk) ^s zidir, ya'ni rivojlanish va ta'lim bir narsadir t rimi? Iy'j keltirilgan nuqtayi nazardan qaysi biri sizningcha bering. [^] [^] uchun qolganlarini not ri deb hisoblaysiz, asoslab Amaliy [^] ^{Ja} Vobingizda. ^{jj} ^{as} h ulotga tayyorlash tartibida, birinchi savolga z [^] ^{six} ologiya (⊗) [^] elib chiqqan holda, masalani yechimiga yondashing. ^{tu}shunarli da ^o Y * ^{cna} rnash ulotda bir xil talablar quv materiallarini b'rilishi kerau ¹ [^] ⁰ ³ (didaktikaning prinsiplaridan biri ana shunday) bunga ayrirn [^] b hisoblaydilar, b lmasa quvchilar tushunmaydilar, qanday qilib [^] [^]arama-qarshi chiqishadi; «unda ta'hm rivojlanishi darajadan yi, ^{ort}idan olib yuradi»? Agarda tushunarlilik bugungi ^{vo} jlanishida [^] riga k tarilmasliligi unda quvchilarni zining tushuntirib be ^o lib ketishiga majbur etamizku, kim haqligini ^{asa}rlarini qjL * ¹ * [^], (psixologlaming rivojlantiruvchi qitish • haqidagi nar ^{hda} J-K.Fi * ^chiqing va tahlil qiling; V.V.Davidov A.M.Matyushkin y[^]kiiniy s [^] jyelkingning «Jan Piajening genetik psixologiyasi* kitobiga b^olai^{ar} fikrlasK? * ^{PYa} -Galperin, D.B.Elkoninlaming. «J.Piajening b^ohqalar. [^] [^] rini rivojlanishi haqidagi nazariyasini tahlil qilish» va RivojlanisK ^{mu} hokama qiK ^{va} ta'lim nazariyasi haqida qib chiqib, seminardagi luyidagi savoi [^] Votgan qarama-qarshiliklar mazmunini tahlil qiling va [^] [^] yoki ea [^] niq Javob qaytaring; nima oldinda — yuradi - [^] ^{era} krni' Yol[^] [^] Jlanish? Ta'lim rivojlanish jarayoni ortidan borishi tama^x ^o ^{Uru} oz * ortidan boshlashi kerakmi? Tushunarlilik [^] l i n i qanday tushunish kerak? -

Talabalarga topshiriqlar. Seminar

ta'lim rrtasidagi bo liqlikni aniqlash [^]ashia ulotda rivojlanish va tajribani tahlil qilib chiqing. ^oyicha quyida keltirilgan

4-5 yoshli bolalarga ikkita A va 3 idishlarni k rsatadi, agarda A idishdan j, g a bir xilda suv quyilgan hamma suvni quyilsa, suvning miqdori o'>, roq b lgan D idishga uni bolalarga k rsatadilar. K pchilik b s aradimi deb s raydilar va shuncha qoladi yoki shunday b ladi deb ja r ar suv q^cha b lsa suyuqlik miqdori haqidagi savol k rga^jLp qaytaradilar, bu yerda bilan «faqatgina nazariy» k rinishda a na moyon etiladi, s z quysak), shundan keyin haqiqatdan ham ^Vida gicha (agarda unga quyildi. Lekin bu ishni bolalarning ko'zj V n i A idishda n D idishga quyish paytida idishlarni mato bilan t sib • da emas, balki suvni bajaradilar, keyin darhol olib tashladilar. H_n ^n o bolalarga k rsatmay bolalar k zi oldida yaqqol k rinib tur B va D idis hl^rdan suv k pchiligi B idishni k rsatadilar chunki nji* edi_ ^ndi bolalarning edi. Nima b ldi; nima uchun s z bji gi suv balandii gi yuqori (xayolida, nazariy manzarani aniq k rmay^1 tus h unti rishda bolalar bilan uning miqdori zgarmasligini v_a*Urib) suvni qayta quygan xatoligini zgarsa ham (D idishi kengr^shi tushunadilar. Uning tadqiqotlarida foydalangan psixologlar o_u o\ edi). bu tajribani z rivojlanayotgani bilan tushuntiradilar. b/n^ol, bolaning tushunchasi «sabab» (soni nima uchun zgardi, de&a uchun «miqdor» va quydik idishga deb javob qaytardiiaj/l ^0 ^ bolalar chunki kattalarnikidan farqli umuman boshqacha bolalarda tasavurida mumkin va ular nima haqida s rayotganlarji. ma, noga ega b lishi

a) bu rivojlanish z- zidan b ladig^1 tUs hunmasligi mumkin. J.Piaje haq deganimi, bu ta'limga bog'ijq Jara y^o n deb hisoblagan tib boradigan kerakli rivojlanish darajasinj ? ma s mi, ^u z- zidan rivojlanishga nima yetmayotgan b lsa sm_n V^ o, tirma y ta'lim bu k tarish kerakligini bildirmaydimi? Kiritib uning darajasini

b) nima uchun bolalar suvni s z bilan (n javob berib haqiqiy (k rgazmali) quyilgand_a y 3 1 ^ ^yUganda t ri Talabalarning mustaqil ishlari va ularnj atoga ^0, l q yadilar. tayyorlashda quv masalalarni tuzishda Seminar ma s h ulotlariga foydalanish mumkin. quyidagi savollardan

quvchilarning yoshi psixologik xusuSr_v an kelib cni qib va kerakli quv q llanmalarini qib chiqib quv^ yida gi ikkita savolga javob bering.

a) qanday qilib quvchilar, ota-onalar, rivojlanishi har bir davri uchun xos bo'lgar. ma^ tab rahbarlari yoshi, faoliyatning yetakchi turlarini hisobga oliSni^ an k erak (misollar bilan k rsating)? lim va tarbiyalashda

b) ehtiyojlar doirasidagi rivojlanishdagi qarama-qarshilik birligini, uning operatsion-texnik imkoniyatlarini, ta'lim va tarbiyada qanday qilib hisobga olish mumkin (javoblarni har bir yosh davri uchun alohida tayyorlang).

Rivojlantiruvchi ta'limning ma'nosi nima, qanday qitishlarni rivojlangan deb aytib b lmaydi (alohida ta'lim amaliyotida)?

Amaliy ta'limda uchraydigan qitish motivlarini aytib ting va ularning har birning asosida qanday talablar yotishini tushuntirib bering.

P.Ya.Galperinning bosqichma-bosqich bilan aqliy harakatlarni shakllantirish psixologik konsepsiyasining ta'Umning boshqa hamma konsepsiyalaridan prinsipial farqi nimada?

L.S. Vigotskiyning hozirda uning shogirdlari va izdoshlari tomonidan rivojlantirilayotgan tarixiy-madaniy nazariyasi ma'nosini yosh va pedagogik psixologiyaga nisbatan qisqacha qanday ifoda etgan b lar edingiz?

An'anaviy qitish nazariyasida psixologiyada va pedagogikada b lgani kabi xatolar qitishda albatta b ladi, ba'zan hatto bu foydali ham b ladi. Muammoga t ri munosabatda b lganda deb hisoblash qabul qilingan, chunki «xatolarda rganiladi*», aqliy harakatlarning bosqichma-bosqich shakllanish nazariyasi asosida (P.Ya.Galperin va uning izdoshlari) tashkil qilingan qitish xatosiz b lishi mumkin deb hisoblaydi. Bu fikrni t riligi bir necha bor tajribalar bilan isbotlangan, bir necha yuz minglab b sh zlashtiruvchi quvchilar bilan qitish b yicha tkazilgan tajribalarga yakun yasab LFTalzina shunday yozadi; « zlashtirish asta-sekinlik bilan xatolardan xalos b lish sifatidagi tasawurlarni o'zlashtirishning haqiqiy tabiatiga t ri kelmaydi deb t la ishonch bilan aytilish mumkin, bilimsizlikdan bilimga y l umuman olsak bexato b lishi mumkin*».

YURIDIK PSIXOLOGİYANI QITISHNING METODIK XUSUSIYATLARI

Yuridik (huquqiy) psixologiya-huquqiy qoidalarni q llash va huquqiy faoliyatda ishtirok etayotgan odamlarning psixik hayoti xususiyatlari va qonuniyatlarini rgatuvchi fandir, boshqacha aytganda, bu huquq doirasida q llanilish va uning subyektlari, ya'ni huquqni himoya qilish organlari psixologiyasi haqidagi fandir. Yuridik psixologiya davlat ta'limi tizimida yuridik institutlar va universitetlarning yuridik fakultetlarida rganiladi, u huquqni himoya qilish tizimi quv yurtlarida iqtisodiy va boshqaruv quv muassasalarida qitiladi. Talaba yuristlarga bu fanni qitishdan

maqsad olim-huquqshunoslar yuristning psixologik madaniyatini shakllantirishni maqsad deb biladilar; bu madaniyat yuridik faoliyatni samarasini oshiradi, uning insonparvarlashuviga yordam beradi. «Yuristning psixologik madaniyati — deb yozadi mualliflardan biri - yuridik organlarning xizmatchilarda doimo psixologik bilimlar b lishini hamda yuqori madaniyatli munosabatlarni ta'minlovchi q shimcha uslublar shakllanishini ham k zda tutadi».

Shunday qilib, gap psixologik bilimli yuristlar haqida boradi, chunki ularning faoliyatida odamlar bilan ishlash birinchi rinda turadi va bu ishning muvaffaqiyatli b lishi uchun ana shu odamlarning psixologiyasini bilish kerak. Yuridik psixologiya fani boshqa quv yurtlarida ham qitiladi: ijtimoiy himoya, ishlab chiqarish pedagogikasi, biznes (menejment va marketing) sohalarida ishlash uchun amaliy psixologiya b yicha ixtisoslikdagi talablar shu bilan birga bu yerda qitish umumiy psixologiya va psixologiya fanning boshqa sohalarida qitiladi va b lajak psixologlardan farqli psixologiya fanlarining katta t plami qitiladi. Shuning uchun, albatta, psixologlar uchun yuridik psixologiya kursi dasturiga umumiy psixologik savollar kiritilmaydi, boshqa psixologik b limgan mutaxassislik talabalar uchun ular quv fanining mazmunini taxminan yarmini tashkil etadi.

Mamlakatimiz huquqiy davlat y lida borar ekan yuridik (huquqiy) psixologiya kelajakda huquq rganiladigan hamma quv yurtlarida qitiladi deb k zda tutish mumkin.

Gap shundaki, bu fanni rganishda talaba—psixolog psixologiyaning nazariyasiga emas balki huquqiy bilimlarni q llash faoliyati jarayonida haqiqiy yuzaga keladigan turli vaziyatlarni psixologik tahlil qilishga asosiy e'tiborlarni qaratishlari kerak. Bu bilan u zini qonunni himoya qilish organlari ishchilariga ularning faoliyatlarida psixologik yordam beruvchi konsultant yoki ekspert vazifalarini bajarishga tayyorlaydi. Boshqacha aytganda, yuridik psixologiyani rganishda talaba — yurist uchun uning mumkin b lgan mijozlari odamlar psixologiyasi haqida bilimlarni olish asosiy hisdblansa, talaba — psixolog uchun esa — yuristning faoliyatining psixologik mazmunini rganish hisoblanadi. Buning uchun u yurist-prudensiyalarda b lmasa ham, unda hech b limganda yuridik psixologiyadan bilimlari b lishi kerak, ana shularni hisobga olib asosiy y naltiruvchi muammoli savollar va quv masalalari tuzilgan.

Quyidagi taklif etilgan masalalarni hal etib talaba — psixolog zini biri tergovchi, biri sudya, biri ayblanuvchi, biri guvoh, inspektor, advokat yoki prokuror rinda xayolan tasavur etadi. Bunday rollarda xayolan b lish yuridik psixologiyani asosan quv va maxsus yuridik adabiyotlari b yicha rganishga t ri kelishi sababli kerakdir. Mana

shuning uchun psixolog tasvirlash maqsadida aniq bir faoliyatni tasavur etish kerak (sabablari, maqsadlari, harakat, vosita va uslublarni, faoliyatidan kutilgan yoki haqiqatdan erishilgan yakuniy natijani) va xayoliy dialog metodi b yicha yurist kabi qarorga kelishi kerak: «Ushbu vaziyatda men nima qilgan b lar edim?»; «Psixologik nuqtayi nazardan qaysi biri t riroq; s roq qilinayotganning javobini t ri deb hisoblashmi?» yoki hech bir gap aytmalikmi «nima uchun guvoh sudya bergan savollardan xabardor ekan yaqqol k rinib turgan b lsa, ularga javob bermayapti? Xohlamayaptimi? Aniqligiga ishonmaydimi? Biror narsadan yoki biror odamdan k r qadimi?». Ishtirokchilarning harakatlari va turli huquqiy vaziyatlarni r ganib, psixolog z kasbi sifatida bilgan psixologiya qonunlari nuqtayi nazaridan yuzaga kelgan muammolarga javob izlaydi, vaziyatlarni esa talaba quv va ilmiy yuridik adabiyotlardan badiiy (yaxshi detektiv) asarlardan va hayotning zidan oladi.

Albatta, fanning «yuridik psixologiya» darsligidan foydalanib rgangan ancha yaxshi b lar edi, lekin birinchidan, yuridik b lmagan quv yurtlari uchun bunday darslikning topilishi qiyinligi, ikkinchidan, aniq bir huquqni q llash faoliyati psixologik mazmunda emas balki yuridik ma'noda tasvirlangan. Shunga qaramay «Yuridik psixologiya» darsliklari b ykha har qanday boshqa «sof» yuridik kitoblardan k ra yurist faoliyatining psixologik aspektlarni rgansa yaxshi b ladi. Yana bir marotaba ta'kidlaymiz; odamlarning xulqi va harakatlari, faoliyatini psixologik tushuntiruvchi konsultant yoki ekspertning rolida ishtirok etuvchi psixolog uchun eng asosiysi turli kasbiy vazifalarni bajarayotgan yurist faoliyatining psixologik tuzilishini bilishdir. Faoliyatni bilib va amaliy yondashish tamoyiliga tayanib, u har doim shu turdagi masalalarni malakali hal eta olishi mumkin b ladi. Shunday qilib, talaba—psixologlarga turli vaziyatlar modellarini tasavur etuvchi (ataylab yoki bilmay turib qilgan qonunga xilof harakatlar chigal vaziyatlar, ehtiyotsizlik bilan qilingan harakatlar bartaraf etilib, b lmaydigan kuch ta'siri ostida zarar yetkazish hamda huquqiy qoidani not ri talqin etish va shu sababali huquqni buzuvchi harakatlarni amalga oshirish yoki zarar keltirishga olib kelish paytida munosib yoki administrativ javobgarlikka tortilishini psixologik baholashni talab etiladigan vaziyatlarni tasvirlovchi vaziyatli masalalarni tahlil qilib, r ganib chiqish taklif etiladi. Masalalar hamma vaziyatlarni jazolash yoki oqlanishi mumkin b lgan u yoki bu huquq qonunlarga mos keladigan kategoriyali hodisalarga taalluqlidir. Shuning uchun talaba huquqiy nuqtayi nazaridan hamma harakatlarni qonunga muvofiq b lishiga ishonishi mumkin, biroq mohiyati y liga ma'naviy — estetik tomondan adolatsizdek yoki umuman zararli misol uchun quyidagicha masalada (qurol ishlatib limga olib kelgan natijasi

bilan tugagan holatda) b lib k rinishi mumkin, bunday izohni berib tishimizdan maqsad quyidagilarni k rsatish: psixologdan hodisaning yuridik emas qonunga javob beradigan yoki javob bermaydigan tomonlarini emas, balki faqat psixologik tomonlarni rganish talab etiladi, chunki qonunning aniq moddasini unga aytib beradilar (buni bilish shart emas, biroq bilsa zarar b lmaydi).

Vaziyatli masala va savollar:

1. Har qanday faoliyatning psixologik tuzilishiga ma'lumki sabablar, maqsadi, vositasi va natijasi kiradi. Ana shu nuqtayi nazardan keng tarqalgan huquqni q llash faoliyati turlarini rganib chiqing: turli qonunga b ysunuvchi hujjatlar va ijroiya organlarning boshqa hujjatlari va ijroiya organlarning boshqa hujjatlari asosida qonunni ijrosini nazorat qiluvchilarning tergovchi: y l xizmatchisi noziri, prokurorning suddagi ayblovchi sifatidagi faoliyati, sudyani, advokatning qonunni ijro etilishini nazorat qiluvchi prokurorning, hamda huquqni himoya qilish organlarining boshqa vakillari va boshqalar.

2. «Militsiya haqidagi» qonunda qanday hollarda militsiya xodimi ogohlantirmasdan qurol ishlatishga (mumkinligi) huquqi borligi haqida aytilgan. Sizga ikki hodisani havola etamiz.

Birinchi: Ichki ishlar kuchlari Shimoliy Os. *iyaning favqulotda holat e'lon qilingan hududida avtomobil y lidagi na»:orat punktida xizmat olib borayotgan edi.

Avtomobillardan biri nazorat punktida qismning talabiga binoan t xtamadi, shlagbaum tagidan tib katta tezlikda uzoqlashib keta boshladi. Qism rahbari Kolashnikov avtomatidan ogohlantirmay turib avtomobilga q uzadi, buning natijasida haydovchi halok b ladi, y lovchi esa militsiyaga olib kelinadi. Keyingi tekshirishlar natijasida avtomobilda taqiqlangan yuk y qligi, avtomobil esa y lovchi samolyotga kech qolayotganligi sababli t xtamaganligi aniqlanadi.

Ikkinchi hodisa xuddi shu kabi, shu tumanda b ladi, faqatgina farqi shundaki, haydovchi halok b lganidan keyin avtomobildan yashirilgan qurol va q dorilar borligi, haydovchi va y lovchi esa qamoqxonadan qochgan xavfli jinoyatchilar b lib chiqdilar.

Ikkinchi holda ham ofetserlarning harakatlarini quroldan qonunda k rstilgan tartibdan rioya qilib q llanilgani hisobiga olib, faoliyat psixologiyasi nuqtayi nazaridan baholang.

3. Bir-biriga dushman b lgan professor Burov va dotsent Voronov Komuyev orolda ikkalasi birgalikda ovda b ladilar professor Burov chap k ziga ov picho i urilishidan ladi (sud tibbiy eksperti bu zarba «Inson kuchi bilan berilmagan* deb xulosa chiqaradi). Voronov tergovda shunday deydi; «bizning shunday zaro yomon munosabatlarimiz orolda yana ham keskinlashdi. Men bilmayman

balki oxir oqibat zimni ushlab turolmay, bir vaziyatda zimni y qotib q yib men haqiqatdan ham professorni ldirishim mumkin, edi, lekin men uni oidirmadim» keyin Burov qanday qilib lganini li gapirib beradi, k lning nargi qir o ida turib u qarama-qarshi qir oqda turgan Burovni k rganini, t satdan u turgan joydan q ovozini eshitalganini aytadi, yugurib kelib qarasa u chap k ziga pichoq urib oidirilganini, miltiq esa yonida yotganini k radi. Yaqin orada boshqa hech kim boimagan.

Savol: Rahbarlar va hamkasblari obr si baland, ishonchli odam deb hisoblagan Voronovning aytganlariga ishonish mumkinmi yoki y qmi: ishning qaysi bir vaziyatlari, shu jumladan, Voronovning hikoyasidan ham vaziyatlar sizga psixolog— ekspertning e'tiboriga loyiqdek k rinadi (bu yerda haqiqiy hodisa tasvirlangan, sud Voronovni aybdor deb hukm chiqaradi, keyinchalik hukm bekor qilinib Voronov aybsiz deb topilib ozod etiladi) nima uchun Voronovni aybsiz deb topish mumkin bo'ldi, qachonki boshqa hech qanday yuqorida aytilgandek tashqari q shimcha maiumotlar b lmagani taqdirda? Voronovga nisbatan birinchi sud hukmini agarda psixologik ekspertiza qilish talab etilsa, siz qanday fikr yuritgan bo'lar edingiz?

Jabrlanuvchi ayol unga bosqinchilarning hujum qilgan joyidan boshqa hech narsani tasvirlay olmaydi, bu esa bir k chani kichik k chalaridan birida bo'lgan edi.

Tergovchi, jabrlanuvchi k rsatib bermoqchi b lgan hujum qilingan k chaga ayolni olib boradi (u balki k chani tanib qolar) haqiqatdan kichik k chalardan birini darvozasi va uning tagidagi axlat yashigidan darhol taniydi. Nima uchun ayol ilgari, tergovchi kabinetida ana shu belgilarni (davoza, axlat yashigi) tasvirlab bera olmaydi, ayolni hujum sodir etilgan joyga olib borar ekan nimaga ishongan edi.

5. Guvoh jinoyatchilarni ayni qaysi kuni hovlida k rgani aniq sanasini eslab olmaydi. Uni guvoh sifatida shaxsan tanigan va haqiqatdan bir yarim ikki hafta ilgari k rganini, shunda tergovchi unga oxirgi paytlardagi hamma hodisalarni qonuhga qaramay eslab chiqishni taklif etadi. Shundan keyin guvoh jinoyatchini k rgan aniq kuni va aniq soatini aytadi. Nima uchun u endi eshladi, ilgariroq emas, guvohning xotirasini ishlatish uchun qaysi psixologik qonundan foydalanildi?

6. Guvoh bir odam bilan s roq eshigi oldida duch keladi. Bu odam qidirilayotgan jinoyatchi b lgan, yoki hech b lmaganda sha boiishi mumkin edi. Ammo guvoh hech ham tergovchiga yordam qila olmaydi, chunki jinoyatchining k rinishini s z bilan tasvirlab bera olmaydi. Lekin unga qo ozga rasmni chizib berish taklif etilganda, u bu ishni juda yaxshi va ishonch bilan bajaradi. Demak, u belgilarini

bilgan, nima uchun unda s z bilan k rinishini tasvirlab bera olmagandi?

7. «Bahorning n yetti lahzasi» filmida shunday epizod mavjud, bunda Shtirlis zining nemis hamkasbi xonasiga g yoki bosh o ri i dorisini s rab kiradi, aslida esa gestapa q lga tushirgan radistkaning chamadoni uni qiziqtirar edi, shubha tu dirmaslik uchun chal ituvchi savollar bilan zining chamadonga qiziqishini (niqoblashga) yashirgan holda harakat qiladi, u gestapani kabinetiga kirish bilan darhol tabletkalar haqida savol beradi va ketayotganida ham zining mumkin b lgan taqib quuvchilarning e'tiborini chal itishga harakat qilgan Shtirlis psixologiyaning qaysi qonunidan foydalanadi?

8. Xayoliy yoki haqiqiy jinoyatchi guvohlar e'tiborini chal itish uchun shunga xshash uslublardan foydalanish mumkinmi, sudda jinoyatchi q llaydigan yoki q llash mumkin b lgan shu chal ituvchi uslublarning psixologik ta'siridan guvohni ozod etish uchun tergovchi yoki jinoyat qidiruv inspektori nima qilish kerak?

9. smir giyohvand modda sotib oladi, lekin kimdan sotib olganini aytmaydi, militsiyada unga jazo berilmasligini giyohvand modda sotib olib hech qanday jinoyat sodir etmaganligini faqatgina guvoh sifatida ishtirok etisnini tushuntiradilar, jinoyatchi sotgan odamni esa uni q lga olishda yordam berishni tushuntiradilar, lekin smir z fikrida turadi; «Bilmayman, k ra olmadim, esimda y q» nima uchun u keraldi k rsatmalarni bermayapti? Haqiqatdan ham bilmaydimi yoki biror narsadan q rqadimi? Q rrsa nima uchun? U bilan qanday qilib psixologik aloqa matish mumkin: psixolog konsultant sifatida siz nima maslahat berar edingiz.

10. Umuman guvohning yoki jabrlanuvchining aniq haqiqiy k rsatmalari beriladigan bosh tortishlarning qanday psixologik sababalari b lishi mumkin, ya'ni jinoyatga aloqasi y q va shubhadan holi va aybsiz odamlar nima uchun shunday y l tutadilar. Agarda q rrsa nimadan va nima sababli? Bunday odamlarga obyektiv guvobJik k rsatmalarini berib haqiqatni yuzaga chiqishiga yordam berishlari uchun psixolog qanday yordam bera oladi.

11. Nima uchun ba'zi odamlar sud oldida yoki tergov paytida guvoh sifatida ishtirok etib, yozma ravishda yol on k rsatma uchun jinoiy javobgarlikka tortilishi mumkinligi haqida ogohlantirishga qaramay yol on k rsatma beradilar. Psixolog konsultant sifatida sizga yol on k rsatmalar mumkin b lmasligi yoki hech b lmaganda kam uchraydigan hol b lishi uchun nima qiUshni maslahat bergan b lar edingiz.

Agarda jinoyatchini yoki shubhalanuvchini tanish kerak b lgan odam uni k rmagan, lekin uning ziga xos ovozi eshitgan va eslab qolgan b lsa, unga tanish narsani siz qanday tashkil etgan b lar

edingiz: uni tanib olish paytida ovozinı zgartirishga harakat qilsa nima qilish kerak, misol uchun b ilib gapirsa?

Yuridik psixologiya — psixologiya tarmoqlari ichida murakkab b lib, bunda shaxsdan huquqiy bilimlar bilan birga psixologik bilimdonlik ham talab qilinadi.

TIBBIYOT PSIXOLOGIYASINI QITISHNING MAZMUNI

Tibbiyot psixologiyasi psixologiyaning tibbiyot bilan ayniqsa uning psixiatriya, nevrologiya, psixoxirurgiya kabi sohalari bilan aloqasini k rsatadi.

Tibbiyot psixologiyasi predmeti hozirgi davrda ham aniq va bir ma'nodagi z tushunchasiga ega emas.

Ba'zilar «tibbiyot psixologiyasi* va klinik psixologiya tushunchalari bir narsa deb hisoblaydilar. Boshqalar ulardagi farqni k rsatadilar ularni ajratadilar. Rossiya davlat ta'lim standarti r yxatida «Klinik psixologiya* deb atalgan quv fani mavjud, lekin «Tibbiyot psixologiya»si degan fan unda mavjud emas. Ammo bilimlarning bunday sohasini psixologik mutaxassisligi b yicha talabalar uni amaliy rganadilar. Klinik psixologiya haqida gapirsak, unda ta'lim davlat standartida ochib berilgan mazmuni b yicha psixologlar tomonidan emas balki, talaba hamshiralar tomonidan rganilishi kerak, chunki psixologlar z xizmat vazifalari sohasi b yicha statsionarlarda davolanishda b lgan bemorlar bilan ishlamaydilar.

Biz tibbiyot psixologiyasi mustaqil quv fanidan iborat degan tasavurdan kelib chiqamiz va uning mazmuni klinik psixologiya bilan bir xil emas.

Ammo tibbiyot psixologiyasi predmetining turli namoyondalari uni mustaqil ilmiy soha deb tan olishsada, turlicha tushuntiradilar. Tibbiyot institutlari talabalari uchun «Tibbiyot psixologiyasi* quv q llanmasida ushbu masalaga t rta nuqtayi nazarlar keltiriladi. Ulardan birinchisi: tibbiyot psixologiyasi - bu talaba — shifokorlar va shifokorlarga m llangan an'anaviy psixologiya asoslari sifatida boshqa mualliflar tibbiyot psixologiyasi mazmunining kasalliklar tabiatini psixologik tahlil qilish, birinchi navbatda nerv-psixik kasalliklarni rganish deb hisoblaydilar. Uchinchi tadqiqotchilar tibbiyot psixologiyasini umumiy psixologiya bilan bir xil deb hisoblaydilar, Yangi bu ilmiy fanning predmeti psixik kasalliklarni va faqatgina ularni rganish deb hisoblaydilar.

Bu fikrni dalillar keltirib tanqid qilgan mualliflar zgarishi t rtinchi nuqtayi nazarini ifoda etadilar, ular bu ilmiy fan «bemorning psixikasi xususiyatlari turli k rinishlarini va ularning so liqqa va

kasallikka ta'sirini», «psixologik davolash ta'sirlari tizimini, shu jumladan, «Shifokor — bemor tizimini» rganadi deb hisoblaydilar. Mualliflar tibbiyot psixologiyasi zining shunchalik muhimligiga qaramay «umumiy tibbiy amaliyotdan alohida b lib nafaqat o'jiz balki q llanilishi ham mumkin emas» deb hisoblaydilar.

Shunday qilib, mualliflar faqatgina «tibbiy yordam k rsatilishi sharoitidagina» bemor odamlar psixikasi tibbiyot psixologiyasiga taalluqli, meditsinadan tashqarida esa ularni tasavwur qilmaydilar va bundan kelib chiqib tibbiyot psixologiyasi — bu psixologiyaning emas, balki meditsinaning sohasi deb juda t ri xulosaga keladilar. U bemor odamlarda yuzaga kelgah psixologik muammolarni* rganadi. Tibbiyot institutlarida ushbu quv fanini qitishda predmetini bunday tushuntirish balki t ridir, lekin faqatgina bemor emas, balki, so lom odamlar bilan ham ishlaydigan mutaxassislar uchun, xususan amaliy psixologlar va ijtimoiy pedagoglar uchun uning mazmuni biroz boshqacha k rinadi. Uni agarda obrazli qilib aytsak kamroq tibbiy va k proq psixologik b lishi kerak. Chunki ijtimoiy pedagog — amaliy psixolog, asosan, bemorlar bilan emas (balki ular bilan ham) mehnatga layoqatsiz yoki nafaqax rlar, so lom odamlar bilan ishlaydi. Psixologning asosiy vazifasi — kasal odamlar kamroq b lishi uchun harakat qilishi, umuman aholi orasida psixologik ishlar bilan shu ullanishdir. Psixogiyena, kasalliklarini psixoprofilaktika qilish, psixologik konsultatsiyalar, qattiq psixologik jarohatlanib chiqqanlarni psixologik so lomlashtirish hamda nevroz, o ir reaktiv psixozlarning asoratlarini, smirlarning buzilayotgan xulqida psixopatiyaning kuchayishida psixoterapevtik muolajalar bilan shu ullanadi.

Tibbiyot psixologiyasi sohasidan bilimlarga ega b lgan amaliy psixolog psixik (zararlantiruvchi) jarohatlovchi omillar ta'siri ostida psixik faoliyatida kasallanishlarni boshlan ich simptomlarini z vaqtida k ra oladi va kerak b lganida z vaqtida psixologik yordam k satadi, psixogenli kasalliklarni z vaqtida diagnostika qilishni bilishi kerak, nerv-psixik kasalliklar bilan o rigan bemorlarni kerak paytida psixiatrga yuboradi. Amaliy psixologning muhim vazifalaridan biri guruhlar ichidagi va guruhlar rtasidagi nizo, kelishmovchiliklarni yumshatish va bartaraf etishdan iborat, iloji boricha oldindan nizolarni keltirib chiqaruvchi sabablarni bartaraf etishdan iborat, qisqacha qilib aytsak, amaliy psixolog turli xil psixik kasalliklar qattiq va uzoq davom etadigan betoblikka olib kelmasligi uchun hamma ishni qilishi kerak, meditsinaning aralashishga zaruriyat qoldirmasligi kerak.

Shunday fikrlardan kelib chiqib, tibbiyot institutlarida rganiladigan tibbiyot psixologiyasi meditsina bilimlari sohasi sifatida emas, balki psixologik adabiyotlarda k rsatilgandek psixologiya sohasi deb qarash kerak.

Ammo psixologlar orasida ham bu ilmiy fan predmeti haqida fikrlar birligi y q, umuman ushbu muammoni psixologik ilmiy jamotchilik rtasida muhokama etilmagan.

Hozirgi kunda tibbiyot psixologiyasiga psixologik fan sohasi sifatidagi nuqtayi nazarlardan bir nechtasini uchratish mumkinki, ular ma'lum xulosaga kelish va faqat shundan keyin undan kelib chiqib talaba psixologlar rganishi lozim b lgan savollar doirasini belgilab chiqishiga urinish uchun ularni tahlil qilib chiqish zarur.

Barcha muallif — psixologlar tan oladigan eng birinchisi — bu tibbiyot psixologiyasini meditsinaning emas, balki psixologiyaning sohasi deb tan olishlaridir. Shu bilan bir vaqtda psixologlar uning mazmuniga meditsina mutaxassislariga doir savollarni ham kiritadilar. (misol uchun, nerv-psixik kasalliklar klinikasida miyaning tuzilishi va ishlashining zgarishi bemorning psixikasiga ta'sirini rganishi, somatik kasalliklar kilinikasida emas — psixik holatining somatik jarayonlariga ta'sirini). Lekin buni hamma ham biladi, klinika sharoitlarida psixologiyani q Uash amaliy psixolog vazifasiga kirishi lozim, lekin maktabda faoliyat, k rsatuvchi psixolog faoliyati kiritilmaydi, demak bu savoUarni talaba — psixologlar va umuman tibbiyot instituti b lmagani quv yurtlarida qitiladigan «tibbiyot psixologiyasi» fani tarkibiga kiritish t ri emas.

Hamma psixologik nashrlar muaUiflari turU s zlar bilan tibbiyot psixologiyasidan — bu diagnostikada, davolash va kasalliklarni profilaktika qilishda psixologik qonuniyatlardan foydalanuvchi psixologiya sohasi deb bitta fikrni ifoda etadilar. Ilmiy fanning mazmunini va vazifalari masalasini k rilayotganda qarama-qarshUiklar yuzaga keladi.

Birinchisi qarama-qarshilUc diagnostika qUish, davolash va oldini oUshda psixologUc biUmlardan foydalarnladigan kasaUiklarni k rsatib tilayotganda yuzaga keladi.

Ba'zi darsliklar va quv q Uanmalarida neyropsixologiya rganadigan kasalliklar haqida gap yuritiladi, ya'ni miya tuziUshlari, lokal zarralanishi natijasida oUy psixik funksiyalarining buzUishi haqida, lekin kasallikning zi haqida t la hech narsa deyUmaydi. Ba'zan mualliflar tibbiyot psixologiyasi jihatidan rganadigan doiradagi kasaUiklar haqida gapirib «turli kasalliklar» atamasi bUan cheklanadilar, balki hamma kasaUUdarda uni tibbiybt psixologiyasi rganishi kerak b lgan psixologUc «tomonlari» ham mavjud deb hisoblasalar kerak. Tibbiyot psixologiyasi mazmunida tadqiqotlar zaro bo Uq b Ub ikki sohasini mutaxassislari yuqorida aytib tilgan muaUiflar ham balki shunday deb hisoblash mumkin: biri somatik jarayonlarda psixologik zgarishlarning psixikaga ta'siri muammosi bilan bo liq, ikkinchisida esa asosiy muammo psixik

holatning somatik kasalliklarga ta'siri hisoblanadi, qisqasi yana hamma mavjud kasalliklar nazarda tutilmoqda.

Bu hamma fikrlarni (ular hozirda ham bosib chiqariladigan darsliklar va psixologik lu atlarda ifoda etiladi, shuning uchun bu yerda ular haqida gapirilmaydi) not ri deb aytib b lmaydi, chunki psixologik qonuniyatlardan hamma kasalliklarni davolashda, agarda undan shaxs zararlangan b lsa, unda esa hammasi zaro bogiiq — jon va tana, psixika va organizm k rinishidan foydalanish mumkin. Ammo bu fikrlarning hammasini t ri deb hisoblab, shu bilan bir vaqtda ular xususiy holda turlicha va qonuniy olib qarasaq juda ham umumiy ekanini va shuning uchun tibbiyot psixologiyasining predmetini ilmiy quv fani sifatida qafiy ifoda etishda maium qiyinchihklar tu dirishini tan olishga t ri keladi.

Shunga qaramasdan ijodiy fikrlash t xtab qolmadi, masalan, 1998-yilgi bir xil nomli rus tilida ikkita «Qisqacha psixologik lu at»lari bosmadan chiqdi. Ularda quyidagi ikki aspekt k rsatib tiladi.

Birinchidan, tibbiyot psixologiyasi «bemorning psixik xususiyatlari, sogii i va kasalligiga uning ta'siri, shifokor hamda bemorning zaro munosabatlari, odamlarning jismoniy sogiomligi, nerv — psixik zararlanishlarining oldini olish maqsadida muhitni moslashtirish yoillarini» rganuvchi psixologiya sohasi sifatida ta'riflanadi. Agarda uni tibbiyot institutlari boimagan quv yurtlari talabalari uchun qitilishini nazarda tutsak, mayjud ta'riflash «tibbiyot psixologiyasi» tushunchasini taqqoslanganda bu yerdagi yangilik nimadan iborat.

Agarda rasman qarasaq unda «muhitni moslashtirish» va «nerv-psixik zararlanishlarni oldini olish», qolgan tushunchalar belgilari hammasi faqatgina meditsina mutaxassisliklari, tibbiyot psixologiyasiga taalluqlidir. Aytilgan ikkinchi lu atda «tibbiyot psixologiyasi» tushunchasi «klinik psixologiya» tushunchasidan ajratilgan va ikkalasiga alohida tarif berilgan va ularning har biri — keng ifodalangan. Ushbu lu atdagi ikki tushuncha ta'riflarini taqqoslaymiz.

Birinchi navbatdan ularning hajmi haqida gapirib tamiz, mualliflar «tibbiyot psixologiyasi» — «klinik psixologiyadan» k ra ancha keng tushuncha deb hisoblaydilar, shuning uchun u «tibbiyot psixologiyasining» bir qismidir, «klinik psixologiya* deganda kasalliklar kelib chiqishi va tib borishi, kasalliklarning shaxsga ta'sirini, davolash ta'sirlarining psixologik aspektlari psixik omillarini rganuvchi tibbiyot psixologiyasining sohasi tushuniladi. Tibbiyot psixologiyasining bu sohasiga quyidagi b limlar kiritiladi.

Patapsixologiya, neyropsixologiya, stamopsixologiya, agarda birinchi ikki boiimning mazmuni maium b lsa, stamopsixologiya haqida qisqacha aytish kerak, u bemor shaxsini va turli xil kasalliklar bilan o rigan, lekin «nevrologik va psixik kasalliklarga tegishli

bo'lmagan», bemorlarni diagnostika qilish, davolash, ekspertiza qilishning psixologik masalalarini ranganadi*. Tibbiyot psixologiyasiga kelsak, unda mualliflar «gigena, profilaktika, diagnostika, bemorlarni davolash, ekspertiza qilish va reabilitatsiya qilishning psixologik aspektlari ranganuvchi psixologiya sohasi» deb tushunadilar, bu ta'rifning vaziyat haqiqiy holatiga eng mos keladigan deb hisoblab, bundan keyin bayon etishimizda biz asosan unga amal qilib boramiz.

Tibbiyot psixologiyasi tuzilishiga bir qator bilimlar kiritilgan, ular orasida klinik psixologiya eng umumiy hisoblanadi. Tibbiyot psixologiyasining jadal rivojlanib kelayotgan sohasiga psixogigena, psixofarmakologiya, psixoterapiya, psixik reabilitatsiya va psixokorreksion ishlar kiradi.

Shunday qilib, mualliflarning mazmuni bir yilga tibbiyot mutaxassislarining vazifasiga kiruvchi klinik psixologiyani tibbiyot psixologiyasidan ajratib olib uning predmetini aniqlab olishda muhim ilgari qadam tashladilar, klinik psixologiyasi doirasidan chetga chiquvchi, lekin yanada kengroq — tibbiyot psixologiyasi sohasini mazmuniga kiruvchi barcha tibbiyot xodimlaridan tashqari psixologlar tomonidan ham ranganishi kerak.

Endi psixologik kasalliklarning oldini olish, diagnostika qilish va davolash, psixologiyaning, psixoprofilaktika, psixokorreksiya, psixofarmakologiya muammolarini amaliy psixologning qiziqishlari va tashvishlari doirasiga kirishi mumkinligini aniqlab olish qoladi.

Birinchi navbatda hamma kasalliklari bilan, hatto statsionarlarda uzoq vaqt va chuqur davolashni talab etuvchi psixik kasalliklar bilan ham psixolog shu ulla olmaydi va shu ullanmaydi. Uning kasbiy burchi — odamlarning psixik salomatligi uchun kurashish, so lomadlarda nerv - psixik kasalliklarini oldini olish, psixogigenik va psixoprofilaktik ishlarni tkazishdan iborat. Psixodiagnostika va psixoterapevtik ishlar olib borib bemorlarning psixik ahvollarini yaxshilash, ularning ba'zilarini zarur bo'lganida psixiatrga yuborish bilan shu ullanish kerak, shular orqada psixologiyaning tibbiyot psixologiyasi sohasini mutaxassis sifatida o'z kuchini yonaltirishi kerak bo'lgan obyektlarni asta-sekin aniqlanib boradi. Bular nerv-psixik buzilishlar va psixogen kasalliklar bilan kasallangan, lekin statsionar davolanishga muhtoj bo'lmagan va ish qobiliyatini saqlab qolgan shaxslar, hamda psixik (travmalar yetkazuvchi) jarohatlar yetkazuvchi ta'sirlanishi oson, zaif shaxslar, psixopatik, statsion shaxslar va ba'zi boshqalar shunga mos ravishda bu odamlarda psixik holat, zini tutishida kasallik belgilarini doirasi ham belgilanishi, psixolog kasbiy faoliyatida shu ullanishi kerak bo'ladigan kasalliklar aniqlash mumkin.

Bunda psixikasi kasallangan kasalliklar belgilangan riyatni biroz kamaytirilishi mumkin. Lekin psixolog davolaydigan kasalliklar soni unchalik emas. Boshqacha qilib aytganda bitta kasallikning ziri insonning zini his etishida yoki vaqtinchalik psixik holatda turlicha namoyon bo'lishi mumkin va bitta emas balki bir nechta kasalliklar taassurotini berishi mumkin. Shuning uchun talabalar kasalliklarni bilib olishi va diagnostika qilish keyin davolash yoki boshqa psixokorreksion yordam ko'rsatishga ehtiyoj uchun aniq kasalliklarni va ularning simptomlarini ayirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Shunday qilib, qaysi kasalliklar yoki patologiya va psixik holati normasi ortasida bo'lgan, yoki shaxsning ziri yomon his etishlaridan qaysilari talabalarining, bo'lgan lajaj amaliy psixologlar sifatida qiziqishlari obyektiga sifatiga aylanishi mumkin.

Ana shu nuqtayi nazardan tibbiyotdagi psixologik xizmat vazifasiga (xususan, tibbiyot psixologiyasi sohasi mutaxassisi hisoblangan maktabning amaliy psixologning ham) quyidagi kasalliklarni va uni yaqin holatlarini kiritish mumkin: bolalar va o'smirlarda psixogen buzilishlar. Kasallanishlari ularning ota-onalari va qituvchilaridan, bolalar va o'smirlarda psixopatiya, xarakteri va temperamenti, xarakter aksentuatsiyasi (ortiqcha urinish) psixik jarohat yetkazuvchi ta'sir ko'rsatishlarga nisbatan juda zaif xavfli guruhni tashkil etuvchi normaning eng keskin varianti sifatida ko'rsatiladi.

Hozirgi paytda bolalar va kattalarda psixogen kasalliklari ancha keng tarqalgan, «tibbiy kelayotgan yuz yillikning an'analaridan biri — psixogen kasalliklariga yaqin bo'lgan nerv-psixik kasalliklarning sonini muntazam ko'rib borishi hisoblanadi - deb yozadi, tibbiyot fanlari doktori, shifokor-psixiatr V.A. Gureva - ularning asosiy sabablari psixik tashvishlanish*, «ma'naviy hayajonlanish», «hayot tashvishlari», «hissiy kuchli ta'sirlanish — stress»lar hisoblanadi va o'smir yoshlar psixopatologiyasi muammolari bilan shu ulanuvchi mutaxassis sifatida, katta statistik ma'lumotlarga tayanib aytish mumkinki, eng zaif guruhlar orasida «birinchi ringa ishonch bilan bolalar va o'smirlar kiradilar» deb ta'kidlaydi. Ular birinchi navbatda oiladagi noqulay sharoitdan zarar ko'radilar (jamiyatlar, ajralishlar, oilaviy madaniy an'analarning yo'qligi, narkomaniya, alkogolizm, sudlanish, bolalardan voz kechishlar).

Ana shunday sharoitlarda psixogen kasalliklar bilan zararlangan bolalar va o'smirlar bilan, ularning ota-onalari va qituvchilari bilan ishlar olib borish maktab psixologining muhim vazifalaridan biri bo'lib qonun, bemor bolalarga uni davolashda yordam berish. Kattalarni esa tibbiy psixologik bilimlar bilan tanishtirish, psixogigienik ishlarni olib borish kerak. Ba'zi ota-onalar yoki qituvchilarning xizmlari ham psixoterapevtik yordamga muhtoj bo'lishlari ham mumkin, chunki

nerv-psixik buzilishi mavjud bolalar bilan ularning munosabatlarini qiyinlashtiruvchi, shu bilan ota-onalarning holatini yomonlashtiruvchi psixogen shakllar bilan kasallanishlari mumkin.

Amaliy psixolog-hozircha talaba katta odamning zi (ota-onasi yoki qituvchining zi psixologik kasallik bilan k pincha nevroz bilan) kasallangan b lib, hech ham zini kasal hisoblamaydi va shunday ishonch bilan «bu bolalar» uning «asabiga» tegadi deb hisoblaydigan vaziyatlarga doim tayyor turishi kerak, chunki vaziyat haqiqatdan ham aksincha b lib chiqishi yoki hech b limganda ular bir-birlarining «nervlarini» bir xil buzayotgan b lishlari mumkin, lekin bolalar lichun bu ancha yomon va o ir b ladi, k pgiha psixolog mutaxassislar uchun m ljallangan psixologik adabiyotlarda k pincha hollarda oyoqda tkazib yuboriladigan psixogen kasalliklar haqida (tibbiyot xizmatiga murojaat etmay va kattalarning mehnat qobiliyatini y qotmaydi) biror fikr aytilmaydi, lekin amaliy psixolog aynan ana shular bilan doimiy ravishda ishlashiga t ri keladi. U ana shu kasalliklar bilan kasallangan odamlarni, ularning zlarini tushuntirishiga qarab, k zga tashlanuvchi odatdan tashqari psixik holatiga qarab aniqlab olishi, kasallikni t ri aniqlash, bunday odamlarga psixologik yordam k rsatishni bilish kerak, shuning natijasida psixiatrga, psixonevrolog va boshqa mutaxassislarga yuborish lozim.

Psixologning diqqat qilishi kerak b lgan odamlarning boshqa bir guruhi psixonatik shaxslardir. Ular t la ma'noda psixik bemorlar hisoblanmaydilar, balki k pchilik odamlardan xarakteri diegarmoniyasi bilan farq qiladi, (patalogik xarakteri yoki shaxsning alomat variantlari) bu hali bolalik davridan boshlangan xarakter xislatlari bir tekis rivojlanmaganligi oqibatidadir (nerv sistemasining tu ma kamchiligi sababli yoki bosh miyasining erta organik zararlanishi hamda not ri tarbiyalash, k rinishdagi ijtimoiy muhitning patogen ta'siri, turli xildagi psixopatiyalar ularni shartli ravishda 8 ta turga ajratadilar ya'ni psixik kasalliklardan (shaxsning kamchiligi sib bormaydi) nevrozlardan (davolanmaydi, ya'ni tuzalmaydi) va oligofrenlardan (intellekt saqlanib qoladi va hatto sishi mumkin) va psixopatlikka xshash holatlardan (bu hayot davomida yuzaga keladi va bosh miyasi jarohatlanishi, shizofreniya, infeksiyon kasalliklar sababli kelib chiqishi mumkin va xarakteri qattiq anomoliyasidan iborat b ladi) farq qiladi. Mashhur psixiatr P.B.Gannushkin chegara holatlari ya'ni norma va patologiya orasida haqida ta'limot yaratdi, psixopatiya ham ana shularga kiradi.

Psixopatning xarakter diegarmonikligi — bu shaxsning diegarmonikligidir, bunda intellektual doirasi saqlangan holda asosan, hissiy

sohasi zararlanadi yoki xarakter xislatlari rivojlanishi notekis sodir b ladi (bir xillarining yetishmasligi, boshqalaming oshib ketishi).

Bir qator sabablarga k ra, amaliy psixolog psixopatik shaxslar xususiyatlari haqida bilishi kerak. Birinchidan, ular psixik jarohatlovchi ta'sirlarga ular ancha zaiflar va demak, psixogen kasalliklar bilan oson kasallanadi.

Ikkinchidan, psixopatlarining ba'zi turlari (ta'sirchan, asabiy, tajang) jamoada noqulay sharoit, janjalli vaziyatda keskinlikni yuzaga keltirishlari mumkin. Uchinchidan psixopatik shaxslar (ayniqsa bolalar) ziga munosib, iliqlik, diqqat bilan munosabatda b lishga muhtojlar, ularning faoliyatini tarbiyaviy y nalishlari b yicha ham qafiy individual ishlarini tashkil etish kerak.

Shunday qilib amaliy psixologdan psixopatik shaxslarni ijtimoiy muhitga moslashtirish b yicha psixogigienik, psixoprofilaktik hamda ziga xos tarbiyaviy va kasbga y naltirish ishlari talab etiladi. Psixopatlarining xususiyatlarini bilish bundan tashqari ularni psixologik kasalliklar bilan kasallangan (turli shaxsdagi nevrozlar) va psixopatlariga xshash kasalliklar bilan adashtirib yubormaslik kerak, chunki ularni psixoterapevtik vositalari bilan davolash kerak.

Demak, amaliy psixolog shifokordan farqli ravishda majburiy tibbiy yordamga muhtoj b lgan emas, balki asosan noqulay omillarning psixik jarohatlanish ta'siriga uchragan, psixogen kasalliklari bilan oson kasallanadigan yoki kasallanib b lgan hamda so lom va bemorlar chegarasida rin olgan psixopatlar bilan shu ullanishiga t ri keladi. Shunday qilib, talabalar amaliy psixologlar rganadigan ilmiy fan sifatida tibbiyot psixologiyasi, psixoterapevtik vositalar bilan davolash, diagnostika qilish va tibbiy (shifokorlik) aralashuvsiz (tibbiyot kasallaridan davolanib chiqishidan oldin va keyin) tadigan nerv-psixik kasalliklarni profilaktika qilishni hamda tuzalayotgan psixik, somatik bemorlarni psixogigiena va psixologik rehabilitasiya choralarini ham tadqiqot mavzusi qilib olishi mumkin edi.

Psixologiya fanida zining aniq yechimini topa olmagan yana bir muammo, tibbiyot psixologiyasining psixologiya sohasi sifatida tuzilish muammosi hisoblanadi.

Ba'zi mualliflar umuman bu muammoni chetlab tadilar. Boshqalari tibbiyot psixologiyasi tarkibiga neyropsixologiyani, patapsixologiyani qanday b lsa ham tibbiyot psixologiyasi klinik amaliyotida foydalanadigan hamma tibbiyot fanlarini kiritadilar.

K rsatilgan nuqtayi nazarlarni tahlil qilib chiqish «tibbiyot psixologiyasi* quv ilmiy fanining tarkibiy tashkiliy qismlariga yangi klassifikatsiyasi kerakligini k rsatadi. Birinchidan, patapsixologiyani tibbiyot psixologiyasi tarkibida rganish t ri emas, chunki u psixologik fanning nazariy va tajriba mustaqil sohasi sifatida psixiatriya

va tibbiyot psixologiyasi uchun ilmiy bazani yaratadi va, u tibbiyot psixologiyasiga shu fanning amaliy sohasi sifatida kiritilishi mumkin emas. Nevropsixologiya haqida ham xuddi shunday fikrlarni aytish mumkin, biroq buzilgan oliy psixik vazifalarni tuzatilishi mumkinligi haqidagi xulosalar tibbiyot psixologiyasida bevosita amalga oshirilishi mumkin (psixokorreksion ishlarida), lekin eng asosiysi psixologiyaning bu ikki nazariy, tajriba va amaliy sohalari tibbiyot psixologiyasini fundamental ilmiy bilimlar bilan ta'minlaydi. Ikkinchidan tibbiyot psixologiyasi tarkibida psixiatriyani ham ranganish tiri emas, u klinik tibbiyotning sohasi hisoblanadi. Shu bilan bir vaqtda tibbiyot psixologiyasi quv fani sifatida psixiatrik fanda va amaliyotda t plangan klinik ma'lumotlardan foydalanilmay qitilishi mumkin emas.

Demak, psixologik yoki tibbiyot fanlari sohasalaridan hech biri tibbiyot psixologiyasi bilan yaqin bo liq b lmasin, uning tarkibiga kiritilishi mumkin emas. Tibbiyot psixologiyasini amaliy fan sifatida zining ziga xos predmeti, z muammolari, vazifalari va z mazmuni mavjud.

Psixologik fanning amaliy sohasi sifatida, tibbiyot psixologiyaning predmeti deb insonga jarohat yetkazuvchi yoki davolovchi psixologik ta'sir k rsatish, ya'ni psixik jarohatlovchi va psixoterapevtik omillar deb hisoblash mumkin. Tibbiyot psixologiyasi mazmunini psixikaning anomal hodisalarini (patopsixologiya, neyropsixologiya, maxsus psixologiya) hamda turli kasalliklar psixosomatik k rinishlarini, jarohatlar va miyaning tuzilishi kasallik bilan zararianishi, bemorga psixologik ta'sir k rsatishning davolovchi natijasini rganuvchi tibbiyotning ba'zi sohalari, psixiatriya, nevrologiya va nevroxirurgiya tashkil etadi. Tibbiyot psixologiyasining amaliy aspekti nervpsixik k rinishdagi kasalliklarni diagnostika qilish, davolash va oldini olish uchun (profilaktika) ilmiy psixologik va tibbiy bilimlardan foydalanishdan iboratdir.

Tibbiyot psixologiyasining asosiy b limlari quyidagilardan iborat: psixoterapiya psixofarmakologiya, psixoprofilaktika, psixokorreksiya, psixogigena hamda psixotoksikologiya.

Tibbiyot psixologiyasi sohasida amaliy psixologning bilimlarini q llash b yicha faoliyat mazmuni quyidagilardan iborat:

a) tashkilot, korxon, boshqaruvda q l ostidagi odamlarning psixik holatlarini rganish: psixogenkasallikni kelib chiqishi (yoki samotegenli) nerv — psixik kasalliklarini aniqlash va diagnostika qilish;

b) nerv — psixik jihatdan kasallangan bemorlar bilan psixoterapevtik va psixokorreksion ishlarni olib borish, zarur b Iganda davolash muassasalariga, psixiatrga va boshqa mutaxassislarga yuborish kerak;

d) psixogigienik psixokonsultativ va psixoprofilaktik xizmatlarni tashkil etish va aholi rtasida uning ishlarini tashviqot qilish hamda tibbiy psixologik bilimlar bilan tanishtirish ishtarini olib borish;

e) turli k rnishdagi nevrozlar bilan, psixogen psixoz bilan, ish qobiliyati pasaygan psixopatga xshash holatlarda bemorlarni davolash uchun shifokor tomonidan belgilangan psixofarmologik vositalardan foydalanish.

f) nevroz hamda boshqa psixogen kasalliklarning tkazib yuborilgan k rinishlarini aniqlash va tibbiy nazorat matish, ambulatoriya yoki stasionarlarda davolash uchun y llanma berish.

Bu yerda ilgari uchratilmagan «psixopoksologiya» tushunchasi tilga olinadi. Bu tushuncha psixotomitetiyalar yoki gallyutsionogenlar deb ataluvchi (ya'ni galmotsilatsiya keltirib chiqaruvchi) kimyoviy (zaharli) moddalar keltirib chiqaradigan psixik kasalliklarini namoyon b lishini va davolash usulini rganuvchi tibbiyot psixologiyasining b lishini ifoda etadi.

Bu moddalar hatto juda kichik miqdorida ham psixik buzilishlar keltirib chiqarib ya'ni gallyusinatsiya, alaxlash umumiy psixologik ta'sirlanish, hayajonlanish kabi miyaga jarohat yetkazuvchi ta'sir k rsatadi.

Bu moddalarni narkotik sifatida q llash hollari ma'lum. Demak, bu yerda tibbiyot psixologlari va amaliy psixologlar uchun muammolar mavjud. Endi esa tibbiyot psixologiyasi rganishi kerak b lgan savollarni aytib tish orqali muammoli masalalar tizimini taklif etish mumkin. Ular qituvchining fikriga qarab turlicha foydalanilishi mumkin yoki muammoli ma'ruzada, adabiyotlarni mustaqil rganish uchun talabalarga quv topshiriqlarida, seminar mash ulotlari, guruhli mash ulotlarga tayyorlanishida, savollar va masalalar tizimi:

LYuqorida keltirilgan «tibbiyot psixologiyasi» quv fani mazmunining ta'riflanishiga murojaat etib, unga kiruvchi tashkiliy qismlarni ifoda etuvchi hamma tushunchalarni yozib oling (diagnostika, davolash, psixoterapiya, psixogigiena, psixologik reabilitatsiya, psixoprofilaktika hamda nerv-psixologik kasalliklar shuningdek, tibbiyot psixologiyasining obyektini ham) va ularning har biriga tushuncha bering (ularni lu atlardagi ensiklopediyalar, darslik va quv q llanmalaridan toping).

2. Tibbiyot psixologiyasining yuqorida keltirilgan asosiy b limlari bilan ularning darsliklar, lu atlar va ensiklopediyalarda keltirilgan tushunchalari bilan z daftaringizga yozib oling (psixoterapiya, psixofarmokologiya, psixokorreksiya, psixoprofilaktika, psixogigiena, psixotoksikologiya).

3. Tibbiyot institutlarida rganiladigan tibbiyot psixologiyasi mazmuni b yicha amaliy psixologiya fanining mutaxassisi turli

gumanitar quv yurtlari talabalari rganishlari kerak b ladigan bilimlar doirasida nimasi bilan farq qiladi? Bu farqning asosiy sababi? Tibbiyot quv yurtlari talabalari uchun tibbiyot psixologiyasi b ,yicha darsliklarni diqqat bilan tanishib chiqing va vrachning bemorni davolash ta'siri psixik metodlarini nazariy-amaliy qoidalarini hamda tibbiyot deontologiyasini (ma'naviy va kasbiy burchi, tibbiyot xodimining bemorga nisbatan etikasi, odobi b yicha, fan haqida) amaliy psixologga taalluqli qismini daftaringizga yozib oling.

4. Tibbiyot quv yurtlarida talabalar uchun m ljalangan tibbiyot psixologiyasi b yicha kitobning mazmunini ushbu quv fanning talabi, amaliy psixologlar uchun yuqorida aytilgan mazmuni haqidagi fikr va mulohazalar bilan taqqoslang va bu haqidagi zingizning fikrlaringizni seminar mash ulotlarida ayting.

5. Matbuotda turli mualliflarning nerv-psixologik kasalliklar soni oshib borayotgani va ularning z navbatida yurak — qon tomir kasalliklari uchun turtki b layapti, degan havotirli maqolalarni uchratib turamiz. Shunday savolga javob bering: a) nerv-psixik kasalliklarining soni oshib borishiga nima sabab? b) yurak-qon tomiri kasalliklari bilan nerv-psixologik kasalliklar bo liq b lishini siz tushuntirib bera olasizmi? Shundan kelib chiqadigan yurak-qon tomir kasalliklarini qanday nomlash mumkin ya'ni psixogenli yoki psixosomatik sifatida d) nerv-psixik kasalliklar bilan kasallangan odamlarga amaliy psixolog qanday yordam k rsatishi mumkin: g) nerv-psixik kasalliklar yurak qon tomir kasalliklari sonini oshib ketmasligi uchun psixolog nima qilishi lozim?

6. Psixika va organizm rtasidagi, inson psixologiyasi va uning fiziologiyasi rtasidagi bo liqliklar qonunini bilishingizdan kelib chiqqan holda quyidagi savollarga javob bering: psixogen va somatogenli psixik buzilishlar (kasalliklar) rtasida va somatopsixik va psixosomatogenli kasalliklar rtasida qanday zaro bo liqlik mavjudmi.

7. Nerv-psixik buzilishlarning turlari juda k p b lgani uchun psixolog bunday kasallikka duch kelgan odamlarni aniqlab olish, diagnoz q yishni va birinchi yordam k rsatishni bilishi kerak. Markaziy nerv tizimi quv kursi juda ham qisqa va tajribalar nerv-psixik kasalliklarning hamma turlarini eslab qola olmaydilar, ularni esa bilishlari kerak.

8. Metodik maslahat:

a) eng k p tarqalgan nerv psixik kasalliklar va ularga eng yaqin b lganlarining simptomlari bilan talabalarni tanishtiring.

b) amaliy mash ulotga topshiriq bering: nerv-psixologik kasalligi aniq namoyon b layotgan z tanishlaringizdan birortasining xulqini (holatini) tasvirlab bering. Quyida ba'zi kasalliklar turlari simptomlari

keltiriladi. Ns 9-15 savollarga qarang hamda psixopatlarining (16) va xarakteri aksentuatsiyalashgan shaxslarning (17) simptomlari keltiriladi.

qitish tajribalarida bunday metodika zlashtirish uchun yaxshi natija va zining qulayligi sababli talabalarga juda yoqishini k rsatadi.

Yuqorida amaliy psixologning mijozlari tibbiyot aralashuvisiz, lekin mehnat qobiliyati pasaygan holda tadigan psixogen kasalhlklar bilan kasallangan odamlar boiishi kerakligini aytgan edik.

Psixogen kasalliklar ikki turga b linadi: nevrozlar reaktiv psixozlar (ularni yana psixogen psixozlar deb ham atashadilar).

Nevrozlarining asosiy shakllari: a) nevrosteniya; b) nevroz d) miyaga rnashib oladigan nevroz holati.

Nevrozlar psixik jarohat yetkazuvchi ta'sirlar ostida yuzaga keladi, vaqtinchalik ya'ni z vaqtida davolashganida tuzalishi mumkin (psixoterapiya, psixofarmakologiya, vitaminlar, gigienik gimnastika, havoda dam olish, suvda suzish). Ba'zan k p yillik davom etish xarakterga ega b lishi va shaxsning nevrotik rivojlanishiga tishi mumkin. Uning kelib chiqishga quyidagilar sabab b lishi mumkin, uzoq vaqt charchab toliqish, tez-tez va davomli stresslar, organizmning himoyalalanish kuchlarining susayishi.

Reaktiv psixozlar t satdan qattiq psixik jarohati (yaqin odamlarining t satdan vafot etishi, yon in va boshqa sifatlar, qattiq q rqish va shu kabi) natijasida psixikasi b sh yoki jismoniy holsizlangan psixopatik shaxslarda yuzaga keladi. Reaktiv psixoz tkir k rinishida namoyon boiadi, lekin tezroq davolanadi (bir necha soatdagi va quyidagi bir necha haftagacha, ba'zida 4—6 oyda). Reaktiv psixoz bilan kasallangan bemorlarni" darhol davolash muassasasiga yetkaziladi.

Reaktiv psixozning asosiy k rinishlari: a) psixogen depressiya; b) reaktiv paralooid; d) asabiy reaktiv psixoz.

Savollar: a) yaqinlaringiz yoki tanishlaringizni birortasini zini tutishi va holatida siz nevroz simptomlarini kuzatilishini uchratganmisiz? Reaktiv psixozlarni siz kuzatganmisiz? Qanday holatlarda?

9. Psixogenli kasallik bilan o rigan bemorlarning holatini yengillashtirish uchun amaliy psixolog nima ishlar qilishi mumkin?

10. Quyida eng k p tarqalgan nevrozlar-nevrosteniya k rinishining simptomlari keltiriladi. zingizni tanish odamlaringiz ongidan xulqi va holatida' xshash belgilar kuzatiladiganlarini toping, ularni tasvirlang (ular nimada namoyon boiadi, misollar k rsating) va bu odamga psixologik yordam mumkin boigan variantlari haqida z fikringizni ayting (agarda bunday yordam k rsatilgan boisa uning ta'siri qanday boiadi).

Nevrosteniyaning simptomlari:

— jahli chiqishi, ta'sirlanishi, asabiylashining kuchayishi, zini tuta bilmasligi, toliqish, yi loqilik, zini nochor sezish, uzoq vaqt aqliy ishlash qiyinchiligidan (mumkin emasligiga) shikoyat qilish, xayolparishonlik, xotirasining buzilishi, chidamsizlik, tinch tira olmaslik, bir ish bilan uzoq vaqt shu ulla olmasligi, k pincha kayfiyati yomonligi, psixik faoliyatlardan keyin kechga borib kasalligining kuchayishi, dam olganidan keyin belgilarining b shroq namoyon b lishi.

10. Biror bir nevroz bilan kasallangan odamga nisbatan xuddi shu masalani hal eting.

Isterik nevrozning simptomlari:

— turlicha tarqaladigan va intensivlikka ega paraliclar (muskullarda kuch kamayishi), o riqni sezish, harakatlarni boshqarishlarining buzilishi, giperkinozlar (fiziologik maqsadga muvofiq b lishgan majburiy harakatlar), qaltirash, nutqining buzilishi (ovozi chiqmay qolishi va soqovlikka), tutqanoqlar (10—15 minutdan to bir necha soatgacha). K pincha zini alati tutishi bilan xayolining xiralashib turishi kuzatiladi. K pincha astaziya-afaziya kuzatiladi, bunda odam oyoqlari, muskullarida kuchlarini saqlanib qolgan b lsalar ham bemor yurish, turish qobiliyatini y qotadi, astasekin yiqiladi, tirib qoladi.

11. Parishonxotirlik nevroz bilan kasallangan odamning xulqi (holatini) tasvirlab bering (agarda zingiz kuzatgan b lsangiz boshqalarning hikoyalaridan foydalanish mumkin). Bemorni uning ifodasidan qat'i nazar, undan qutilishiga b lgan harakatlariga qaramay xayol, fikr, xavotir, q rqinchlarga berilishlar yuzaga kelaverib qiynaydi. Maslahatlar bering: bemor tuzala boshlashi uchun nima qilish mumkin, unga qanday yordam berish lozim yoki nima qilish kerak?

12. Muhitning psixik jarohat yetkazish mumkin b lgan ta'siriga oson beriladigan va u yoki bu k rinishdagi nevrozlar bilan kasallangan odamlarga psixik yordam k rsatish uchun amaliy psixolog qaysi psixoterapevtik metodlardan muvafaqqiyat bilan foydalanish mumkin (shifokorga murojaat etishdan avval).

13. Sizning fikringizcha, psixogen depressiya shaklidagi reaktiv psixoz bilan kasallangan biror bir odamning xulqi va psixik holatini tasvirlab bering uning simptomlari quyidagilardan iborat: kayfiyatining tushib ketganligi, yi loqilik, am, qay u q rqinch, harakatlarining sustlashishi yoki aksincha hayajonlanish b lib tgan baxtsizlik hayotidan ketmaydi (misol uchun, yaqin odamning lishi) (depressiyaning davom etish — 1—3 oy, 40 yoshdan katta b lgan odamlarda esa — 4—6 oygacha boshlan ich davrida z joniga qasd qilishga urinishlar mumkin).

14. Quyidagi simptomlar orqali ifoda etiladigan reaktiv paralooid bilan kasallangan odamga nisbatan xuddi shu masalani bajaring; qattiq hayotiy alaxsirash, xavotirlanish va harakatlar bilan hayajonlanish birga boiadi.

Alaxsirash - bu bemorda hech bir tashqi sabablarsiz, uni y qligiga ishonitirib boimaydigan yuzaki kelishuvga obyektiv yol on fikrlari (yoki oyasi).

Reaktiv alaxsirash k pincha yakka zi qamalgan hollarda rivojlanadi va shu bilan birga tajovuz qiluvchi yoki himoyalanuvchi mazmunidagi ovozli gallusinatsiyalar bilan sodir boiadi, ba'zan uzoq yoi yurish, qiyinchiliklar biridan ikkirichisiga tib, uxlamay yoi bosib yana spirtlik ichimlik ichib ham yurgan sharoitdan yuzaga keladigan, temir yoi transporti deb ataluvchi turi ham uchraydi.

Reaktiv alaxsirashga xshash holatlar qulo i o irlar va k zi ojizlarda ularga odatiy boimagan sharoitlarda paydo boiishi mumkin (situativ paralooid, bunday holatlarning davomiyligiga bir necha soatdan bir necha kungacha ba'zan haftagacha).

15. Isterik reaktiv psixoz bilan kasallangan bemor tibbiy statsionardan tashqarida juda keng uchraydi, lekin shunday bemorni topishga harakat qilib k ring (tibbiyot adabiyotlardan yoki shaxsiy uchrashuvlaringizdan) va psixik holatda xulqida namoyon boiadigan uning simptomlarini tasvirlab bering, hammadan ham bir xil va bir vaqtda namoyon boimaydigan simptomlar xayolning qoron ulashib y qolishi (ganzerov sindromi) yol on, aqli zaiflik bunda bemor guyoki atayin oddiy savollarga not ri javob berayotgandek, oddiy harakatlar bajara olmaydi, kundalik buyumlarining ahamiyatini tushunmaydi, harakatlar sustlashishi yoki betartibligi, yuzning hayajonli aqlsiz, tentakroq ifodasi, k zlari keng ochilgan; k p oyoqlarining yoki butun tanasining ba'zan kichik qaltirashi, sababsiz qulishi yoki aksincha kayfiyatining tushib ketishi.

Bu holatning ajoyibligi bemor oddiy savollarga javob bera olmaydi, lekin murakkab savollarga t ri javob bera olishidir (yol on aqlipastlik).

Xulqi, mimikasi va nutqida t rilik (kattalarda bolalarga xos xususiyatning paydo boiishi: bolalar yinini ynaydi, injiqlik qiladi, bolalardek yigiyadi).

16. Turli xil psixopatlar bilan amaliy psixolog qanday ishlarni olib borishi mumkin edi?

Kundalik hayot va ishda psixopatlar bilan aloqa qiluvchi odamlarga u qanday maslahatlar bera oladi? Quyida psixopatlarining xarakteri asosiy belgilari qisqacha keltiriladi (P.B. Ganiushkindan toia qib chiqish mumkin) va sizning vazifangiz — hayotda odamlarsiz z kuzatishlaringizni tahlil qilib chiqing va psixopatik xarakterdagi

k rinishlarni eslatadigan ularning ba'zilarini xulqlariga misolni hayotdan topishga harakat qiling. Misol tanlashda sizning tanishlaringizning kuzatishlaridan dalil sifatida foydalanishingiz mumkin, psixopatlar turlari va ularning ziga xos xususiyatlari: astenik psixopatlar kuchli ta'sirchanlik, q rqish, qafiyatsizlik psixik va jismoniy osongina toliqish, uyquning tez-tez buzilishi harakatli kuch sarflash va uzoq tirib ishlashga toqatsizlik ishtahasining va buning natijasida oshqozon — ichak traktining faoliyatining buzilishi va bundan kelib chiqib zining jismoniy sogii iga katta e'tibor berish k pincha kayfiyatning buzilish holati boiadi.

Asabiylashadigan psixopatlar haddan tashqari jahli chiqishi ba'zan hech narsani k rmaydigan azablanish pristuplarga beruvchi sergaklik, arzimas narsa uchun odamni hafa qilishlari haqoratlashlari, mushtlashish va hatto qotillik sodir etilishi mumkin, kayfiyat k pincha qay u va azablanish tomoniga zgaradi. Bu odamlar q pol adovatli, qaysar, faqatgina z fikri b yicha ish qiladigan, zolim va be'mani boiadilar. Isterik psixopatlar — atrofdaigi odamlarga aslida boiganidan k ra ancha muhim shaxs boiib k rinishiga harakat qiladilar, zlariga e'tiborni tortishiga harakat qiladilar, mavjud boigan xislatlarning borligicha ishonadilar yol on xayol qilishga berilgan kayfiyati zgaruvchan, qaysar shuningdek, mehr q yishlik va tashvishlanish chuqur boimaydi, fikrlari tasodifiy holatlarga bo liq, kuchli ta'sirchanlik qaysarlik va quloq solmaslik bilan birga boiish mumkin. Shizoid psixopatlar - yakkalik aloqasizlik, yashirinlik, odamlar bilan munosabatlarga talabning y qligi (odamovi), lekin shu bilan birga ularda ichki dunyosi boy boiishi mumkin (xayolparastlik, zini rganish), odamlarga tashqi jihatdan befarq boisa ham diqqat e'tibor qiladi. Boshqalarga ularning tashvishlariga emotsional barqarorlik bilan tez hafa b lish va k ngli o rishi, affektiv psixopatlariga — buning asosini k ngli ochiq, xushmuomalali, mehribon odamlar, ularning kayfiyatlari doim zgarib turadi. Affektiv psixopatlarining ikki turini k rsatadilar:

a) gipertimiklar (har doim kayfiyati balandlik, ba'zan mumkin boimagan narsalarga e'tiborsizlik, turli ishlarga urinish lekin, boshlangan ishni oxiriga yetkazmaydi: xushmuomalali, harakatchan, munosabatlarda k pincha odobsizlik, tortishishni yaxshi k radi, shunda tez jahli chiqib, tez jahldan tushadi; b) gipotimiklar kayfiyati doim yomon, atrofdaigi faqatgina yomon tomonlarni k radilar; zlaridan har doim k ngli toimay yuradi va osongina ruhi tushib ketadi, kamgap, ziga e'tiborni tortishni yomon k radi, zi haqida gapirmaydi, tashqi harakatlari sust, tashvishli, qovo i osilgan hafaga xshaydi yaqin odamlari orasida kayfiyati k tariladi, hazil qila

boshladi, bir zi b lganida va notanish (kam tanish) b lgan muhitda kamgap b ladi va ruhi tushib ketadi.

Psixoastenik psixopatlar — xavotirlanish, q rqish, ziga ishonmaslik, doim shubhalanish va zini tekshirish odati, psixoastenik faqatgina hozir b layotgan k ngilsizliklardan q rqadi, k proq keyinchalik b lishi mumkin, b lgan noma'lum voqeadan («yomon xususiyatdan*») k proq q rqadi (mumkin b lgan xavfni kutish) shuning uchun bir ish qilishidan oldin juda k p ykrydi, ba'zan juda qiynaladi, ba'zan haqiqiy yoki hayotiy b lgan hikoyalari, xatolari bilan band b lish holati yuzaga keladi va qilingan ishining bir necha bor takror qilishga majbur etadi. Psixoastenik birinchi navbatda zi uchun, zining so li i, yaqinlarining hayoti, zi xayol qilayotgan qoron i kelajakda q rqadi.

Qiyin ahvolga soluvchi kutishlari chidab b lmas darajaga yetadi va tunda psixostenik ziga xos b lmagan tirishqoqlik va shoshilinch bilan harakat qilishga kirishadi, bunga kirishar ekan u ziga va boshqalarga ham bir ishni bajarmagani tinchlik bermaydi.

Barqaror b lmagan psixopatlar — ifodasi sifatlarining b shashi tez ta'sirlanish, emotsional sezgilarning mustahkam emasligi, faoliyatida qoniqish sabablarining ustuh b lishi, alkogolizmga rganish (hamtovoqlarining ta'siri bilan ichkilikka beriladi) xarakteri b sh odamlar sifatida ular har qanday yomon guruhlarga oson q shilib ketadilar, har xil yomon ishlar qilishlari mumkin. Boshqa odamlardan qolib ketmaslikka harakat qilib ular boshqa odamlar orasida hech ham yomon b lib qolmaydilar, ularni nazorat qilib borish kerak, qarovsiz ular osongina qiyalik b ylab pastga ketaveradilar.

Hamma narsani y q qilib ichib yuboradilar, qimorga tikib yuboradilar, janjalli vaziyatlarga tushib qoladilar vaziyat ta'siri ostida qattiq intizom va tartib sharoitida beqaror psixopat yaxshi hayot kechirish va jamiyat uchun foydali odam b lishi mumkin. U boshqalar ta'siriga osongina beriladi, shuning uchun uni boshqarish oson (astenik psixopatlar bilan taqqoslash) kechadi.

Paraloik psixopatlar — bu ziga ishonch, zinKyuqori baholash, qattiq qaysarlik, juda tor dunyoqarash, ular shubhalanish va ikkilanishni bilmaydilar, bir tomonlama fikrlaydilar va baholaydilar, «juda qimmatli*» oyalardan boshqalarini bilmaydilar ufar uning ongini egallab olib boshqalariga rin bermaydi. Paralojk uchun eng aqlli odam — bu uning zi u hech qachon maslanat s ramaydi, uni ishontirib b lmaydi, e'tiroz bildirmaydi, paraloik qasoskor b lib, uning fikriga q shilmaydiganlarning hammasini, zining dushmani deb biladi yoki boshqa hollarda ahmoq deb hisoblaydi. Himoyalani b doim hujum boshlaydi, boshqalarni hafa qiladi, lekin zini hafa b lgan hisoblaydi k pincha unda bahslashish tortishga berilish

kuzatiladi. Juda tirishqoqlik topqirlik bilan zining hayoliy alohida huquqlari uchun kurashadi (mohirlik bilan tarafdorlarini izlaydi, zining haqligi va niyati yaxshiligiga ularni ishontiradi va ba'zan, uning uchun ilojisiz t qnashuvlarda aynan zining tirishqoqligi va maydaligi bilan olib chiqadi. Ammo paraloik atrofdagilar bilan hali ochiqchasiga dushmanlik adovatga kirmaydi, zi tanlagan sohasi b yicha boshqa hech narsaga e'tibor bermay, tartib odob, rasmiyatchilik bilan tirishib mehnat qiladi va bu u uchun juda foydali ishga aylanishi mumkin.

v£sixopatik shaxslar psixik kasallangan hisoblanmasada, lekin tashqi muhit ta'siri ostida (psixogen va stomatik) ularda boshqalarga qaraganda osonroq turlicha psixogenlikka tuvchi reaksiyalar (nevrozlar, psixozlar), bu tuvchi psixik buzilishlarni psixopatlar dinamikasi deb ataluvchilar qatoriga kiritadilar va psixolog albatta bularni bilishi kerak.

Psixopatiyani profilaktika qilishga quyidagilar kiradi:

- a) bolalik davrida t ri tarbiyalash;
- b) yoshligida t ri kasb tanlashga y naltirish;
- d) psixoterapiya va psixotrop vositalar bilan davolash (bu odatda, dekompensatsiya davrlariga b linadi va psixogen reaksiyalarda, ba'zan statsionar sharoitlarda).

17. Xarakter aksentuatsiyasiga ega boigan shaxslardan psixopatik shaxslarni farqli jihatlari nimadan iborat.

a) shaxsning boshqalariga yaxshi va hatto yuksak barqarorligiga qaramay maium turdagi psixogen ta'sirlarga nisbatan (o ir tashvishlar, jiddiy nerv-psixik keskinliklardan, ba'zilarini zararlanishi (ya'ni ta'sirlarda juda ham individual ta'sirlanish).

b) smirlik yoshiga kelib shakllanib, ul ayib borgan sari esa xarakter aksentuatsiyalashuvi tekislanib boradi, har qanday emas (psixopatda b lgan kabi) balki ushbu individ uchun murakkab boigan psixogen ta'sirlar natijasidagina namoyon boiadi, ular aynan uning «b sh zvenolariga ta'sir k rsatadi*.

Xarakterida aksentuatsiyasi mavjud boigan shaxslarning ndan ortiq turlari farq qiladilar, lekin sof turlari juda keng, k proq aralash turlari uchraydi

Topshiriq: Turli xil aksentuatsiyaga ega shaxslar xulqlari xususiyatlarini yozib oling va ularning har biriga z kuzatishlaringizdan misollar keltiring, shu bilan birga ushbu shaxs qaysi biriga k proq yoiqqan.

18. Agarda siz ba'zi turlariga misollar topa olmagan boisangiz (bunday turlarni siz uchratsangiz), unda siz odamlarni psixogen ta'sirlardan qanday asrash kerakligini ylab k ring va z fikrlaringizni yozib oling.

19. Amaliy psixolog ota-onalar, qituvchilar, bolalar muassasalar rahbarlari bilan ishlashda xarakteri aksentuatsiyali va psixopat bolalarga nisbatan qaysi profilaktika xususiyatidagi choralarni q'llash mumkin?

Yuqoridagilarga asoslanib, tibbiyot psixologiyasiga taalluqli kerakli ma'ruzalarni qitish shart (psixoterapiya, psixogigiena psixoprofilaktika, psixofarmakologiya), lekin ta'rif etilgan masalalarni yechmay turib zlashtirishning kerakli darajasiga erishish mumkin emas.

Taklif etilgan masala va savollarga javob berish sharoiti ma'ruzalardagi nazariy bilimlarni egallash, adabiyotlarni qish va shu bilan birga kuzatilayotganlarning xulqi va holatini tasvirlash va diagnoz q yishda haqiqiy omillarni tahlil qilishda savollar uchun javoblarni vaqtinchalik orqaga surish mumkin yoki savolga keyinchalik hamma bilimlarni egallab b lib qaytish mumkin.

IJTIMOY PSIXOLOGIYANI QITISHNING METODIK USULLARI

Ijtimoiy psixologiyani qitish metodikasida bu fanning nisbatan yoshligini hisobga olish maqsadga muvofiqdir. Bu fan haqida birinchi bor XX asrning boshlarida fikr yuritila boshlangan.

Sotsiologiyadagi psixologik maktab vakillari tomonidan birinchi bor ijtimoiy—psixologik nazariyasini yaratishga bir necha bor urinishlar b ldi (CTard, CLebon, LLMakdugall, E.Dyurkgeym) va 1908-yilda bu oya ishlab chiqildi. U Makdugallarning (ingliz psixologi, keyinchalik AQSH da faoliyat k rsatgan) «Ijtimoiy psixologiyaga kirish» kitobi ijtimoiy psixologiya b limi b yicha birinchi kitob b ldi. Shuning uchun bu kunni (1908) k pincha ijtimoiy psixologiyaning tarixini boshlanishi deb hisoblaydilar. Ijtimoiy hodisalarni tushuntirishga imkon beruvchi qandaydir umumiy qonunlarni topishga uringan olimlar (misol uchun, odamlar birligi va hamfikrligi manbalarini) olomonni rganadilar, ta'sirlanish, fikrlarni xshashligi va taqlid qilish, «jamoatomonlariruv, «ruhiy birlik qonunlarini* va boshqalarini rganadilar, lekin shu bilan birga ijtimoiy qonunlarni psixologiya qonunlari bilan almashtirib yuborilgani yoki unga b ysindirilgan, shaxs insonlar jamoasida y q b lib ketgan, mustaqil harakat qilish va qarorga kelish qobiliyatini y qotgan.

Asta-sekinlik bilan shaxsni rganish zarurligi tushunib borildi, lekin yakka zini emas, guruhdagi boshqa odamlar bilan birga, odamlarning guruhdagi zaro munosabatlari jarayonida shaxsning xislatlarini odamning ijtimoiy guruhlar bilan munosabatlari natijasida kelib chiquvchi sifatida qarash kerakligi tushunildi. sha vaqtning zida shaxsni ijtimoiy muhitdan tashqarida rganish mumkin emas deb tanilgan edi. Ammo ijtimoiy muhit tushunchasining zi shunchalik tor b lganki, odamlarning zaro munosabatlari kichik guruh doirasidan chetga chiqmas edi, ya'ni bevosita «yuzma-yuz» aloqalar olib borilgan guruhlardagi zaro munosabatlardangina iborat b ldi.

Jamiyatning zi esa ana shunday tasawurlar qatorida psixologik aloqalar t plami sifatida tushuntirilgan. Shunday qilib, ijtimoiy munosahatlar umuman psixologiyalashtirildi, bu shaxsning va ijtimoiy muhitning haqiqiy munosabatlarini tushunishga, shaxsni ijtimoiy

munosabatlar mahsuloti sifatida keng ma'noda har tomonlama ranganishga imkon bermas edi.

arbdada (AQSH, Angliya, Germaniya, Fransiya, Yaponiya) 20-yillarda ijtimoiy psixologiya, psixologiya fanida yetakchi yonalish birlashib qoladi, boshlanib ich guruhlarning zamonaviy a'zolariga, ularning faoliyatiga, odamlarning ishlab chiqarish samaradorligiga, mehnat intizomiga ijobiy va salbiy ta'sirni ranganish, va umuman zamonaviy ishlab chiqarishda psixologik omillarni rolini ranganish xususan norasmiy munosabatlar va boshqalar amaliy ahamiyatga ega edi. Ijtimoiy - psixologik hodisalarni ranganish ayniqsa (guruhli rivojlanish jarayoni) ikkinchi jahon urushi davrida faollashdi (birlimlarning birlashganligi va harbiy jangovor qobiliyat) jangning jiddiy ekstramental vaziyatlari ta'sir kiritish sharoitlarida guruh ichidagi aloqalarning mustahkamligi va boshqalar. Guruhlar psixologiyasini ranganish faqatgina ilmiy doirada birlim qolmay balki ishlab chiqarishda boshqaruvda xodimlarni tayyorlashda, mehnatni ilmiy tashkil etishda, ishchi guruhlari, ilmiy guruhlarni boshqaruv organlarini tuzishda keng qo'llanila boshlandi. Bizning mamlakatimizda ijtimoiy psixologiyaning rivojlanishi taxminan o'tgan asrning 20-yillarning boshlarida refleksologiya ijtimoiy hayotni reflekslar tahlili sifatida kiritishga harakat qilgan vaqtdan boshlandi. Undan keyin esa psixotexnika deyarli taqib qib qildi, bu demak, har qanday amaliy psixologik tadqiqotlar, shu jumladan, ijtimoiy - psixologik tadqiqotlar ham taqib qib qildi. Shunday qilib ijtimoiy - psixologiya fanining mustaqil amaliy sohasi birlim unga kiritilgan birlim amalan orali rivojlanib kelmoqda. Bu fan haqida hozirgi kungacha ilmiy tortishuvlar tugamagan, ijtimoiy psixologiyaning fan sifatida umumiy qabul qilingan tushunchasi ham hozircha yo'q, ammo mutaxassislar tomonidan an'analar sifatida uning konsepsiyalariga kiradigan muammolar doirasi belgilab olingan.

Shuning uchun talaba adabiyotni mustaqil ranganishda bir savolga turlicha, ba'zan bir-biriga qarama-qarshi nuqtayi nazarlarga duch kelishi mumkin, chunki fan rivojlanish holatida, ammo ijtimoiy psixologiyani ranganishni boshlayotganlar uchun bu holat qiyinchiliklar tu'dirishi mumkin, ularni qitish metodikasida hisobga olish kerak.

qituvchi talabaga nima maslahat berishi mumkin?

*Birinchi*dan, bitta hodisani turlicha fikrlar, tushunchalar, tushuntirishlar, ularni ajratishga turlicha yondoshishlar hech ham uni tashvishlantirmasligi kerak. Aksincha, bunday turlicha fikrlarni kiritib ularni bir-biri bilan solishtirish dalillarini tushunishga va qarorga kelishga tashvishlanishni tanlashga harakat qilishi kerak. Bunday yondashish aniq nuqtayi nazardan oddiy haqiqatni bilib olishning eng samarali usulini bildiradi. Demak, ba'zi ijtimoiy psixologik hodisalarni

tushuntirishda farqni sezib qolganingizda hech ham hayajonlanmang, balki xursand bo'ling, yilab kelgani uchun rishga imkoniyat mavjud va muammoga qarashlaringizni ishlab chiqish imkoniyati bo'ladi.

Ikkinchidan, agarda qituvchi ilmiy adabiyotlarda uchraydigan turli nuqtai nazarlarni ta'riflari bilan tushuntirib bergani metodik mazmunda foydali bo'lsa, bu talaba uchun muammoni ranganish bo'yicha jiddiy va qiziqarli ishlar uchun oson bo'ladi.

Uchinchidan, talabalarga quv mash ulotlarida bitta muammo bo'yicha bir necha nuqtayi nazarlarni ranganib chiqish kerak bo'ladigan masalalarni yechish topshiriladi. Bu misollar talabaga muammoga turlicha nazariy yondashishlarni taqqoslash va tahlil qilishga, mavjud ilmiy qarashlarni qaysi birini qillash va nima uchunligiga rगतadi, keltirilgan savollardan eng qaysi biri ayni ana shu turlariga kiradi.

Qanday bo'lsa ham zamonaviy ijtimoiy psixologiya nazariy va amaliy yonalishlarda ancha muvaffaqiyat bilan rivojlanib kelmoqda.

Metodik mazmunda fanning tarixiga nazar solib chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi, bu talablarning quv faoliyatiga yaxshi ta'sir ko'rsatadi va fanni ranganishga yordam beradi. Mustaqil ishlash uchun talabalarga quyidagi quv topshiriqlarni taklif etish mumkin, ularni seminar va amaliy mash ulotlarida muhokama qilish mumkin bo'ladi. Buning uchun ularni davra suhbatlari, amaliy yinlar, ijtimoiy psixologik treninglar ssenariylari va rejalariga kiritish kerak. Savol va masalalardan ba'zilarini balki ma'ruzalarda qituvchi dastlab tushuntirib tishi talab etiladi.

Bu masala ijtimoiy psixologiyani predmeti haqidagi birinchi topshiriqqa taalluqli.

1. Adabiyotlarda «ijtimoiy-psixologiya» tushunchasiga turlicha ta'riflar beriladi va ijtimoiy psixologiya fani predmetini tashkil etuvchi muammolar tartibi beriladi. Ular turli mualliflar tomonidan bildirilgan bo'lib, bir-biridan farq qiladi. Ularni diqqat bilan qib chiqing va bu nuqtayi nazarlardan birini tanlashga harakat qiling. Agarda bu nuqtayi nazarlardan hech biri tiri bo'lib chiqmasa, zingiz shaxsiy nuqtayi nazaringizni ifoda etishga harakat qilib keling.

Ijtimoiy psixologiyani turlicha qarashlari mana shulardir:

a) bu insonlar munosabatlari muammolarini uning shaxslararo («men», «boshqalar») va guruhlararo («Guruh» «Guruh») shakllarda ranganadigan fandi, ya'ni makroguruhlar (aloqa qiluvchi) sonida va mikroguruhlar rtasidagi odamlar munosabatlarini rganadi.

b) bu fan odamlarning ijtimoiy guruhlarda ishtirok etishlari hodisasi sabablari, ularning hulqi va faoliyati qonuniyatlarini rganadi hamda bu guruhlarning zaro psixologik tavsiyanomalarini, shu bilan

birga katta ijtimoiy guruhlar (xalq, millat, professional guruh), kichik guruhlarining (jamoalar, oila, d stlar guruhi) va boshqalar.

d) bu fan turli ommaviy hodisalarning psixologik tomonlarini rganadi (taqlid qilish, ta'sirlanish, mish-mishlar, sarosima, moda, odatlar, an'analar).

e) ijtimoiy psixologiyaning predmeti ijtimoiy hayotning (siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy, turmush ...) turli shakllari psixologik aspektlarini va mos ravishda:* siyosiy hayotning ijtimoiy psixologiyasi, bozor iqtisodiyotining ijtimoiy psixologiyasi, san'at va madaniyatning ijtimoiy psixologiyasi, turmush ijtimoiy psixologiyasi va shu kabilar.

Mualliflarning (G.M.Andreva, A.V.Petrovskiy, B.D.Parigina, M.R.Bityanova, K.K.Platonova, E.S.Kuzmin, R.S.Nemov va boshq.) mulohaza va dalillarini k rib chiqing va bir xulosaga keling: ijtimoiy psixologiyaning predmetini ta'riflashning qaysi biri sizningcha t ri, agarda bu fa'ining amaliy ahamiyatidan kelib chiqadigan b lsa. Ushbu savol talablari uchun qiyin b lishi mumkin, chunki «ijtimoiy psixologiya» kursi predmeti va masalalari haqidagi birinchi ma'ruzada qituvchi ushbu savolga javob topishga quvchilarga yordam berish uchun ma'lum nazariyani sharhlab berishga t ri keladi. Buning uchun faoliyatni boshlanishdagi jamoat, jamoa va shaxsning ham ehtiyojlarini qondiruvchi sifatida talqin qilishdan iborat b lgan «Ijtimoiy psixologiya»* tushunchasining genetik boshlanishini k rsatishgina yetarli hisoblanadi, bu uning — birinchi tomoni, ikkinchidan b lsa, shaxsni jamoani va ijtimoiy jarayonda, ya'ni zining kelib chiqishi b yicha ijtimoiy faoliyatda munosabatlar mahsuloti sifatida tushunilishi. Shuning uchun «insonning hayotiy munosabatlari yuzaga keladigan ijtimoiy — tarixiy sharoitlarni tahlil qilish birinchi navbatda inson faoliyat yuritadigan aniq bir ijtimoiy guruhlarni va har bir bunday guruh ijtimoiy aloqalar keng siyosatining elementi ekanligi ijtimoiy mehnatni taqsimlash vaziyatlarini tahlil qilishdan tashkil topadi.

Ijtimoiy psixologiyani bunday tushunish turli ilmiy tizimlarda taklif etilgan har qanday uni tushuntirishlardan tubdan farq qiladi*.

Shunday qilib, ijtimoiy psixologiya har biri alohida shaxs individning guruhlarda zaro munosabatlari sifatida ishtirok etuvchi faoliyati jarayonida yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlar mahsuloti hisoblanadi degan nuqtayi nazardan insoniyat psixologiyasini rganadi. Shuning uchun ijtimoiy psixologiya insonning guruhda yuzaga keladigan munosabatlari sharoitlarini rganish ham kerak.

Bunday tushuntirish predmetning zini k rsatibgina qolmay, balki, nima uchun aynan uni, boshqa biror narsani emas, ayrim mualliflarning predmetni ta'riflashlarida ishtirok etgan boshqa narsalarni rganmasligini tushuntiradi. Agar qituvchi fan predmetini

bunday ta'riflanishi ma'nosini ochib bersa unda talabalarni ishonтира oladi. Talabaga nima uchun boshqa tushuntirishlar tiri kelmasligini krsatishning ziqoladi.

2. «Ijtimoiy psixologiya» tushunchasining qaysi bir ta'rifga amal qilmaslik szsizdir: u z predmetiga albatta guruhlar psixologiyasini kiritadi, quyida aytib tilgan guruhlar klassifikatsiyasi (G.M.Andreyeva b yicha) bilan tanishib chiqib ularning har birini ta'riflab bering (agarda mumkin boisa mantiqiy tartibli va qat'iy defferensial) va guruhlar har bir turlari b yicha bittadan misol keltiring:

— shartli, haqiqiy, laboratoriya, rasmiy, norasmiy, tabiiy, katta, kichik, difruz, nominal, jamoa, professional, referentli (shu jumladan, ijobiy, salbiy normativ, taqqotsiy, ijtimoiy — taqqosliy).

Talabalarga topshiriqlar: guruhlarning har bir turlariga zingiz misollar keltiring.

3. Ijtimoiy psixologiya mazmuni quv perdmoti sifatida «ijtimoiy psixologiya rganish bilan shu ullanadigan haqiqiy guruhlardan» tashkil topadigan degan nuqtayi nazar mavjud (M.P.EHTHHOBo CouHajibHaH ncHxojioraa - M. 1994. — 570).

Talabalarga topshiriq: boshqa hamma guruhlar bilan ijtimoiy psixologiya shu ullanmaydimi? degan savol haqida siz nima deb ylaysiz? Bu savollarni seminar mash ulotlarida muhokama etishga tayyor boiing.

4. Katta va kichik guruh orasidagi prinsipal psixologik farq nimada?

5. Pedagog, rahbar, amaliy psixolog uchun u ishlaydigan jamoa ichida norasmiy guruh borligi haqidagi maiumot amaliy ahamiyatga ega boiadimi? Agarda ahamiyatga ega boisa, unda u nimadan iborat boiadi?

6. Bitta guruh bir vaqtning zida «referent», «shartli», «katta», «tabiiy», «ijtimoiy», «norasmiy», «nominal», guruh boia oladimi?

Agarda shunday boisa, z javobingizni isbotlab bering. Agarda bunday b lmasa bu guruhlardan qaysi birini chiqarib tashlash kerak?

7. «Jamoa-ijtimoiy qimmatli hamkorlik faoliyatida rivojlanishning yuqori darajasiga erishgan umumiy maqsadlar va vazifalari bilan birlashgan odamlar guruhidir». Jiplashgan va ancha oldin uyushgan jamoatchilar t dasini qanday ta'riflash mumkin? Guruh ichidagi aloqalari darajasi b yicha u jamoaga xshadi, lekin uning a'zolari birgalikda faoliyati ijtimoiy y nalganligi b yicha jamoaga qarama-qarshidir. Ana shunday ijtimoiy qarama-qarshi y nalisli guruhning qaysi biriga kiritgan boiar edingiz, shunga xshash boshqa guruhlarni k rsating.

8. Ijtimoiy psixologiyaning asosiy obyektini (guruhlar hamma turlarini) rganish asosida bu fanning amaliy psixologik, pedagogik

rahbar faoliyatidagi rolini qanday qilib ifoda etish mumkin: bu talabaga b lajak amaliy ishiga psixologiya fanning bosh^a sohalari bera olmaydigan nimani berish mumkin?

9. Guruhda odatda, yetakchisi b ladi, u rasmiy lahbar b Hshi mumkin yoki u b lmasligi ham mumkin, u tayinlangan, hatto guruh tomonidan saylangan rasmiy rahbardan nimasi bilan psixologik farq qiladi?

10. Ikkita fikrni taqqoslang: a) rahbarni hurmat qilish kerak, faqatgina shunda jamoada yaxshi psixologik muhit va jamoa a'zolarining hamkorlikdagi samarali faoliyati b ladi; b) rahbar q l ostidagilarining 'hurmatiga sazovar b lishi kerak va shunda jamoa a'zolarining hamkorlikdagi yetarli faoliyati b ladi. Bu ikki fikrdan qaysi biri sizga psixologik ancha t ridek tuyuladi? Yoki ularning ikkalasi ham bir xilmi? «Hokimiyat obr si» va «Obr ning hokimligi» tushunchalari rtasida qanday farq bor.

11. Yetakchining obr si nimaga bo liq b ladi. (rasmiy va norasmiy): a) yetakchining « zini k rsatishi» mahoratiga, b) q l ostidagilarning yoki xodimlarning unga b lgan munosabatlariga (uni hurmat qilishlariga) yoki, d) unga ham bunga ham ikkalasiga birdek?

12. Ijtimoiy yetakchiga hurmat munosabati nimaga bo liq b ladi?

13. Muomala — aloqa — munosabat bu nima? Tushuncha mazmunini ma'ruzada muammoli metod bilan ochib berish va «muomala» tushunchasiga bir necha xil ta'riflar keltirilgan «ma'ruza zining metodikasi» IV b lim 2 paragrafi misollaridan foydalanib, talabalarga shunday topshiriq berish mumkin? «Ana shu tushunchalardan ilmiy mazmunini tashkil etuvchi ijtimoiy psixologik hodisaning mohiyatini t la va aniq aks ettiruvchisini zingiz tanlang», «Munosabat» — odamlarning rtasidagi ma'lumotlar almashishi, ularning zaro aloqalari» (Nemov R.S. psixologiya V3 kn, kn 1. — 1998. — 669), «Munosabat - ikki yoki undan k p odamlar orasidagi rganish, bilish yoki effektiv — baholash xususiyatli ma'lumotlar almashishdan iborat zaro aloqalari» (psixologik lu at — M, 1996. - 323-b).

Munosabat hamkorlikda faoliyat talablari oqibatida yuzaga keladigan odamlar rtasidagi aloqalarning rnatilishi va rivojlanishi k p qirrali murakkab jarayon va ma'lumotlar almashish, jarayonini idrok etish va tushunishni z ichiga oladi» (qisqacha psixologik lu at - M. 1998 - 229).

Muomala — odamlar zaro aloqasidan iborat b lib unda emotsional — sezgi va ratsional ma'lumotlarni faoliyat bilan almashish sodir b ladi». «Keng jamoada munosabatlar» tushunchasi», «Ijtimoiy munosabatlar butun t plamini z ichiga oladi, chunki ijtimoiy

munosabat — iqtisodiy, siyosiy yoki oyaviy — zining ijtimoiy-psixologik tomonlariga ega va odamlar rtasida bevosita yoki vositasiz aloqada namoyon b ladi». «Munosabat odamlar rtasidagi zaro aloqalar, asosan bevosita kuzatishlar asoslangan, «Munosabat» tushunchasi turli ijtimoiy va madaniy tizimlar rtasidagi zaro aloqalarni ta'riflashda ham foydalaniladi» («millatlararo munosabat*», «madaniyatlar aloqalar»), ya'ni odamlar rtasidagi shaxslararo aloqalaridan k ra ancha keng ma'noda», (Zamonaviy falsafiy lu at — M. 1996, 337-b).

14. Siz tanlagan tushuncha bilan «munosabat» tushunchasi ilmiy mazmundan kelib chiqib quyidagi fikrlarni tahlil qilib chiqing: «Bola — bu har doim ikkita odam — u va katta odam» (D.B. Elkonin). Bu fikr va topshiriq b yicha IV bob 2-§ da keltirilganlardan siz tanlab olganligingiz bilan mos keladimi? Ushbu fikr «munosabat» tushunchasi bilan mos keladimi?

15. L.S.Vigotskiyning quyidagi fikrlarini tahlil qilib chiqing: «...inson zi bilan zi holi qolganida munosabat vazifasini saqlab qoladi*», buni individning zi bilan zi munosabati sifatida tushunish mumkinmi? Agarda shunday b lsa, unda keltirilgan tushunchalaridan qaysi biriga kiritish mumkin?

16. Quyidagi masalalami yeching?

a) 12 ta kemachilar jimgina bir kemada ketmoqdalar. Bu munosabatmi yoki y qmi? Agarda munosabat b lsa, unda u qaysi tushunchaga t ri keladi va ularning qaysi biriga qarama-qarshi?

b) ona bir oylik bolasini uxlatadi. Bu munosabatmi yoki y qmi?

d) inson televizorda k rsatuv tomosha qilmoqda, bu munosabatmi yoki y qmi? Agar munosabat b lsa, unda ma'lumotlar almashish qani?

e) ma'ruzachi monolog qiyapti, auditoriya esa savol ham bermaydi, hech bir fikr bildirishmaydi, yozmaydi, faqat eshitib tiribdi, shu orqali ular tushunishmoqdalar deb aytish qiyin. Buni ma'ruzachi bilan auditoriya rtasidagi aloqalar deb hisoblash mumkinmi?

17. Adabiyotlarda t ridan t ri va boshqa y llar bilan, bevosita va bilvosita (yozma yoki taxminiy vositalar yordamida) shaxslararo va ommaviy munosabatlarni k rsatadilar, ilgariqi masalalarga qayting (16) va bering.

«V» masalani vositali munosabatga taalluqli deb hisoblash mumkinmi? Agarda shunday b lsa, unda ma'lumotlar «Almashish» qani: kemachilar harakatlarini qaysi biriga kiritish mumkin: barcha harakatni sezish orqali munosabatgami yoki bevosita munosabatda faoliyat almashinishi orqali.

18, Munosabatlar vazifalari: 1) bo'lovchi, 2) shakllantiruvchi, 3) «tasdiqlovchi», 4) shaxslararo «individlar» rtasidagi zaro munosabatlarni tashkil etish va olib borish, 5) shaxsning ichidagi (zi bilan zi dialog) munosabat.

Bu vaziflarni bajarilmasligi nimaga olib kelishi mumkinligiga misol keltiring, bo'lovchi vazifasini bajarmasligiga misol - muvaffaqiyatga erishilmagan Vavilon minorasining qurilishi haqidagi diniy rivoyat va boshqalar.

19. Millat psixologiyasi (elatlar, xalqlar) - ijtimoiy-psixologik bilimlarning alohida sohasi, u har bir millat va xalqlarning boshqalaridan hamda uning tili va madaniyatini, turmush tarzidan farq qiluvchi haqiqiy mavjud hissiyotlari, kayfiyatlar, fikrlari, fe'li, amal, odatlari kechinmalarini aks ettiradi. Savol: milliy psixologiyani rganish bilish va hisobga olish insonning amaliy faoliyatida qanday maqsadlar va nima uchun kerak? Tub mahalliy millatning psixologiyasini maxsus rganish kerakmi?

Misol uchun rus odamlari bilan ishlovchilar rus milliy psixologiyasini rganish yoki z- zidan yaxshi munosabatlar yuzaga kelishi kerakmi?

20. Kichik guruhlar psixologiyasiga (mehnat, ilmiy, pedagogik, jamoalar): sizning fikringizcha guruhga rahbarlik qilishning qaysi usulubi eng keng tarqalgan (ikki mumkin b lgan uslubdan birini tanlang):

Direktiv uslub	Uslub elementlari	Demokratik uslub
Faqatgina yaqin kelajak maqsadlari q yiladi, uzoqqa m ljalangan maqsad esa guruhga noma'lum	Maqsadga intilish	Yaqin va uzoq maqsadlarni guruhga batafsil yetkazish, guruhning kelajakdagi rivojlanishini k rsatib berinsh.
Rahbar ma'lumotlarni zi uchun yi adi, guruh uchun esa u z vazifasini bajarish uchun kerakligini yetkazadi.	Ma'lumot berish	Rahbar va guruh rtasida ochiq va zaro ma'lumotlar almashish
Rahbar bir zi yoki yaqin xodimlari bilan hal etadi va guruhdan bajarishni	Qaror qabul qilish	Guruh b lib muhokama etish, muhdkamalarda guruhlar vakillari bilan maslahatlashish asosida

talab etadi.		rahbar qaror qabul qiladi.
Guruh faoliyatini rahbar tomonidan t la va doimiy nazorat qilib borilishi	Nazorat	Qaror qabul qilishi va olingan natijani nazorat qilish va oraliqda - guruhning zini nazorat qilish
Sof k rinishda umavjud emas, bevosita shaklida hisobotlar, baholash, xulosalar, rahbariyat tomonidan nazoratchilarning qarorlari, muhokama etilmaydigan manbalari, faoliyat yakunlari b yicha rahbarning s zsiz qarori	Javobning qayta aloqasi	Butun faoliyati davomida muntazam oqimi, faoliyat davomida va yakunida muvaffaqiyatlarni faol ra batlantirish.
Yuqoridan pastga aniq, tushunarli, qisqa buyruqlar	Aloqa xususiyatlari	Pastdan yuqoriga muhokama va tanqidga ruxsat etiladi. Muhokamalar, umumiy qaror qabul qilish va qarorlarni bajarilishini borishini aniqlash davomida vazifaning aniqligi namoyon b ladi.
Qafiy chegaralangan	Vakolatlarni taqsimlash	Keng foydalana oladi.

SAVOLLAR

1. Bir uslubning alohida xislatlarini boshqa uslub xislati bilan q shib va aralashtirgan holda yanada samaraliroq uchinchi uslub yaratish mumkinmi?

2. Agarda mumkin b lsa siz nimani taklif etgan b lar edingiz va qanday maqsadda.

3. Keltirilgan uslublardan qaysi birini (agarda ularga izchillik bilan amal qilinsa) samaraliroq va nima uchun?

21. Jamoadagi shaxslararo nizolar kelishmovchiliklar:

1. har doim zararli.

2. tabiiy hol va shuning uchun ularni «Foydali yoki zararli» deb hisoblab b lmaydi.

3. Kelishmovchiliklar ba'zan foydali, agarda qonuniy asosda sodir b layotgan b lsa, bu javoblardan qaysi biri sizningcha t ri? Sizning javoblaringizdan kelib chiqqan holda: janjal, nizolarni oldini olish kerakmi? Yoki ularni tabiiy hol deb hech narsa qilmaslik kerakmi, lekin ular yuzaga kelganda tortishayotgan tomonlar uchun mos keladigan usul bilan nizoli vaziyatni darhol bartaraf qilish kerakmi?

Bu y llardan qaysi biri sizning fikringizga psixologik jihatdan t ri?

22. Kichik guruhlarda umumiy kelishilgan fikr, qaror, xulosaga erishish uchun rhunozaralarni qanday olib borish kerak?

- muammoni k rsatib bering va «nima qilish kerak* degan savolni q yish kerak;

- turlicha fikrlarga quloq solish kerak (bir-birini t ldiruvchi va bir-biriga qarama-qarshi);

- haqiqatga yaqin turli fikrlarhi keltirish orqali munozarani keskinlashtiring, shu bilan jamoatchilik fikrni ra batlantirish.

- umumiy yagona fikrga erishib (yoki k pchilik q llagan mantiqiy t ri xulosaga) xulosani ifodalashni taklif etish.

Kundalik hayotingizda uchrab turadigan zingizga ma'qul masalalardan biri guruhli qaror qabul qilish b yicha munozaralar tashkil etish reja-senariysini tuzing.

23. «Munosabatlardagi t siq* tushunchasining mazmuni nima? U «kommunikativ t siq» bilan mos keladimi?

24. Taklif etilgan adabiyotlarni ma'ruza matnlari bilan solishtiring va yuqorida keltirilgan psixologik masalalarni yechishda mustaqil ishlab chiqqan javoblaringizni rganish asosida quyidagi savollarga javob bering.

1. Ijtimoiy psixologiyaning nazariy ahamiyati va uning psixologiya fanidagi rni qanday baholaysiz?

2. Rahbar, pedagog, amaliy psixolog kasbiy faoliyati uchun ijtimoiy psixologiyaning amaky ahamiyati nimalardan iborat?

Ijtirhoiy psixologiya ijtimoiy hayot muammolari, shaxsni rivojlanishi, jamiyatni hayotga munosabatlarining psixologik qonu-niyatlarini rganadi.

TALABALAR QUV MASH ULOTLARINI NAZORAT QILISH VA TARTIBGA KELTIRISH

«Nazorat» atamasini q llashga pedagogik quv jarayonida va pedagogik psixologiyada turlicha yondashiladi. Pedagogika nazariyasida va pedagogik amaliyotda «nazorat» atamasi «keng» va «tor» ma'noda uchraydi. «Keng ma'noda» nimadir tekshirish, «tor ma'noda» esa, kibernetika ruhiyatidadan kelib chiqib- « z- zini boshqarish uchun

xarakterli b lgan teskari aloqa tamoyilidir». «Pedagogika» quv q Uanmasida bu tushuncha yuqoridagidek izohlanadi. Bundan' kelib chiqadiki, « quvchilarning quv mash ulotlarini nazorat qilish tashqi teskari aloqani va ichki teskari aloqani ta'minlaydi». «Tashqi teskari aloqa* tushunarli b lib: bu quv materialining quvchilar tomonidan zlashtirilishini tekshirish degani (nazorat-s rovlar, yozma ishlar, imtihonlar va h.k.), bularni barchasini qituvchi tashkillashtiradi. «Ichki teskari aloqada* esa, « zgacha» — quvchining z- zini tekshirishi, bu haqida bir nechta umumiy s zlar, ulardan quvchilarning z- zini boshqarishida «teskari aloqa»ning «ichki» xarakterini nimadan tarkib topganini tushunish mumkin. Bu ham baribir «mashinali» yoki «mashinasiz» dasturlash vositalarini q Uash orqali qituvchi yordamida tashkilashtiriladi. « z- zini nazorat qilish» atamasini q llash orqali muallif, quvchilar aniq savol yoki masalalarda zini tekshirayotib zlarining qay me'yorda materialni zlashtirganlarini tekshiradilar. Boshqacha qilib aytganda, ular z- zlarini tekshiradilar va baholaydilar. Bu esa amaliyotdan ma'lum b lganidek, qituvchi yoki muallif tomonidan z- zini tekshirish savollar b yicha amalga oshiriladi. Bu ham tarkibi b yicha «tashqi nazorat»ga kiradi.

Pedagogik psixologiyada «nazorat» tushunchasi birmuncha zga ma'noda — « quv jarayoni»dek - q llaniladi. quvchilarning quv mash ulotlari jarayoni va uning tarkibiy elementi sifatida kiradi. Nazorat - quv mash ulotining s nggi natijasi b yicha zlashtirish sifatini tekshirish kabi emas, balki quvchining z aqliy jarayonlarini uning tarkibi va tavsifi (prinsiplari, qonuniyatlari, qoidalari) b yicha qilayotgan quv topshiriqlarining t ri bajarilishi uchun m ljalli asosdek xizmat qiluvchi nazariya kabi amalga oshiriladi.

Bilimlarni zlashtirish jarayonini boshqarish mexanizmi haqida gapirilganda, N.F.Talzina nazoratni uning sozlashdagi zaruriy tarkibiy elementi sifatida qaraydi. Agar boshqarilayotgan jarayoh mavzusi bilan hamjihatlikda boradigan (yoki dasturli qitish uchun - dastur) b lsa, unda hech qanday korreksiya talab qiladigan q shimcha harakatlarni yuzaga keltirmaydi. Biroq jarayonning qandaydir dasturdan chekinishini k rish bilanoq, pedagog uning chekinishi xarakteri haqidagi teskari aloqa jadvali b yicha tushayotgan ma'lumotlarni q llab, darhol, talab etilgan sohaga y naltirilgan holda quv mash ulotlarini tkazish b yicha tadbirlarni q llaydi. Bu sozlovchi harakatda, teskari aloqa nazorat kanalidek chiqadi, ular pedagogik jarayonning oxirini kutib tirmasdan, jarayonning borishi haqida ma'lumotlarni oladi, bu esa unga darrov ta'sir tkazadi. quv mash ulotlarining borishi b yicha nazorati va korreksiyasi - mana shu nazoratning tushunilishida nimalar muhim, agarda quv

mash ulotlari tugagan b lsa, endi aralashishning iloji y q. Agar quv jarayonning natijasi shunday b lsa, inson zlashtira olmagan yoki dasturni yomon zlashtirgani, faqatgina jarayon oxirida b ladi, bunda esa endi uni t rilashga imkoniyat b lmaydi.

Teskari aloqani quv jarayonida q llanilishi quyidagi ikki muammo yechimini z ichiga oladi. Birinchidan, tomondan qitish maqsadida, boshqa tomondan esa qitishning psixologik nazariyasi asosida nazorat ostidagilar tavsifnoma majmuyini ajratib k rsatadi. Buni esa qituvchi dasturlar tuzishda asos qilib oladi. Umumiy qoida quyidagilardan tashkil topadi ya'ni mustaqil tavsifnoma nazoratga olinadi, ularning tarkibiy zgarishi bir sifat holatidan boshqasiga tishiga olibkeladi:

Ikkinchidan, teskari aloqaning chastotasi (orali i)ni aniqlash, kuzatuvchining teskari aloqa deb nomlagani mukammal deb hisoblanadi. quv jarayoniga ushu holatni mexanik tarzda olib tish samarali chiqmagan. Buning sababi quyidagicha izohlanadi; nazorat quv jarayonida faqatgina teskari aloqa funksiyasini bajaribgina qolmay, balki mustahkamlash funksiyasini ham bajaradi. U quvchining motivatsion muhiti bilan ham shuningdek bo liqdir.

V.V.Davidov nazoratni quv mash ulotidek k rib, uning ostida boshqa quv mash ulotlarining quv masalalari va shart-sharoiti talablariga mosligini aniqlashdir. Nazorat quvchiga harakatlarning uslubiy tarkibini zgartirib, olinayotgan natija va yechilayotgan masala sharoitlari xususiyatlarining u yoki bunisi bilan uning aloqasini aniqlashga imkon beradi. Shuning natijasida nazorat harakatlarining operatsion tarkibi va ularning bajarilishi t riligi kerakli hajmini ta'minlaydi.

Nazorat, uni bajarish sharoitlarining operatsion harakatlar tarkibiga mosligini aniqlashga imkon berib, tarkibsiz reflekslarga asoslanadi. Tarkibiy refleksiyani inson tomonidan shaxsiy harakatlari asosida k rib chiqish va izlash bilan bo liq.

Shu tariqa psixologik nuqtayi nazarda talabaning quv faoliyati deganda - z- zining nazorati, zining quv faoliyati borasida aniqligini ta'minlovchi spetsifik quv faoliyati shakli tushuniladi.

z- zini nazorat qilishning pedagogik tushunchasi esa, quv faoliyatini vaqti-vaqti bilan tekshirib, borishni emas, balkio'zlashtirish natijalari b yicha quvchi tomonidan tashkillashtirilgan quv faoliyatidir.

Hozir esa, biz z- zini nazorat qilishning z- zini boshqarishga asoslangan qitish uslubi va talabaning quv faoliyati sifatida qaramoqdami. Bundan kelib chiqib, birinchi kurs talabasining (iloji boricha tezroq, shaxsiy quv faoliyatini shunday t ri va aniq tashkil etishi kerakki, unda quv materialini zlashtirish davomida

zudlik bilan,, kechiktirmay zlashtirilsin. Demak, bir necha kun tayyorlanib va darhol, bir urinishda qilgan dasturlar b yicha javob bermaslik uchun, imtihon sessiyasi kelishini kutib tirmasdan, hech narsani orqaga surmaslik, zlashtirilmagan ma'ruza matnlari va qilmagan ilmiy matnlar va quv adabiyotlarni t plamaslik kerak. Afsuski, "k p birinchi kurs talabalari bunday y l tutishmaydi. Talabalarning bunday ish uslubi oldindan ma'lum: bilimlari sayoz, parchalangan, hayot va amaliyot bilan kam bo langan, isbotlanmagan, uzuq-yuluq, shuning uchun k pi unutilgan esdagilari ham bir-biri bilan, mantiqiy bo lanmagan, zlashtirilmagan qisqasi, fan predmeti b yicha ilmiy topshiriqlarning butunligi, ahamiyati uzviy bo liq holatdek tushunilmasdan esda olib qolingan.

Birinchi kundanoq talabaning psixologik ritm b yicha, kunma-kun, yangi ilmiy maumotlarni zlashtirish uchun quv faoliyatining nazoratiga uni rgtatish lozim, bu pedagogika va uslubiyoti tili b yicha z- zini nazorat qilish deb atash mumkin.

Yuqorida ta'kidlanganidek nazoratga rgtatish berilgan muammo b yictia maxsus quv mash ulotlarini anglatishi lozim emas. Balki quv faoliyati shart-sharoitlaridan kelib chiqib belgilanishi lozim. quv faoliyati quyidagicha tashkillashtiriladi: talaba quv topshiriqlarini bajarish jarayonida, uni yechish b yicha barcha fikriy operatsiyalarini qadamma-qadam nazorat qilib, rganilayotgan nazariyaga aynan mos ravishda bajarilsin, faqatgina shu sharoitda u istalgan natijaga erisha oladi.

Nazoratning quv faoliyatiga rgtatish b yicha alohida tashkillashtirilgan mash ulotlari odatda, tkazilmaydi, chunki belgilangan faoliyatiga qitish jarayonining zi darslar davomida amalga oshiriladi. Bir vaqtning zida topshiriqning shartlarini ylab chiqish, tahlil qilish va talabalarni baholash, yechimlarini rejalashtirish va qabul qilish b yicha boshqa quv faoliyatini birgalikda bajarish bilan amalga oshiriladi. Biroq, quv faoliyatlari qituvchi tomonidan shunday tashkillashtirilishi kerakki, uni amalga oshirilishi jarayonida quvchining qanday qilib rganilayotgan nazariyaning me'yorlari, qoidalari, qonunlari va boshqa talablarini qoilashiga butunlay bogiiq boiadi. Bundan tashqari, topshiriqlar shunday tuzilishi kerakki, uning echimi aniqligi shu talablarga rioya etishga bogiiq b lsin.

Psixologik nazariyani qishda ham boshqa nazariyalarda boigani kabi, talabalar psixologik faktlarni tekshirish va bilishga mojallangan mashqlami yechishda ulardan foydalansin. Masalan, psixologik faoliyat tushunchasini zlashtirish uchun talabalarga berilgan quv topshiriqlariga murojaat etamiz. Quyida keltirilgan topshiriqlarni aniq va t ri yechish uchun talaba «faoliyat» tushunchasining belgilari bilan zining aqliy operatsiya jarayonlarini doimo taqqoblashi zarur.

Bu belgilar esa, talabalarga yozdirib boriladi: awal tushunchaning differensiasiyasi, s ngra faoliyat tarkibi (motivning qandaydir talab bilan bo hqligi, maqsadi, vositasi natijasi). Mana endi talaba topshiriqni bajarishda ehtiyojlar darajasiga qaraydi. Unda psixologik faoliyat belgilarining mavjudligi yoki y qligi tahlil qilinadi. Agar mavjud b lsa, unda bu «faoliyat»ni tushunchasiga taalluqli, agar y q b lsa, unda bu «faoliyat» psixologik ma'noda emasligidan iborat.

Yuqorida quv operatsiyalarini k rib chiqib, tahlil qiUnadi. Talaba quv topshiriqlarini doimiy nazariyaga asoslanib yechadi, hal qiladi, ularning bajarilish jarayonini esa (faoliyat tushunchasi) mana shunday nazorat qilishdir. E.A.Komilova tadqiqotlarida ushbu tushunchaga misollar talaygina.

Shunday qilib, quyida keltirilgan misollar faoliyat tushunchasini mazmunan ochib bera oladimi?

1. Charchagan musofir, oyoqlariga dam berish uchun, t nka ustiga tirdi.

2. Mendeleyevning hozirgi kunda «Elementlarning davriy sistemasi» nomi bilan tanilgan, kimyoviy elementlar jadvali tushiga kirgan sha jadvalni u 1869-yil zi kashf qilgan holda qonun yaratgan edi. Jadval uning tushida k ringanligi faoliyat b la oladimi?

3. Talaba ma'ruzani ma'nosiga tushunmasdan, tarkibini t liq zlashtirmasdan, tez yozayapti. U faoliyat bilan bandmi?

4. quvchi she'r yodlayapti, ikkinchisi esa allaqachon yodlagan va hozir jim z rto ini eshityapti. Ikkovidan qay biri faoliyat bilan band? Yoki ikkovimi? Nima uchun?

5. Tegirmon tarmo i yoqildi, u ishlayapti, qoplar tez unga t layapti. Bu yerda uchta fe'l mavjud. Ulardan iqay biri faoliyatni anglatadi?

6. Navbatchi muhandis tantanavor ravishda yangi gidrostansiyadagi «asosiy tarmoqni» ishga tushiradi va shundan s ng mana 40 yildirki GES ishlamoqda, awal boshida elektr energiyasini zbekistonga, endilikda viloyatlarga uzatmoqda. «Ishga tushirdi* va «ishlayapti» fe'llaridan qay biri faoliyatni anglatadi yoki ikki tushuncha ham mazmunan bir xilmi?

7. Trenirovkada sportchining yugurishi va qonunbuzarning nazoratchidan qochishi, yugurish - bu yerda qaysi biri faoliyat.

8. K zini ochgan inson tepasida ayiq boshini k rib q rquvdan baqiryapti? Bu faoliyatmi?

9. Bolalar mehmon kutish ynashyapti, dasturxon bezatilyapti, dasturxon gazetadan (ovqatli tarelkalar, qoshiqlar, pichoqlar, yinchoqli, gazeta qo ozidan salfetkalar, «non» va h.k.) «mehmonlar» (q irchoqlar)ni tkazishadi, darhol barchasini buzishadi (mehmon qilmasdan) yana boshidan ovqat pishirishadi, stol

tuzatishadi, mehmonlarni takzishadi va h.k. ular faoliyat bilan mash ulmi?

10. Kutilmaganda, sevgan komandasi darvozasiga kiritilgan goldan stadiondagi (tomoshabinlar) muxlislarning hayqiri i faoliyatmi?

11. Komandir yaqinlashayotgan tankdan q rqib, orqaga qochayotgan askarlardan birini k rib, «T xta, yot!» deb baqirayapti. Faoliyatmi?

12. Yozuvchi mana yarim soatdan beri nimadir yozish uchun stol ustida tiribdi, lekin yozmayapti. Bu yerda faoliyat bormi?

13. EHMda ma'lumot berilyapti: sizning harakatingiz xato. Bu nima faoliyatmi?

14. Telefon tarmo ining narigi tarafidan kimdir javob bermoqda: «Siz raqamni not ri terdingiz». Javob berayotgan tomonga nisbatan bu faoliyatmi?

K rib turganimizdek, bu misollar oddiy turmushdan olingan, juda sodda. misollardir va bunday mashqlarni tayyorlash qituvchi uchun unchalik qiyinchilik tu dirmaydi.

Biroq talaba bu savollarning birortasiga hali t ri javob bera olmaydi, agar q l ostida faoliyatning psixologik tushunchasi ilmiy tarkibini shu tushuncha belgilari yozilgan asosli q llanmasi b lmasa va mana keltirilgan mashqlarning sharoitlarini baholash va tahlil qilish, yechimini ylab topish va uning tushunchasini talabaniing doimiy taqqoslashi yordamida rganilayotgan belgilari yozilgani bilan ularning t riligini aniqlash b yicha quv faoliyatidir. Bu nazariyaning quv harakati va aynan u «faoliyat»ning psixologik ilmiy tushunchasini shakli belgisini, qayta rganishsiz, mashqlarning amaliy psixologik jihatdan faktlarda berilgan tushunchaga tegishliligi yoki tegishli emasligidek harakatlarni amaliy ishlash jarayonida q shimcha rganishlarsiz zlashtirishdir. Tushunchaning ilmiy tarkibini zlashtirish amaliy zlashtirish natijasida bajariladi, chunki uni hayotga taalluqliligini tushunish va tushunganlarni mustahkam eslab qolishda r y beradi.

Berilgan qish faoliyatini tashkillashtirishga kelganda bunda istalgan quv materialini bunday tarzda zlashtirilishini orqaga surishga imtihon sessiyagacha tashlamasdan rganish bilan erishiladi. quv faoliyatining nazoratining psixologik tushunchasi yuqoridagilarda z aksini topadi.

TALABALAR QUV FAOLIYATINING KORREKSIYASI

«Nazorat» atamasi psixologik tushunchasi bilan bir qatorda pedagogik k rinishi ham mavjud. Yuqorida aytib tilganidek «pedagogik nazorat» deganda «nimanidir tekshirilishU tushuntirilib, unda quv jarayonida esa quvchi faoliyati uning natijalari, bilish k nikmasi va tushunchasi sifatida tekshirishdir.

Uslubiy ilmiy tartibda psixologiyani qitishi metodikasi ilmiy pedagogikaning qismidir. Shuning uchun talabalarning quv faoUyati natijalari nazoratni tashkillashtirish uslubi psixologiyadan tashqari yana pedagogik nazariya va pedagogik amaliyoti tajribasiga ham asoslanishi kerak. Bu qitish natijalari nazoratning barcha usul va uslublariga taalluqli va quv materialining individual suhbatlarda guruh mash ulotlarida yozma nazoratda, kurs va diplom ishlarida, sinov va imtihonlarida zlashtirilganligi sifatini davriy aniqlash bilan amalga oshirishning shakl va vaqti b yicha farqlarda chegaralar mavjud emas. Barchasi paydo b lgan shart-sharoitlar va shunga mos qituvchining fikilari asosida tashkil etilishiga bo liq. Masalan: agarda ilmiy adabiyotga boigan yengil qarashlarni sezilsa, u holda yozma s rov shaklida yoki seminar mash ulotlarda tavsiya etilgan maiumotnomalardan muhim maiumotlarni zlashtirishlari zarur boigan jihatlarni muhokama qilish orqali talabalar bilimni tekshirishni tashkillashtirish mumkin.

qitishning yakuniy tekshirishi deganda esa, semestr yoki yillik (tilgan kurs b yicha) bitiruv davlat imtihonlarini yoki diplom ishlarini tushunish qabul qilingan.

Ba'zi bir holatlarda kurs ishlarini ham z ichiga oladi, chunki bir tomonidan qandaydir muhim ilmiy muammoni zlashtirish tugallanadi, boshqa tomondan kurs imtihoni yoki diplom ishi (berilgan fanda) b yicha tayyorlov bosqichi vazifasini bajaradi. Shu tariqa kurs ishi teng me'yorda kursni zlashtirishdagi oraliq natijaga kelishdek yoki rganilayotganlardan uzviy muammosini zlashtirishning yakuniy natijasi sifatidagi k rsatikhidek qaralishi mumkin. Shuning odatda, kurs ishlarini yozayotganda uni bajarish vaqti va sifatiga yetarlicha qati talablar q yuadi. Bu nafaqat qish, balki yana ilmiy izlanish mashqlarini yechishdir.

qish faoliyatining asosiy pedagogik funksiyalari quyidagilar:

— tilgan quv materiahni talaba tomonidan zlashtirgan sifatini tekshirish va baholash;

— barcha talabalarning quv dasturini zlashtirishi umumiy va z oldilariga q yilgan maqsad bilan qish natijalarini taqqoslash vositasida quv jarayonining samarasini baholash;

— yil q yilgan kamchiliklarni bartaraf etish va erishilgan yutuqlarni k paytirish b yicha asosiy y naltiruvchi choralarini rejalashtirish, quv faoliyatini tashkillashtirishning samarali usul va uslublari talabalarning mustaqil ishlarini tashkillashtirishni zlashtirish va kehgaytirish va h.k.

Seminar sinov va imtihonlar nazorat ishlari kurs va boshqa yozma ishlarini tkazgach, shuningdek, amaliy va laboratoriya mash ulotlarini tekshirib b lgach quv dasturini tuzatish va uning sifat k rsatkichini oshirishga y naltirish b yicha choralar k riladi.

Pedagogik nazorat jadvalini samarali ishlash uchun bir necha talabalarga javob berish zarur.

Birinchidan, nazorat obyektiv b lishi kerak. Bu degani barcha qituvchi va talabalar quv faoliyati holatini baholayotganda kelishilgan umumiy jihatlardan ularning nimaga asoslanganligini oldindan barchaga ma'lum b lishi kerak.

Ikkinchidan, nazorat natijasida q yilgan baholar hajmi zgarmas deb hisoblanadi va hech qaysi tarafdanda nazoratchi, na aazorat qiluvchi tomonidan shubhalanishga y l q yilmaydi, chunki ular ikkala tomonga ham ma'lum b lgan obyektiv kriteriyalariga asoslanganligidir.

Uchinchidan, nazorat va uning natijalari oshkoralikni talab qiladi, chunki har bir qiziqqon shaxs (qituvchi yolci talaba) dekan yoki kafedra mudiri ularni t liq rganib chiqishlari, ularga asoslangan xulosalar chiqarishlari mumkin b lsin. Xulosalar zlari uchun ishonchli va jadval ijobiy ishlarini har biriga alohida taalluqli b lgan quv jarayonini y naltirilishining zaruriy qismlari b yicha tanlangan b lishi kerak.

Q yilayotgan baholarning asoslanganligi va obyektivligini ta'minlashning yetarlicha qulay va ta'sirchan vositasi oliy quv dargohlarining tajribasi k rsatganidek quv muassasada maxsus ishlab chiqilgan, fakultetda rasman tasdiqlangan, shunga m ljallangan quv kengashida talabalarni semestrda semestrga tishi, kursdan kursga k chirishdagi attestatsiya sharoitlari haqidagi hujjatga bo hqdir. Ushbu hujjat turlicha nomlanishi mumkin. «Talabalar attestatsiyasi shartlari» yoki «dasturni zlashtirish darajasini baholash kriteriyalari* va h.k. Biroq maqsadi bitta nazorat qilinayotgan obyektini baholashga bir xilda yondashishdir. Misol sifatida bunday hujjat variantlaridan birini keltirish mumkin. Oliy quv yurtlarining birida tajriba tariqasida ishlatilgan va ishlab chiqilgan psixolog amaliyotchilarni tayyorlovchi muassasa tomonidan talabalarni nazorat qiluvchi, qituvchilar tomonidan ham umumiy qoniqish hosil qilgan hujjatlaridan birini misol tariqasida keltirish mumkin. Undagi hamma narsa ham har tomonlama aniqlashtirilgan b lmasligi idealdan uzoq b lishi

(umuman ideal amalda b lishi haqiqatdan yiroq) mumkin, ammo u shunisi bilan yaxshiki u ikki tomonga nazorat qiluvchiga ham, nazorat qiluvchiga ham, aynan nima tekshirilishi va bu qanday baholashi haqida yetariicha aniq qafiy m ljjallarni beradi.

Mana shu talabalarning dasturni zlashtirish sifatini baholashga taalluqli hujjatdan parcha.

Fakultet talabalarini attestatsiyasi shartlari.

LTalabalar attestatsiyasi ular qigan quv fanining zlashtirish darajasiga k ra, imtihon va sinovlardagi tekshiruvlar natijalari b ykha tkaziladi.

2. zlashtirish darajasi. Talabaning b lajak amaliyotchi psixolog mutaxassis va uning b lajak kasbiy faoliyatiga taalluqTi tayyorgarligi umumiy maqsadlaridan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Shuning uchun imtihonda undan ikki nazariy (bilimga) va amaliy (mahoratga) qismlardan iborat savollarga javob berish talab qilinadi. Agar savol tuzilishida bunday b linish b lmasa doimo shunga tayyor b lishi kerak. Talaba doim nazariy holatlarni zi bilgan hayotiy misollar asosida k rsatib berishi kerak.

Bu dasturni zlashtirish chuqurligi kitob matnini (darsliklar va boshqa adabiyotlar) uslubiy t ri eslab qolishi (xotirasi b yicha aytib berishi) b yicha baholanmaydi, aksincha olingar, bilimlarni amaliy holatda q llay bilishi b yicha baholanadi.

3. Talabalar bilimlariga alohida psixologik sikl b yicha quv fanlariga q yilgan talablar:

— psixologiya tarixi b yicha — imtihon biletleri talab qilayotgan hajmi va rakursda psixologiya rivojiga y naltirilgan aniq bosqichini talaba bilishi, bunday rivojlanish qanday amaliy talablardan kelib chiqqanini asoslash, tushuntira olishini, isbotlab berishi;

— umumiy psixologiya b yicha nazariy savollarni bilishi va z bilimni amaliyotda q llay olishi avaldan berilgan amaliyot topshiri ini bajarishi yoki nazariy holatni k rgazma qiluvchi yo tasdiqlovchi hayotdagi misollarni keltirish;

— pedagogik va yosh psixologiya b yicha talabaning ontogenezda shaxsning psbdk rivojlanishi haqidagi qonuniyatlarni, shuningdek bolalik cho ida bu rivojlanishning asosiy bosqich va davrlari yoki tarbiya va ta'limning psixologik asoslari haqida shaxsning psixik rivojlanishining umumiy shakllarini bilishidan iborat. Shuningdek, imtihon qilinayotganda samarali pedagogik amaliyotning asosida yotuvchi, uning ilmiy poydevori sifatida xizmat qiluvchi psixik rivojlanishining qonuniyatlari asosidagi misollarda k rsatib bera olishi lozim.

Ijtimoiy psixologiya b yicha ijtimoiy guruhlariga kiritilgan insonlarning faoliyati va xulq-atvori qonuniyatlari haqidagi yana

shuningdek, ana shu guruhlarning psixologik tavsifi haqidagi savollarni bilishi, guruhning xatti-harakati yoki guruh faoliyatidagi holatlarni tahlil qilish uchun shu bilimlarni q ilay olishi:

- maxsus kurslar b yicha umumpsixologik ijtimoiy psixologik va pedagogik-psixologik qonuniyatlarni ommaviy ahamiyatini bolalar va kattalarga ta'lim va tarbiya berishdagi nazariy va amaliy topshiriqlarini yechish uchun bilishi va shu bilimlarni pedagogik holatlarini psixologik baholash va tahlil qilish uchun ijodiy q ilay olishi.

4. Imtihon va sinovlardan tashqari talabani attestatsiya qilish uchun asos b lib, uning seminar va amaliy mash ulotlar natijalari, kurs va nazorat ishlari sifati b yicha qituvchi tomonidan aniqlangan oraliq baholashlarini tkazish zlashtirishiga xizmat qilishi mumkin.

Bunday holatda talaba berilgan fan b yicha imtihonsiz (sinovsiz) «a'lo» baho bilan attestatsiya qilinishi mumkin.

Bu yerda yetarlicha talabaning bilimi va mahoratiga aniq va qafiy talablar belgilanadi. Shubhasiz hujjatning qulayliklari deb — talabaning quv faoliyatining shunday natijasizki, qitish sifatini ham nazariy bilimlarga va uni hayotda q llashning amaliy mahoratiga bo liqdir.

qituvchi nazorat qilinuvchi nazoratchilarga oldindan tanish bunday kriteriy qitishni va talabaning quv faoliyatini boshidan aniq jihatdan y naltirib,psixologiya b yicha holatlarda amaliy topshiriqlarni yechishdagi mahoratini k rsatish asosida tekshirishni nazarda tutadi.

Hozirgacha yetarli darajada aniqlanmagan va qayta ishlash talab qiluvchi (balki dars jarayoni davomida izlanishlarni talab qiluvchi) «mahorat» va «bilish» tushunchalarining aniq tarkibi haqidagi savol berishgan. Gap shundaki, turli qituvchilar va boshqa nazorat qiluvchilar unga turli xil tarkiblarni kiritishlari mumkin. Biroq psixologik jihatdan quvli inson yetarlicha ishonch va aniqlik bilan ushbu tushunchalardan yashirin manbani anglab olishi mumkin. Bu k rsatilgan jihatlarni q llash mahorati talabalarga salmoqli foyda keltiradi, o zaki javob berish uchun imtihonlarda ulardan qanday bilimlarni nazorat talab qilinishi va ular nimani ushbu bilimlarga ilova sifatida hayotiy masalalar asosida k rsata olishlari lozimligi yuzasidan uchun aniq taassurot qilib oladilar.

Ushbu jihatlarni imtihonlarda bilim va mahoratlarini tekshirish uchun q Uash uslubi oddiy, har bir bilimga bitta nazariy savol va bitta topshiriq kiritiladi.

Odatda, savollar oldindan talabalarga ma'lum b ladi, ularning bilimlarini tekshirish uchun imtihonga kiritilgan va dastur bilan hamjihatlikda tuzilgan va talabalarga ma'lum qilingan psixologik topshiriqlar t plamini q shish kerak, shu orqali ular imtihonlarga

tayyorgarlik tartibida barcha berilgan t plam topshiriqlarini yechadilar.

TALABALAR MUSTAQIL ISHLARINI BOSHQARISH

Talabalarni adabiyotlar bilan mustaqil ishlash mahoratlari ta'lim jarayonida shakllanadi. Avvalgi bobda biz quvchi quv faolligini rganib, rivojlanib borishi z- zini shakllantirishga, z e'tiborimizni qaratdik. Bunga talabalarning fikrlashlarini faollashtirishga m ljal- langan, ularda berilgan yuqorida bayon etilgan barcha topshiriqlar (savol va topshiriqlar) xizmat qiladi. Asosiysi quvchi shaxsining ilmiy va hayotiy muammolarini tushunish qobiliyatini egallab zini- zi yaratadi.

Talabani mustaqil qishga rgatish psixologiyani qitish metodikasining muhim masalalardan biridir.

Psixologiya va uni tashkil etuvchi boshqa quv fanlari gumanitar y nalishdagi boshqa fanlari kabi taxminan bir xil rganiladi. Lekin uning ziga xos xususiyatlari ham mavjud b lib uni hisobga olmaslik mumkin. U maqsadlari, masalalari, mazmunidir.

Psixologiyani rgatishning maqsadi-insonni tushunishi u kim b lishidan qafiy nazar u bilan t ri zaro aioqalar olib borishga qaratilgan b lsa, unda nazariy (kitobdan) qoidalarini bilish oliy quv yurtida b lajak mutaxassisni qitishning yakuniy maqsadi b lmay, balki faqat unga ergashish vositasi hisoblanadi. Asosiy maqsad — mavjud odamlar psixologiyasini bilish mahoratidir.

Rivojlantiruvchi qitish yordamida talabada nazariy fikrlash mahoratini shakllanadi va bu orqali kitobdan quv materiallarini yodlash, mexanik eslab qolishni y qotish, talabaning mustaqil quv faoliyatini t ri yondashilgan holda tashkil qilinishi.

Bu adabiyotlarni qiganda ma'ruza tinglaganda talaba olgan ma'ruzalarini doim odamlarning hayotiy xulqlarini shaxsiy fikrlari, sezgi hissiyotlari bilan xayolan taqqoslashi ularni tanqidiy tahlil qilishi va yangi ilmiy nuqtai nazardan kelib chiqqan holda baholashlarini anglatadi.

Bu rganilayotgan materialda talaba nazariyani yodlab olmasdan balki, uning yordamida hayotiy hodisalarni tahlil qilib unga yanada yaxshi qishga yordam beruvchi, fikrlashni rivojlanishini anglatadi. Faqat shu y l bilangina psixologiyani fan sifatida umuman har qanday boshqa fan kabi zlashtirishi mumkin. Biroq k plab boshqa fanlarga qaraganda psixologiyani ustunlik tomonlari mavjuddir. Jumladan, ilmiy bilimlarni amaliy q llash sohasi shuningdek, amaliy material sifatida q l ostidagi odatlar va boshqalar.

Ko'rsatilgan maqsadlarga talabalar erishishlari uchun qituvchi tomonidan quyidagi masalalar hal qilinishi lozim.

1. Talabada fanni chuqur o'rganishga turtki bo'luvchi omilrni shakllantirish va shu orqali u quyidagilarni hal etishi lozim. «Psixologiya menga nima uchun kerak bo'ladi?», «Nima uchun psixologiyani o'rganish kerak?». Agarda «diplom», «obra» uchun bo'lgan bo'lsa, unda talabada fanni o'rganish uchun sabablar ziddan mavjud uni hali takomillashtirish kerakligini tushuntirishdir.

Ana shu masala qituvchi uchun eng birinchi va bilish uchun eng muhim vazifadir. Uni qanday qilib hal etish kerak? Talabaga odamlar psixologiyasini bilish hayotda unga shaxsan qachon, qayerda va nima uchun kerak bo'lib qolishini tushuntirib berish va hakoza. Bunga psixologiyani fan sifatida predmeti va vazifalarini ochib beruvchi maqsad birinchi ma'ruzadayoq amalga oshiriladi. Ma'ruzada psixologiya inson hayoti uchun muhim ahamiyatga ega ekanligi, shaxs kamolga yetar ekan insonlar jamoasiga ehtiyoj sezadi, shunday ekan ularni psixologiyasini bilish kelajakdagi faoliyatlari uchun kerakligini anglatgan holda qiziqtirishi kerak. Fanni o'rgatish jarayonida zarur ekanligini tushuntirish chuqurlashtirilib boriladi va natijada, psixologiyaga nisbatan qiziqishga aylanadi. Ana shu quv faoliyatida amaliy sabab ilmiy psixologik bilimlarni egallab olishning shaxsiy mazmunini dnglab yetishga asoslangan, o'rganishga nisbatan qiziqishi haqiqatda takomillashganini anglatadi.

Ma'ruzalar va kitoblardan olingan bilimlarni zilashtirish uchun hayotiy psixologik hodisalarni, psixologik bilimlar asosida tushuntirishga intilib ularni hayotiy psixologik hodisalar bilan solishtirish kerakligini talabalarga tushuntirish lozim. Bu masalani hal etishda ma'ruzalarda qituvchi tahlil qiladigan adabiyotlardan keltiriladigan misollar hamda amaliy mash ulotlarda, seminarlarda muhokama etiladigan amaliy topshiriqlar (psixologiya quv masalalari) yoki psixologiya fanlar bo'yicha yozma nazorat ishlar mazmunini tashkil etuvchi amaliy topshiriqlar yordam beradi. Ilmiy qoidalarni hayotiy hodisalarga bunday taqqoslash odamlarni psixologiyaga o'rgatish demakdir. Kundalik hayotiy hodisalarni psixologik nuqtayi nazaridan o'rganish har qanday sharoitda ham inson bilan tiri munosabatlar qurish uchun uni tushunish, o'rganishni anglatadi. Odamlarga rahbarlik qilish boshqa odamga bo'yinish qitish va tarbiyalash shu bilan bir vaqtda munosabatlar uchun qulay psixologik muhitni yaratishdan iborat.

Adabiyotlarni mustaqil o'rganishda talaba uchun quyidagi shior harakatlarga chorlovchi doimiy k'rsatma bo'lishi kerak. Hayotiy hodisalarni psixologik tahlil qilishdan (tadqiqotlaridan) olinadigan barcha xulosalarni albatta yozib borish lozim. Bunday yozuvlarni

amalga oshirib borish an'anaviy qitishda (maktablar oliy quv yurtlarida) k pincha kitobdagi mavjud narsalarni k chirib yozib olishdan iborat b lgan konspektlar yozib borish b ladi. Ammo kitobdan biror fikr keltirilsa, unda darhol sharhlashi ham kerak. Talaba yozib olingan qoidalarni hayotiy tushunishini aks ettiruvchi shaxsiy fikrlarini yozib borishi shart. Bu uning fanni egallab borishini haqiqatdan mustaqil ekanini anglatadi.

K rsatilgan masalalar hal etilganda talaba faqatgina ma'ruza tinglagani emas, balki uning mazmunini tushungan holda kitobni faqat qib chiqish emas, uning mazmun-mohiyatini anglab yetishi, psixologik tahlil qilishga, olgan bilimlari asosida odamlar xulqini baholay oladigan va ilmiy bilimlaridan zining kundalik amaliyotda foydalanishga tayyor b lib chiqadi. Oliy quv yurtida qitish talabalarning sessiyalar orali ida zi mustaqil bilim olishini t ri tashkil etishga bo liq b ladi. Mustaqil bilim olish tartib, kitob qishga, navbatdagi vaqtinchalik tadbirga aylanmasligi uchun (talaba yarim yilda oldiga sessiya oldidan esa kitob qishga kirishadi) unga bu ishni doimiy amal qiladigan tizimga aylantirishga yordam berishi kerak.

Ma'lumki, fanni rganish masalani hal etishga sun'iy majburlash emas, yaxlit yondashish, mazmuni b yicha va bajarilishi yuzasidan mustaqil b lishni talab etadi. Alohida masalalarni rganish, qandaydir bir xususiy va bunda rasmiy b lgan ma'ruzalarga erishish (misol uchun nazorat ishlarini z vaqtida bajarilganligi haqida «hisobot» berishi) kabi rganish tuzilish elementlarining barchasi bir-biri bilan tabiiy bo liq b lishi hamda bir biridan ajralgan holda t la zlashtirilishi mumkin b lmagan fanni qandaydir tizim sharoitida mazmunini zlashtirishiga imkon bermaydi. Biror narsani eslab qola olsa ham baribir buni chuqur bilib b hnaydi va shaxsning ijtimoiy xulqi ilmiy boshqaruvchisi b lib xizmat qila olmaydi.

Agarda talaba alohida bir masalani hal etishga kirishsa (misol uchun referat yozish b yicha ishlarni bajarishga), lekin bu masalani t la hal etishi uchun ilmiy asoslarini hali zlashtirmagan b lsa, u asosiy maqsadga erishishida mavjud odamlar xulqini tushunishga imkon beradigan ilmiy bilimlarni egallash y lida ziga sun'iy tasdiqlarni yaratadi. Shuning uchun muhit talabaning quv dasturi alohida qoliplari b yicha hisobotlari emas, fanni qadamma-qadam kompleks rganishi bir vaqtning zida zlashtirib olish va uni barcha alohida quv masalalarini hal etishga q llash hisoblanadi. Mana shu dialektikadir: talaba aniq bir masalani hal etib fanni rganadi, rganish esa keyingi hamma quv (nazariy va amaliy) masalalarni t ri hal etishga qodir b lib qoladi. Bunga faqatgina fanni qitishga xususan talabaning mustaqil bilim olishini tashkil

etishga kompleks va sistemali yondashish yordamidagina erishish mumkin. Mustaqil ishlashga kompleks yondashishni talaba qanday amalga oshirishi mumkin. Asosiysi talaba darslik va boshqa adabiyotlarni qiyotganida ma'ruzalarda olgan axborotlarga tayanishi kerak. Bir manbada qiganlarini boshqa manbada olgan axborotlari bilan solishtirishi, olgan bilimlarini t ldirib va aniqlashtirib borishi kerak. Ularni z navbatida hayotiy hodisalar odamlarda va shu jumladan zida hali kuzatiladigan haqiqiy psixik hodisalar bilan solishtirilishi kerak. Shunday qilib, ma'ruzada nazariy adabiyotlarga ulardan amaliyotga tish hodisasi yuz beradi. Bu esa quvchining-ongida mavjud b lmanan bilimlarni egallab oladi, ya'ni zlashtirish jarayoni ketadi. Ilmiy adabiyotlardagi bilimlar talabani odamlar psixologiyasini rganish b yicha amaliy analitik amallarni bajargani uchun olgan bilimlardan foydalanishga rganib olgandagina zlashtirilgan deb hisoblash mumkin.

Shunday qilib, talaba tomonidan fanni zlashtirilishi faqat uning mazmunini yaxshi bilish bilan emas, balki yana bu bilimlarini amaliy vaziyatlarda q llashni bilishini anglatadi. Mustaqil bilim olish tizim sifatida z tuzilishlariga ega. Talaba bu tuzilishning barcha elementlaridan t la foydalanish muhimdir. Shuni ham hisobga olish kerakki, har qanday talaba ham qituvchiga maslahat s rab murojaat etavermaydi. Tajribalardan k rinadiki talabalar hatto konsultatsiyalar olish uchun navbatchi qituvchilar bilan uchrashuvga ham kelmaydilar. quv materialini zlashtirishda qiyyin nazariy masalani tushunib olish uchun zarur b lgan jiddiy vaziyatda talaba birinchi navbatda ziga zining quv rganish faoliyatini qurish mahoratiga tayanadi. Lekin nima b lishidan qafiy nazar baribir birinchi kurs talabasi hali qishni bilmaydi. Mustaqil bilim olish mahoratiga tezda rganib olishi uchun unga ishlash metodlari va usullarining ba'zilaridan foydalanishga yordam beradi. Bu metodlarni k rib chiqish uchun mustaqil ishlashni tashkil etuvchi qismlariga ajratib chiqamiz:

— ma'ruza konspektlarini qish;

— quv va ilmiy adabiyotlarni qish sharhlash va konspekt tuzish;

— imtihonlarga (sinovlarga) tayyorlanish.

Ma'ruzalar konspektlarini qish bir necha maqsadlarga ega:

Birinchisi, ma'ruzalarda nimalar haqida gapirilganligini esga olish;

ikkinchisi, talabaning ishlarini ma'ruzalarda eshitganliklarini tushunishini mustahkamlovchi va guruhlashtiruvchi hayotiy misollar va fikrlar bilan t ldirish;

uchinchisi, qisqacha ma'ruzani t la ochib berishi mumkin b lmanan, lekin qandaydir hujjatlar va adabiyotlarni qish paytida

talabalar alohida e'tibor berishlari kerak bo'lgan ma'lumotlarni darslikdan qib olish.

Bu holatda ma'ruzalar konspektlari keyingi ishlari uchun ziga xos y l k rsatuvchi, y naltiruvchi b lib xizmat qiladi. Ma'ruzalarda faqatgina k rsatib tilgan, lekin ochib berilmagan masalalarni yaxshiroq va t lar oq tushunib olishga yordam beradi. Bu yerda u yoki bu psixologik hodisalarni tushuntirish uchun hayotiy metodlarni tanlab olish muhimdir, chunki talabaning hayotiy kuzatishlariga mos keladigan misolni tanlab olishda ylash jarayonining zi ushbu mavjud muammo yoki mavzuni hayotga mos ravishda zlashtirish b yicha fikrlash faoliyati nazariyani amaliyotda q llashga birinchi urinish hisoblanadi.

2. Darslik bilan ishlash va psixologiya b yicha ilmiy adabiyotlarni rganish.

Darslik quv adabiyotining asosiy va muhim turi hisoblanadi. Unda material ushbu fanning yutuqlari zamon rejasida va talaba tushunadigan tilda tizimli bayon etiladi.

quv adabiyotining asosiy turi sifatida darslikning ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat.

Birinchidan, darslik ilmiy quv fani b yicha qisqartirilgan k rinishda butun asosiy materiallardan iborat. Bunga ushbu fanning barcha asosiy tushuncha va kategoriyalari kerakli ifodalar (differensiyalari) bilan kiritiladi, zarur bo'lganda fanda tushunchaning shakllanishi qisqa tarixi bilan beriladi. Bu k pincha fanning zini rivojlanish mantiqi va holatini tushunish uning mazmuniga bo liq bo'lgan umumiy asosini tashkil etuvchi kategoriyalari b yicha b ladi.

Ikkinchidan, darslik asosiy ilmiy kategoriyalarning mazmunini ularning muhim zaro bo liqliklarida va zaro aloqadorliklarida bir-biriga b ysunilishini bayon etadi. Bu yerda yanada kengroq tushuncha va kategoriyalar va tor doiralardagilarni (tor xususiy, alohida) z ichiga oladi va ular ifoda etiladigan predmet va hodisalarni rganish uchun metodologik asos bo lib xizmat qiladi.

Uchinchidan, darslik bilan bir vaqtda quv fanining butun ilmiy mazmunini t la ochib berishi mumkin deb bo lmaydi, balki asosiy y nalishni k rsatadi. Undan foydalanib fanni yanada keng va chuqurroq rganiladi. Darslik shu mazmunda hodisalarga ushbu fanda beriladigan tushuntirishlarga yanada chuqurroq kirib borishga y l k rsatuvchi bo lib xizmat qiladi.

Bu aytilgan gaplarning barchasi albatta har qanday qituvchi uchun taalluqlidir, lekin shunga qaramasdan qituvchining faoliyatida va talabaning quv faoliyatidagi roli haqida yana bir bor ylab k rish foydali bo ladi. qituvchi va talaba tomonidan rolini baholash nuqtayi nazarlaridan bir xil emas, ba'zida esa qarama-qarshi jarayon

sifatida e'tirof etadilar. Kpchilik talabalar darslikka ortiqcha baho beradilar. Uni bilishlarning yagona manbai deb hisoblaydilar. Shuning uchun ma'ruzalarni yozib bormaydilar, imtihon topshirish uchun hamma narsa bor deb kitobga ishonadilar. Boshqa talabalar bilim olishning asosiy manbai ma'ruza materiallari ya'ni boshqa darsliklardan olingan ma'lumotlar bilan tldirilgan va rivojlantirilgan ma'ruzalar deb hisoblaydilar. Ular ilmiy haqiqatni boshqa joylardan izlamaydilar. Xususan, ilmiy psixologik bilimlar dastlabki manbai hisoblangan tavsiya etilgan ilmiy adabiyotlardan foydalanmaydilar. Ular darslik yuqori baholab uning asosida imtihon topshirishga erishilayotgan ekan uni fan b yicha yetarli manba sifatida hisoblab xato qiladilar.

Lekin shuni ham aytish kerakki, talaba psixologlarning bir qismi b lajak kasbiy faoliyatida foydali b ladigan ilmiy bilimlar sohasi sifatida psixologiya bilan jiddiy qiziqadilar va iloji boricha k proq maxsus psixologik adabiyotlarni qishga harakat qiladilar. Shunday qilib, talabalarning baholashjari b yicha-darslik bu deyarli barchasi ilmiy bilimlarni mujassamlashtiradi va ular k proq unga ishonib munosabatda b ladilar.

qutuvchi nuqtayi-nazaridan darslik albatta butun fan emas, balki bu birinchi po onadir. Darslikdan faqatgina ilmiy psixologiya bilan jiddiy shu ullanishdan boshlanadi, ya'ni uni haqiqiy egallash, psixologiya b yicha maxsus ilmiy adabiyotlarni chuqur t la va qiziqib rgangandagina mumkin b ladi.

Lekin majburiy va ilmiy bilimlarning boshlan ich manbai sifatida va faqatgina darslik orqali rganilishi zarur b lgan talabalarga «katta fan» y lini k rsatuvchi sifatida zarurdir. Ammo talabaning quv faoliyatida darslikni rni va zining bunday tushunishda alohida pedagogik ishlarni talab etadi. Psixologiyani qitish metodikasi ana shu haqida fikr ilgari surilishi mumkin.

Bu yerda fikr nima haqida borishi mumkin.

Birinchi navb *da birinchi kurs boshlanishida darslik mazmunini olim-psixologlarhing nazariy va amaliy ishlari mazmunini funksional bo liqligini y rsatish, bilan psixologik adabiyotlarni mustaqil rganish metodlari va usullari haqida talabalar bilan maxsus mash ulot tkazish zarurligidan iborat. Bunday mash ulotlardan maqsad psixologik munosabatlar bilan ihsbn qalbi sirlarini tushuntiruvchi nozik va aqliy tajribalar bilan qiziqtirishdir. Talabalarda psixik hodisalar haqida zlari qib chiqishi va tushunib olish, mustahkamlash istagini uy otishdan iborat. Ular ilmiy psixologik adabiyotlardan juda k plab qizqarli va foydali ma'lumotlarni olish mumkinligini tushunganlarida faqat darslik va ma'ruzalar bilangina cheklanmaydilar.

Bunday maxsus mash ulotlardan tashqari doim ma ruza yoki guruhiy mash ulotlarida darslikda qisqa bayon etilgan bilimlarni nazariy holda olishning ilmiy asarlarida yangi t la va juda tushunarli qilib ochib k rsatilishini namoyon etib berishi kerak. Agar darslikning mazmuni bilan unga mash ulotlarining dastlabki manbayi b lgan ilmiy kitoblar va maqolalar rtasida bo liqlikni doimiy tekshirib kelinsa, unda darslikning fandagi y l k rsatuvchi sifatidagi obr si sib boradi.

Psixologiya qitish metodikasi bilan bo liqlikda darslik haqida aytilishi kerak b lgan asosiy fikrlar bu birinchi kurs talabasining darslikni zi bilan ishlash metodikasi bilan tanishtirish; uni qanday qish kerak, yodlab olish va takrorlashga rganib qolmasligi zarurdir.

Talabaning darslik bilan ishlash metodikasiga qitish uchun bir tomondan radikal, lekin amaliy vosita mavjud. Darslik matnini rganishga quv topshiri i asosiy hisoblanadi. (N.G.Danri tomonidan z vaqtida «mantiqiy topshiriq» deb atalgan). Bunday topshiriq juda oddiy tuziladi: darslik matnni qib borib, qituvchi, talaba, quvchi ham uning mazmunini anglab yetishi, qituvchining mulohazalarini mantiqiy tushunishi, demak fanning zini mantiqiy fikrlashni talab etuvchi savollarni ifoda etadi.

Topshiriqning savollari darslik chegarasidan chiqish va darhol dastlabki manba kitobga murojaat etishga ham moijallangan b lishi mumkin.

Fikrimizni misollar asosida davom ettiramiz. R.S.Nemovning darsligida birinchi kitobida quyidagilar ifodalab berilgan. «Psixik jarayonlar idrok etish diqqat, tasawur, xotira, fikrlash, nutq har qanday inson faoliyatining muhim komponentlari kabi ishtirok etadi» va muallif tomonidan ular «faoliyat va bilish jarayonlari psixologiyasi» nomli boiimiga kiritilgan. A.V.Petrovskiy rahbarligi ostidagi «Umumiy psixologiya» darsligida (1976) idrok etish jarayonlari shaxs psixologiyasiga taalluqli sifatida qaraladi va «shaxsning idrok etish» nomli boiimiga kiritilgan. Ikkala matnni rganib chiqing va savolga javob bering: nima uchun bir vaqtda jarayonlar faoliyat psixologiyasida, boshqa vaziyatda esa shaxs psixologiyasida rganiladi. Psixologiyada mavjud boigan faoliyatli va shaxsiy yondashishlarni hisobga olib, ushbu holatda bu variantlarning qaysi biri sizning fikringizga t riroq boiadi. Balki ikkita yondashish ham bir xilda t ridir, (boshqa manbalarga qarang) z javobingizni asoslab bering.

«Shaxs psixologiya»si b limida turli muammolar shaxsning xislat va xususiyatlari doir bilimlarni rganadilar. Misol uchun R.S.Nemov Psixologiya nomli kitobida hatto oltitasini ya'ni qobiliyat, xarakter, iroda, his-hayajon, motivatsiya hisoblab chiqadi. «Umumiy psixologiya» A.V.Petrovskiy rahbarligida darsligida ular faqatgina

uchta temperament, xarakter, qobiliyat bu yerda motivatsiya ham shaxs xususiyatlariga kiritilgan, lekin faqat uning faoliyati bilan bo'liqlikda iroda va his-hayajonlari, sezgilarni esa faoliyat xususiyatlariga kiritilgan. Bu ikki variantning qaysi birini siz tiri deb hisoblaysiz. Balki ular asosida yangi loyihani yaratish mumkinligi haqida sizda fikr bordir. Bu savollarni yanada talaroqrganib chiqish uchuri boshqa adabiyotlarni diqqat bilan qib chiqing.

AN.Leontevning «Faoliyat, ong, shaxs» ACAslomovning «Shaxs psixologiyasi» (M. 1990) monografiyalari bilan tanishib chiqing.

R.S.Nemovning Psixologiya darsligidagi xotira fikrlash yoki nutq haqidagi boblarini diqqat bilan qib chiqing va savollarga javob bering:

a) k pchilik tadqiqotchilar xotira qonuniyatlarini rganlar va ular asosan yaxshi ma'lumotdir, lekin nima uchun yod olish qitish uchun yetarli emas deb hisoblanadi. Agarda yod olish zararli b lsa, unda nirha uchun xotira qonuniyatlarini rganish kerak;

b) «Nutqsiz fikrlash» jarayoni b lishi mumkinmi? Nima uchun? Mumkin b lsa unda misol keltiring;

d) fikrlash va nutq, nutq bu fikrni tashqi ifodasi yoki «baland ovozsiz» (yozma bayon etilgan fikr — bu ham nutqdir). Insonning hayotda bir fikr b lib, u boshqa narsa haqida gapirishini siz qanday tushunasiz? Shunday holatlarda nutqning fikrlash bilan bo'liqligi namoyon b lishini va nutqda hali fikrda b lmagana narsa b lmasligini yoki nimani ylasa sha haqida fikr yuritishni isbotlab bering. Darslikni qish — mustaqil bilim olishning muhim qismidir. Agarda ba'zi talabalar bu ishni yagona kerak b lgan ish deb hisoblashlari uchun quv yurtlari amaliyotida uchraydigan talabalar bilimlariga rasmiyatchilik munosabati oqibatida yuzaga kelgan yangilish hisoblanadi. Mustaqil bilim olishda darslikning rni muhim lekin, barchasi ham emas, u fanni rganishda darslikning kerakli vazifalari bilan cheklanganligidir.

Darslikning asosiy vazifasi quv fani dasturiga binoan zlashtirish kerak b lgan bilim, malaka va k nikmalar tizimiga quvchini (talabani) y naltirishdir. Darslikda ushbu fanning mazmunini tashkil etuvchi ilmiy qoidalarni chuqurligi va amaliyligi bilan y naltirmaydi, balki fanning asosiy tushunchalari va kategoriyalarini k rsatadi. Ularning paydo b lishi va ilmiy fanda foydalanishi tarixi haqida hamda atrof-dunyoni tushuntirish uchun ularni ahamiyati haqida qisqacha ma'lumotlar beradi.

Ayniqsa ushbu ilmiy sohada mutaxassis b luvchi talaba, misol uchun b lajak muttaxassislik mazmunini tushunish juda zarur, lekin bu diradagi bilimlar yetarli emasligi bilan belgilanadi. U darslikdan eng qisqa va eng kerakli ma'lumotlarni olgandan s ng uning ilmiy

qoidalarini yanada chuqurroqrganishi va zlashtirishi talab etiladi. Bu ilmiy qoidalarni chuqurrganish esa birinchi manbalarni psixologiya muammolarini rgatuvchi, psixikaning faolligini qonun va qonuniyatlarini aniqlovchi olim-psixologlarning asarlaridan rganish mumkindir. Darslik talabani ma'lum ilmiy y nalishtirishda asosiy maktablarning nomlari va ularning mualliflarini krsatuvchi y lboshlovchi sifatida xizmat qiladi.

Darslikning ikkinchi vazifasi ushbu fan b yicha majburiy bilimlar doirasining belgilab berilishi hisoblanadi. Ularning kelib chiqishini chuqur ochib berish va t la isbotlashga harakat qilmaydi. Talabaning vazifasi tavsiya etilgan ilmiy adabiyotlardan zi tushunib olishi va darslikda y q narsani bilib olishi uchun ularni ma'lumot sifatida qabul qilishdir. Boshqacha qilib aytganda darslik agarda shartli ravishda gapiradigan b lsak, uning chuqurligi b yicha emas «kengligi» b yicha quv fani muammosida aniq y lni k rsatadi.

Darslik yodlab olish uchun m ljallangan emas, lekin masalalarni qisqacha bayon etilishi sababli u yoki bu b lim va paragraf, tushuncha yoki kategoriyalarni oxirigacha tushunmay esda olib qolinadi. Mantiqsiz yodlab olmaslik uchun matn b yicha konspekt tuzish davomida daftari chetida qaysi tushuncha oxirigacha tushunarli b lmay qolganining belgilab borishi kerak. Bunday yozuvlarni amalga oshirib borish rasmiyatchilik emas, chunki bilimlarni zlashtirish, psixologik qonuniyatlar nuqtayi nazaridan u fikrlash amallaridan iborat b ladi, bu yerda fikrlash amallarining hatto uchtasi mavjud: ylash, xulosa chiqarish, fikrlash qiganlarini tushunib olish uchun mavjud bilimlari yetarli emas, degan xulosa va nihoyaf tushunmagan savolga albatta javob topishlik fikri bilan yozib borish asosida zlashtirishga y l esa ma'lumki fikrlash orqali boradi. Shunday qilib darslik talabaning ma'ruzada olingan bilimlarini chuqurlashtirib, ravshanlashtirib boradi va bir vaqtning zida rganilayotgan masalalarda tavsiya etilgan adabiyotlardan rganishga undaydi. Shu bilan birga asosiy qoidani esdan chiqarish kerak emas, yangi ilmiy tushunchalar bilan tanishayotgan hollarda ular hayotda nimani anglashini tushunib olish uchun ularga mos faktlarni atrofdagi odamlar psixikasidan izlash va topish kerak.

Talaba tomonidan darslikni t ri qib borish yanada t laroq ilmiy asosda axborotlarni tavsiya etilgan adabiyotlardan izlashga y naltirish kerak. Darslikning bunday y naltiruvchi ta'sir k rsatishi faqatgina adabiyotlarning keyingi rganishlariga sabab b lib qolmay, balki, bunday rganishning y naltiruvchi asosi b lib xizmat qiladi.

Tavsiya etilgan ilmiy adabiyotlarni qish bu fanni haqiqiy zlashtirishni ta'minlovchi talabaning mustaqil qish tizimining asosiy tashkiliy qismidir, b lajak kasbiy ishlariga mustahkam ilmiy

asos yaratadi. Albatta, qish deganda uni oddiy tushunilmaydi. Ilmiy adabiyotlarni qish har doim ham badiiy adabiyotlarni qishdan qiyinroqdir. Undagi turmush k rinishlari obrazlari k pincha t la asoslarsiz, chunki fan sifatidagi mutaxassislarning barchasi tushunarli aniq qilib ilmiy xulosalar beriladi. Misol uchun psixologiyaning dastlabki kategoriyasi, predmeti, faoliyati hisoblanadi. Ma'lumki bu qoidani umumiy tanlanishi bilan birga uning mazmuni k pincha turlicha k rinishda b ladi. Bu kategoriyani tushunish qandayligi k rsatilgan. Keltirilgan fikrlardan birinchi kurs talabasiga albatta gap nima haqida borayotganini tushunib olish qiyindir. «Ma'lum» deganda biz birinchi kurs talabalarini emas olim psixologlarni nazarda tutib aytamiz, lekin turlicha tushuniladi deganimiz ular t risidadir lekin, bu erda gap psixologik fanning boshlan ich kategoriyasi sifatida predmeti, faoliyati haqida bormoqda, bu t risida talaba bilishi lozim. Ammo bu parchadan k rinib turibdiki, ilmiy kitobni qishning zi aytilgan fikrning mazmunini tushunish uchun yetarli emas.

Bunday holatlarrda qituvchi yordam berishi kerak, u talabaning ongida asosiy ilmiy tushunchalarni shakllantirishi va ularni ma'ruzalarda amaliy mash ulotlar va konsultatsiyalarda amalga oshiradi.

Talaba kitobni rganayotganda u albatta bir alohida muhim kerakli fikrni qishda t xtatib, aytilgan iboraning mazmunini tushuntirmay betlar va b limlardah izlab topishga harakat qilmay qishda davom etaveradi, lekin ilmiy qoidani tushunib olish uchun u baribir k p urinishi kerak b ladi. Bundan tashqari, adabiyotni jiddiy qiganda kursning * navbatdagi mavzularini tushunishga uning intellektual tayyorgarligi b lishi ilmiy asar muallifi fikrlaridan nazariy tushunchalarini bilishi lozim.

Ilmiy adabiyotlarni rganish uslubi b yicha bir necha eslatmalar:

Birinchidan, talabaga adabiyotlarni rganishda kitob orqasidan kitob qish kerak emasligi, balki oyaning va nazariyalar bir boshqa tamoyiliga asoslanishlari lozim. Ikkinchi tomondan kitobda bayon etilgan ilmiy oya rivojlantirilishi, ravshanlantirishi boshqasida aniqlashtirilishidan iborat. Uchinchisida, esa asosli tanqid qilinishi, t rtinchidan kitobda esa yanada asosli isbotlanib berilishi mumkin.

Talaba qituvchidan nazariyaning rivojlanishi haqida bilishi juda muhim chunki, bir vaqtda bir joyda bir ma'lumotlar boshqa joyda boshqa vaqtda sha ma'lumotlar k pincha tekshirilishi va aniqlanishi yoki rad etilishi mumkin. Ilmiy xulosalarni tasdiqlash, rad etish ham fanning rivojlanishi uchun bir xilda foydalidir. Talaba esa bu rivojlanishni tushunishda foydalidir. Barcha hollarda ham turli manbalar b yicha muammolarni rganish fanni chuqur haqiqiy professional zlashtirish garovidir.

Ikkinchidan, adabiyotlarni o'rganish, mustaqil bilim olish butun tizimni bir elementi hisoblanib, tizimining boshqa elementlari bilan ma'ruza materiallarini o'rganish darsliklarni o'qish va talabalarning keyingi ishlari bilan (nazorat yoki kurs ishlarini yozish imtihonlarga tayyorlanish) uzviy bog'liqlanishi mumkin.

Shu yerda aytilganlarga quyidagilarni qo'shimcha qilish mumkin: imtihonlarga tayyorlanish alohida, boshqa quvvat ishlaridagi kabi mustaqil faoliyat emas, balki mustaqil bilim olishni uzviy tashkil etish qismidir. Har qanday muammo bilan yecha ilmiy asarlarni o'qiganda talaba u yerda bayon etilgan mavzularni tahlil qiladi va demak, o'rganilgan masala bilan yecha imtihonni topshirishga tayyor bo'ladi, lekin kichik talabalar baribir imtihonga bevosita imtihon sessiyasi oldidan yoki imtihonlar paytida tayyorlanish boshlaydilar. Unga adabiyotlar bilan mustaqil shug'ullanish faoliyatlari imtihonga tayyorlanishga aloqasi yo'qdek bo'lib qoladi. Bularning barchasi talaba imtihonda javob berishni talab etadigan savollarni tavsiya etilganda ilmiy adabiyotlardan o'rganiladigan savollar bilan bog'lash qiyinligi yoki hatto bog'liq bo'lmashligi sababli sodir bo'ladi.

Talaba bu qiyinchiliklarni yengib o'tishi uchun nima qilishi kerak? O'qituvchi oldindan imtihonlardan ancha avval talabalarga adabiyotlar, darslikni mustaqil o'rganishda doimiy yordamchi bo'lib xizmat qiladigan savollarni berishi kerak, chunki esa ana shu savollar asosida imtihon biletlarini tayyorlaydi. Psixologiya bilan yecha kitobni o'qiganda talaba keng doiradagi muammolarni shu jumladan, imtihonda u javob berishi kerak bo'lgan savollar bilan yecha bilimlarni tahlil qiladi. Shuning uchun talaba yordamchi savollarga ega bo'lishi kerak va shu orqali savollarga javob topish lozimligini o'ziga belgilab boradi.

Tavsiya etilgan adabiyotlarni mustaqil o'rganish odatda imtihonga qo'shiladigan hamma savollarga javoblarni bilishga olib keladi.

Shunday qilib, ilmiy adabiyotlarni mustaqil o'rganish jarayoni quvvat fanini tahlil qilish, imtihonga tayyorlanish, sessiya davrida darslik matnlarini bir ikki kunda takrorlab chiqish, eslab qolish va ma'ruza konspektlarini kichik chiqish orqali sifatini tekshirish shakli emas, balki talabaning sessiyalararo davrida mustaqil quvvat faoliyatining butun jarayonini samaradorligini tekshirish bilan bog'liq qoladi. Shunday qilib, barcha tavsiya qilingan mumkin bo'lgan adabiyotlarni o'qish faqatgina dasturga amal qilmay yordamchi savollarni ham o'rganish natijasida talaba mustaqil bilim oladi.

Adabiyotlarni shu jumladan, darslikni o'rganish bilan bir vaqtda fan bilan yecha nazorat ishi, kurs yoki diplom ishlarini yozishga tayyorgarlik masalasini ham hal etishi kerak. Yuqorida aytilganidek kurs yoki nazorat yozma ishi bu yagona maqsadda emas va psixologiyaning asosiy nazariy qoidalarini tahlil qilishdan avval

ular b yicha ishlarni bajarib, olishga intilishi sifatida qaraladi. Talaba shaxsida kuzatiladigan turli xil psixik holatlarni taxmin qilish baholash va ta'riflashda zining nazariy bilimlarini erkin q ilashi uchun birgina darslikni zini qish yetarli emas. Misol uchun shaxsning psixologik xususiyatlari haqida ana shunday sayoz ilmiy bilim bilan referat yozishganda, odatda, atamalarni rinli ishlatishlari mumkin, ba'zan esa umuman not ri q llaydilar. Talabalarning faoliyatlari «xarakteri b yicha kirishuvchan emas, chunki uning temperamenti xolerik», uning xotirasi yaxshi rivojlangan, lekin qisqa muddatli, uzoq muddatli xotirasi yaxshi rivojlanmagan, eshitish qobiliyati yaxshi rivojlangan, chunki u musiqani juda yaxshi k radi va yaxsni tushunadi kabi mulohazalarni uchratish murrikin, lekin ular hodisaning mohiyatini tushunmay turib darslikdagi psixologik bilimlarini yuzaki zlashtirilishini bildiradi. Umuman olganda, bu nazariyani bilish emas, balki termenologiyani eslab qolish va tanishni odat xususiyatlariga bo lashdir, ya'ni ta'iflanayotgan shaxs psixologiyasini rganishga talabning bilimlariga hech narsa q shmaydilar.

Shuning uchun kurs ishi yoki nazorat ishlarini (referat) yozishda nazariyani egallaganligi ziga xos yakuni b lishiga erishishi va talabaga shaxs psixologiyasini umumiy u yoki bu vaziyatlarda unda namoyon b ladigan ba'zi psixik jarayonlar va holatini chuqurroq tushunishga yordam beruvchi kerakli fikrlarni zlashtirib borib materiallar t plab adabiyotlarni rganish jarayoniga tayyorlash kerak.

Ana shunday ilmiy asosda yozilgan ishlar nazariyani hayotda q llashga nisbatan tajribasi mavjud b lib, lekin aniq hayotiy muammoni ilmiy psixologik tekshirishga urinish b ladi. Bu juda ham muhimdir, chunki taklif etiladigan metodika aynan quv faoliyatiga tadqiqot ishini egallab olishga y naltirilgan, bunda fanni qishdagi har bir qadam nazariy oyalar, hayotiy faktlar bilan obyektiv haqiqat bilan solishtirish bilan olib boriladi.

Fanni hayotiy amaliyot bilan bo lab rganish bu bir vaqtda hayotni fan nuqtai nazaridan ham rganishdir, ya'ni amaliy muammolarni ilmiy rganishdir. Har qanday katta olim fanni amaliyotga solishtirishda shunday tajribalaridan boshlagan. Aniq metodik tavsiyalar odatda har bir kurs ishi (nazorat) mavzusi b yicha topshiriq hamda talabalarga beriladigan ma'ruzalar va qonuniyatlarda beriladi. Bu topshiriqni tayyorlashda va ulardan ulardan osonlik bilan foydalanishlari uchun talablarda zlashtirilishiga diqqat bilan yondashish kerak.

Shunday qilib, talabning mustaqil bilim olishni boshqarish metodikasi haqida aytganlariga qisqacha yakun yasaydigan b lsak.

1. Asosiy talab ilmiy va quv adabiyotlarni nazariy qoidalarni albatta zida va zining atrofida kuzatiladigan haqiqiy psixologik hodisalar bilan solishtirib mustaqil rganish kerak.

2 Barcha quv ishlari (kurs yoki tekshirish ishlari, referat, sinov va imtihonlarga tayyorlanish) bir vaqtda va tavsiya etilgan adabiyotlarni rganish bilan amalga oshirilishi kerak va faqatgina uni muvaffaqiyatli bajarish rganilgan ishlarning mazmunini zlashtirishga kafolat b la oladi.

3. Mustaqil quv ishlari talabaga yangi va zi uchun foydali bilimlarni egallashi qiziqarli b lganda muvaffaqiyatli b lishi mumkin.

Shuning uchun, qituvchi talabaning psixologiya uning faoliyatining amaliy sabablari sifatida rganishda yuzaga kelgan qiziqishini shakllantirish va rivojlantirish haqida doimo ylashi kerak, biining natijasida talaba adabiyotlarni qiziqib qiyydi va yangilikni bilib olishdan quvonchni his etadi. Yuqoridagilar asosida mustaqil bilim olish talaba uchun o ir vazifa boimay, balki inson ijodiy ish bilan shu ullanganida odam his etadigan ruhiy qoniqish hissini uy otadi.

SIRTQI TA'LIMDA PSIXOLOGIK ADABIYOTLAR BILAN MUSTAQIL ISHLASHNING XUSUSIYATLARI

Bu aytib tilganlar asosida sirtqi taiim talabalarning mustaqil ishlarini boshqarish alohida ahamiyatga ega boiadi. Sirtqi taiim bu masofali qitishning bir turi boiib bunda qituvchi va talaba sof ma'noda vaqt, masofa bilan bir biridan uzoqda b ladilar.. Ammo masofali qitish tushunchasi arbda sirtqi ta'limni tashkil etish sababli emas, balki qitishning texnik vositalarini rivjlanishi aloqa va axborotlar tizimi telekommunikatsiya tarmoqlarining kengayishi sababli yuzaga kelgan quv axborotlarini quvchiga uning bilimini bevosita uchrashmay turib yetkazishi va talaba bajargan ishlarini undan qabul qilib olish va keyin unga javdbini yuborish imkoniyati paydo boidi. 60-yillarda arb mamlakatlarida masofali qitish aynan ana shunday tushunishda keng tarqaldi.

Ammo yaqin vaqt ichida masofali qitish tarafdorlari texnika rolini ortiqcha baholab psixologik omillarni yetarlicha baholamay masofali qitish oyasini amalga oshirganliklari aniq boiib qoldi. Talabalar va quv markazlari rtasida axborotlar almashishdagi xatolar boiishi aniqlanadi. Eng muhimi qitish metodikasi va mazmuniga zgartirishlar, tuzatishlar kiritish xatolar, sabablarini bilib olish qiyyin edi.

Masofali qitishning texnik vositalariga haddan tashqari berilib ketishi oxir oqibat boshqa yondashishga yoi berish kerak boidi. Barcha erishilganlarni saqlab qolgan holda psixologik omillarga

k proq e'tibor berish, bilimlarni zlashtirish qonunlariga xato va yangilashlarining psixologik sabablariga bo liq muammolari va shu kabilarga quvchilar bilan bevosita uchrashilganda yuzaga kelgan masalalarini k plari hal etildi. Lekin asosiysi **telekommunikatsiya vositalaridan** foydalanishni quvchilarning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish masalalariga qaratish u faqatgina xotirani t ldirmay balki, fikrlash faoliyatini rivojlantirishga xizmat qilishdan iborat. Bu masalani hal etish talabaga ilmiy axborotlarini yetkazish metodikasini zgartirish hisobiga b lishi mumkin. Masalan, yodlab, esda olib qolishga y naltirilgan yordamchi va nazorat savollari rniga, ularga muammoni ifoda etadi va shu bilan quvchilar fikrlash faoliyatlarini ishga solishadi.

Bu masofali qitishdagi tarixiy hodisa texnik vositalar ayniqsa zamonaviy telekommunikatsion tarmoqlar juda yaxshi va sifatligi, lekin bu vositalar orqali uzatiladigan quv materiallari agarda insonning bilimini zlashtirishning psixologik shartlariga mazmuni va metodikasi b yicha mos b lganda tayyor axborotlarni oddiy eslab qolishga emas, aqliy rivojlanishga, fikrlashni rganishga yordam b lgandagina foydaliligini k rsatadi.

Butun mamlakatni telekommunikatsiyalashtirishni kutib tirmay uning metodikasini takomillashtirish zarurligi sababli sirtqi ta'limning imkoniyatlari juda katta. Bu imkoniyatlar bilimlarni zlashtirishda psixologik qonuniyatlardan t laroq foydalanishdan iborat. Ana shu qonuniyatlardan talaba bilan bevosita aloqa qilmay ularning quv faoliyatlarini boshqarish metodikasi xususiyatlari kelib chiqadi. Sirtqi ta'lim talabasi uchun psixologik fanlarni rgatish, zlashtirish b yicha zining mustaqil ishlarini tashkil etish uchun nima qilish va qanday bajarish kerakligi haqida haqiqiy amaliy y naliish kerak. Mustaqil bilim olish auditoriya mash ulotlaridan k ra ancha samarali degan juda k p fikrlar mavjud. Ular mustaqil qish qiyinligi asoslangan «kerakli» savollarni tushuntirib beruvchi qituvchining yordami mavjud emas, barcha «majburiy» bilimlarni hech kim yetkazib bermaydi.

Bilimlarni mustaqil ishlash qiyinchiliklari haqida sirtqi ta'lim talabalari va ekspertlar z tajribalaridan yaxshi biladilar.

Ammo sirtqi ta'limda kunduzgi qitishdagi mustaqil bilim olishdan auditoriya mash ulotlarining ustunligi, g yoki obyektiv k rsatkichlar ham mavjud ular imtihonlar natijalari sirtqi ta'lim talabalari kunduzgi ta'lim talabalaridan k ra rtacha past bahoga egalar ya'ni zlashtirishlari past b ladi. Mana shu yerda bizning fikrimizga t ri asoslangan xulosa b lmaydi. Mustaqil bilim olish qiyin b lgach natijalari ham past, demak mustaqil qishning samarasi past b ladi. Lekin qish kimni qanday b lmasin, kunduzgimi,

siitqimi, eksternlik b lmasin oliy quv yurtlari bitiruvchilarining diplomlari bir xil qimmatiligi rasman tan olingan.

Bu qarama-qarshilikni qanday tushuntirish mumkin, k pchilik sirtqi ta'lim kunduzgi kabi unchalik samarali emas deb hisoblaydilar, rasman esa ular bir xil samaraliligi tan olingan.

Aslida ahvol qanday? Agarda mustaqil qish qiyin b lsa, bu samarasizligini bildiradimi?

Agarda qituvchining yordami **bilan** (auditoriyani) qilsa, bu samarali boiishini anglatadimi? Mustaqil bilim olish samarasiz b lgani uchun sirtqi taiimda zlashtirish k rsatkichlari pastligi **yoki** mustaqil qish qiyin boigani uchunmi?

Samarasizlik va qiyinligi bu bir narsa emasmi? K p mehnat talab qilishsa odatda, bu qiyin b ladi va kam talab qilinganda oson hisoblanadi. zi egallab, tushunib olishi qiyin, qituvchidan tinglab tayyor bilimlarni olish oson (hech boimaganida bu shunday tuyuladi, tayyomi eslab qolish esa bu hali zlashtirish emas) insonga qisqa yoi bilan kam kuch va vaqt sarflab natijaga intilish xosdir.

Bu albatta tabiiy holdir. U qishda ham shunday yoi tutadi, agarda qituvchidan yoki darslikdan yangi bilimlarni eslab qolish asosida rgangan kursi b yicha attestat olish mumkin boisa u xuddi shunday yoini tutadi.

Bu yerda fikr, birinchi kurs talabasining zi mustaqil aqliy ishlarini t ri qurishni bilmasligidir. Axir tajribali odam professor va akademiklar ham bir umr mustaqil rganadilar. Ular hech qanday qituvchilarga muhtoj emaslar, ular qanday qishni biladilar, asosiysl muttasil qishni xohlaydilar.

Balki talaba z faoliyatini mustaqil, qituvchining yordamisiz, uning nazorat va k rsatmalarisiz tashkil etishga, qish mahoratini egallashdan boshlashi kerakdir.

Haqiqatdan ham k pchilik hollarda talabalar o'zlarining mustaqil bilim olish faoliyatlarini not ri tashkil qiladilar. Bu faoliyat k p mehnatni talab qiladi, ular esa imkoni boricha tezroq va iloji boricha oson yoi bilan egallash asosida ish olib borib kam mehhat safrlashga harakat qiladilar.

Talaba shunday xayol bilan ish tutadi, smestr davomida k p ishlarni bajarishga ulgurish kerak, chuqur ylab tirishga va uzoq izlashga iloj y q (vaqt y q, zi hammasini hal etishi ham qiyin).

Shuning uchun ma'ruzalar konspektlari va darsliklar bilan cheklanadilar, ular imtihonni tekshirish uchun yetarli deb hisoblaydilar.

Bu holat quv yurti sharoitlarida mustaqil bilim o'ushni bilmasligi sababli sodir bpiadi, umuman talabalar bunga hech rganmaydi. Buning natijasida talaba mustaqil bilimni olishga bilimlar olishning

asosiy usuli kabi munosabatda bilmaydi balki, asosiy auditoriya mash ulotlariga qandaydir qimmatli bilimlarni qoʻshib berish kerak. Ma'ruzalar yoki darsliklardan olingan ayniqsa sirtqi ta'lim talabalarining quvvatini oshirish uchun olingan bilimlar haqida fikr yuritish, fanning hatto eng muhim muammolari haqida yetarlicha tahlil qilish kerak.

Shu yerda talabaning fikrlari afsuski tashqari chiqadi, imtihon oluvchilar ba'zi hollarda darslikdan tashqari olingan yuzaki bilimlarga past baho bilan baholaydilar. O'qitishni bunday tashkil etishda haqiqiy mustaqil ishlardan, tadqiqotchilikka yaqin ishlarga xos bo'lgan, hayotning muhim muammolariga, ilmiy adabiyotlardan javoblarni mustaqil izlab topish bo'yicha tinimsiz mehnatdan talaba doim foydalanib olinib qochadi. Buning natijasida ma'ruza konspektlari va darsliklardan yodlab olingan «yuzaki nazariy» bilimlari bilan kifoyalanadi. Nazariyadan amaliy faoliyatda qanday foydalanish mumkinligini bilmaydi. Mana shuning natijasida imtihonda qiynaladi. O'qituvchi aniqlovchi, ravshanlantiruvchi fikrini darslik chegarasidan tashqariga olib chiquvchi savolni bergan zahotiy o'qituvchi talaba ilojisiz holatga tushib qoladi. Demak, zamonaviy mustaqil bilim olishda ayniqsa sirtqi ta'limda ichki qarama-qarshi va talaba uchun yaxshi boimagan vazifa xos vaziyat yuzaga kelgan. Bir tomondan mustaqil o'qitish-bilim olishning asosiy metodi hisoblanadi. Auditoriya mash ulotlari esa talabaning adabiyotlar bilan ishlash ilmiy kitoblardan olingan nazariy bilimlaridan kelib chiqib hayotiy muammolarni tahlil qilish ishlarida unga tashkiliy metodik ko'rsatmalar berib undan muvaffaqiyatli foydalanishga imkon berishi kerak.

Haqiqatda esa mustaqil bilim olishning qiyinligi sababli talaba ko'proq, osonroq bo'lgan auditoriya mash ulotlarini afzal biladi, bu yerda u bilimlarni o'qituvchidan olishga intiladi. Ana shu qarama-qarshilik sababli u oson yo'lni tanlagan bo'lsada va u o'z kuchiga ishonib qiziqib mehnat qilishga qo'ng'iroq bo'lishi mumkin bo'lgan tayyorgarligidan ancha ortda qolgan bo'lib chiqadi. Mana shuning uchun sirtqi ta'lim talabalarining o'zlashtirishlari nisbatan pastroq bo'lib chiqadi.

Mazkur qarama-qarshilikni yengish uchun qotishning yo'li bormi? Unga javob topish uchun mustaqil o'qitishni psixologik nuqtayi nazardan ko'rganib chiqish va quyidagi savollarga javob topish zarur. Uning samaradorligini qanday sharoitlarda ta'minlash kerak va qanday qilib fanni o'zlashtirishni yuqori darajada qiziqarli, samarali faoliyat natijasida erishiladigan qilishi mumkin! Bu masala sirtqi ta'lim tizimi oldida ayniqsa keskin turibdi.

Bu savolga javob topish uchun mustaqil bilim olish faoliyatini psixologik nazariyasi nuqtayi nazaridan ko'rganib chiqish kerak.

Faoliyatning sabablari maqsad vosita va natijalari faoliyatning tuzilishi ana shu hamma komponentlari aynan psixologik mazmunga ega, chunki faoliyatni subyekt tomonidan ifodalaydi, u zining qaysi ehtiyojlarini qondirishi uchun z oldiga maqsadni q yadi, q yilgan maqsadga erishish uchun qanday vositalardan foydalanadi va qanday natijaga erishadi.

Talabalarining faoliyat subyektlari sifatida maqsadlari turlicha b lsa, unda bu sabablarini farq qilishini anglatadi, unga qarab inson faoliyatini qaysi y l bilan bajarishiga bo liq b lib, demak, natijalar ham turlicha b ladi. Sababi va maqsadlari qanday b lsa, odatda, quv faoliyatining natijalari, ya'ni qviv materiallarini zlashtirish sifati ham shunday b ladi.

Faoliyatda sababning rni, mazmuniga yanada k proq qaraydigan b lsak, uning orqasida faoliyat predmetiga, faoUyatning ziga va uning natijalariga yashiringan shaxsning munosabatiga, asosiysi uning ijtimoiy mazmuniga, bu faoliyat shaxsan menga faoliyat subyekti sifatida nima uchun kerakligini anglashdadir.

Sirtqi ta'limda tahsil olayotgan talabalar fan asoslari b yicha kerakli materiallarni adabiyotlar bilan mustaqil ishlash orqali amalga oshiradilar.

Xulosa rnida, shuni aytish mumkinki, ti'imning har ikkala turida ham ziga xos bilimlar manbayi beriladi va q lga kiritiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Barkamol avlod zbekiston taraqqiyotining poydevori. — T.: « zbekiston», 1997.
2. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. — T.: « zbekiston», 2000.
3. Karimov I.A. zbekiston XXI asrga intilmoqda. - T.: « zbekiston», 2001.
4. AKTHBHbie MeTofw obyehHH nejiarorob H pyxobofHTejeH ynpeaweHHH o6pa3oBaHHH. Te3Hcw floKJiajipB. —IlepMb, 1993.
5. AHijpeeBa T.M. CoiiHajibHaH nCHxojiorna. —M., 1998-376-c.
6. BaaMaeB B.C.IicHxojiornH: KaK ee H3yHHb H ycBOHTb.-M.,1997.-256-c.
7. Ea^MaeB B.C. IicHxojiorHH M MeTofHKa ycKopeHHoro obyMeHHH.-M., 1998.-272 c.
8. BafMaeB. MeTofHKa npenojaBaHHH ncnxojiorHH M.: 2001.
9. BBeaHHe B nCHxojiorHio: yne6HHK JJIH Bbicn.uiKOJIM/Ilofl o6iu..pefl.A.B.rieTpoBCKoro.-M., 1996. —493-c.
10. Bo3pacraH H nejiarorHecKafl nCHxojiorHH: yne6.noco6He JJIH HHCTHTyroB /Ilofl pe/j. M.B.roMe30 H ap. — M., 1984. - 256-c.
- II. TajinepHH *Yl.%*. IicHxojiorHH KaK o6eKTHBHHaH Hajra. M36p. nCHxojiorHHecKHe Tpyjibi. —M.: BopoHea, 1998. — 480 c.
12. TajinepHH *Jl.fl.*, TaJibi3HHa H.O. <PopMHpoBaHHe 3HaHHH H yMeHHH Ha oCHOBe TeopHH noaTanHoro ycBoeHHH yMCTBeHHbix aECTBH. - M.: 1968.
13. THneHpeHTep K.D.B. BBe/ieHHe B o6myio nCHxojiorHio. — M.: 1996. - 336-c.

14. Davletshin M.G. Hozirgi zamon maktabining qituvchisi psixologiyasi. —T.: « zbekiston», 1999.
15. Davletshin M.G., Jalilova S.X. Oliy maktabda ta'lim jarayoni samaradorligining psixologik tomonlari. —T.: 2001.
16. flaBUfIOB B.B. BHAM o6o6meHHH B o6yneHHH. —M.: 1972. — 424-c.
17. зНМННН Н.А. riefларorHHecKaa нсHxoјiorHH: yHe6.noco6ne JJИH cTyaeHTOB Bbicui.ne,a,yMe6.3aBefleHHH — POCTOB-H/U,..: 1997. — 476-c.
18. HJIHCOB H. H. O6y4eHHe eryfleHTOB B fleHTejibHocTH yneHHH //OopMHpoBaHHe yne6HOH flesrrejibHocTH cryfleHTOB. — M.: 1989. — 35-68-c.
19. KJIHMOB E.A. ИcHxoјiorHH: YHe6HHK AJИH UIKOJИM. —M.: 1997. -287-c.
20. JlayflHC B.H. MeTOдHKa npenofлаBaHHH нсHxoјioraH. -M.: 1989.- 77-c
21. JlayflHC B.H. (pea). OopMHpoBaHHe yne6HOH fleHTejibHocTH CTyfleHTOB. —M.: 1989. — 240-c.
22. HHuoHOBa 3.T. OJIИH Maicpa6 нсHxoјiorHHCH. —T.: 2003.
23. HeMOB P.C. ИcHxoјiorHH: YHe6HHK: B 3-x.KH. KHHpa 1. O6mHe OCHOBH нсHxoјiorHH. —M.: 1998. — 688-c.
24. HewoB P.C. нсHXOјiorHH. KHHpa 2. нсHxoјiorHH o6pa30BaHHH. -M.: 1998. - 608-c.
25. naHH6paTceBa 3.M. MeTOдHKa npenofлаBaHHH нсHxoјiorHH. -M.: 1971. -152 c.
26. PyxHeBa A.X. нсHXOјioraHeCKHe oco6eHHocTH caMoyn-паBjieHHH yne6HOH fleHreјibHocTbio cTyaeHTOB. ABTOpe^epaT. JИHC. T.: 1993.

27. ТанҲ3биҲа Н.<D. ҮнпаВҲеҲҲе nposeccoM ycBoeҲҲҲ 3ҲаҲҲҲ. -М.: 1984. -344 с.
28. Танби3ҲҲа Ҳ.О. rie/j(arorҲҲеcKa« ncҲxoҲionwi. yҲе6Ҳ.noco6Ҳе. -М.: 1998. -288 с.
29. ЕЛКОНҲҲ JX.B. riҲXҲҲеcKoe pa3BHҲҲе в аҲТСКҲX B03pacTax. -М.: BopoHex. 1995. -416 с.
30. EcayҲioB A.O. AKҲҲBH3asҲa yqe6Ҳo-no3ҲaBaTeҲjiH0H fleaTeҲjiHOCTH cryneҲTOB. —М.: 1982. —223 с.
31. Q ziyev E. . Oliy maktab psixologiyasi. « qituvchi» -Т.: 1997.

MUNDARIJA

Kirish.....	3
Psixologiya fanlarini qitish metodikasi fanining predmeti.....	4
Sharq allomalari asarlarida qitish usullari.....	8
zbekiston psixologlari tadqiqotlarida qitish muammolari.....	12
qituvchi kasbining psixologik xususiyatlari.....	15
Talabalar quv faoliyati psixologiyasi.....	22
Psixologiyada dars tish metodlari.....	32
quv faoliyatini tashkil etish shakllari.....	38
qitishning interfaol metodlari.....	44
Pedagogika oliy quv yurtlarida psixologiya qitish metodikasining umumiy masalalari.....	59
Psixologiya nazariy va amaliy fan sifatida.....	74
Nazariy psixologiyani qitishning metodik xususiyatlari.....	80
Umumiy psixologiyani qitishning metodik xususiyatlari.....	89
Yosh va pedagogik psixologiyani qitishning metodik ziga xosliklari.....	107
Yuridik psixologiyani qitishning metodik xususiyatlari.....	112
Tibbiyot psixologiyasini qitishning mazmuni.....	118
Ijtimoiy psixologiyani qitishning metodik usullari.....	135
Talabalar quv mash ulotlarini nazorat qilish va tartibga keltirish.....	145
Talabalar quv faoliyatining korreksiyasi.....	151
Talabalar mustaqil ishlarini boshqarish.....	155
Sirtqi ta'limda psixologik adabiyotlar bilan mustaqil ishlashning xususiyatlari.....	167
Foydalanilgan adabiyotlar.....	172

F. HAYDAROV, N. XALILOVA

PSIXOLOGIYA FANLARINI QITISH METODIKASI

Toshkent— «Aloqachi»—2007

Muharrir:	S.Narziyev
Tex. muharrir:	A.Moydinov
Musahhih:	S.Badalboyeva
Sahifalovchi:	A. Shaxamedov

Bosishga ruxsat etildi: 03.09.07. Qo'z bichimi 60x80₁₆.
Ofest usulda chop etildi. «TimesUz» garniturasida.
Shartli bosma tabo'i 11,25. Nashr bosma tabo'i 11,0.
Adadi 500. Buyurtma Ns12.

Aloqachi matbaa Markazi* bosmaxonasida chop etildi. 700000,
Toshkent sh., A.Temur k. chasi, 108-uy.

